محمد عیاض اسحاقی

اویگه طابا

حکایه

1922 نچی یلدا
بیرلینده یازیلدی

«ملی یول» نشریاتی 3

بیرلین . 1938 . آوغوست

محمد عیاض اسحاقی

اوُیگه طابا

حکایه

بیرلین‌ده 1922 نچی یلدا
یازیلدی

«ملی یول» نشریاتی 3

بیرلین . 1938 . آوغوست

بو اثر
«ملی یول» نگ اوز مطبعه‌سندا
حرف تزو ماشیناسی برله
تزلدی

بو کتاب، آلمانیاغا اسیر توشکه‌چ، تورکیه‌گه کوگللی عسکر بولوب کیتوب، تورکیه‌نی صاقلار اوچون جبهه‌ده شهید بولغان یوزله‌رچه ایدل - اورال یگتله‌رینگ عزیز روحلارینا باغشلانادر.

عیاض اسحاقی.

تون صوڭ بولسادا، پولقوونیك تیمرعلییف همان یوقلی آلمادی. اول کیمله‌رن چیشنمه‌ینچه‌کنه، عسکرچه یاتوب قارادی، برنیچه مرتبه کوزن یوموب، اوزن اوزی یوقلادی کبك ایتدیرر اوچون غرلداب‌دا آلدی؛ لکن باش اچنده‌کی اویلار، دردله‌ر برسی آرتندان برسی یوکردی، برسینه برسی قوشلوب ایکیله‌ندی، اوچله‌ندی، ماطور، یه‌مسز توسله‌ر آلدی. اول طورمادی قاینادی. آنگ تیشك طوشقلارندان اوی طاشدی، فکر آقدی. باش دولاغان تیگرمه‌ن کبك طوقتامادی؛ ئه‌یله‌ندی، ئه‌یله‌ندی، یاگی فکرله‌رنی، یاگی اویلارنی اون یاصاماقچی بولدی. کیره‌کمه‌گه‌نله‌رن یوف ایتدیروب اوچرماقچی بولدی. شوگارغا ئلله قایدان کیله طورغان جان صقراوی، کوگل ئه‌رنوی قاتشدی، سببسز اچ پوشوی آنی باصدی. اول، اوف! دیب صولاب کوزن آچدی. آنگ کوزی کچکنه‌گنه أویده یوگردی. آنگ دیوارینا آصلغان خریطه: آنگ اوستنده‌کی زور، کچکنه شهرله‌رنگ اشارتله‌رینگ کوزن آقایتقان کبك قاراوی، آنی ئلله‌نیك قالطراتوب جیبه‌ردی. ته‌نده‌ن ئلله‌نیندی برصووق أوتدی. طولغان آینگ یاقتیسندا غنا اول آنداغی شهرله‌رنگ، یلغالارنگ اسمن کورمه‌سه ده، کوگلنده‌ن ده اول خریطه‌نی بلگه‌نگه، اول آندا: بغدادنی، موصول‌نی، ارضروم‌نی، طرابزون‌نی کوردی؛ مراد چاین، فرات‌نی، دجله‌نی، وان کولن آیردی. آگارغا قاغلغان کچکنه بایراقلاردان شونداغی عسکرله‌رنگ اورونلارن، حرکتله‌رن کورگه‌ن

کبك، شونداغی طوب طاوشلارن، بالا یغلاولارن، آنالار آهلارین
ایشتکەن کبك بولدی. طاغی کوگلندەگی تیرەن بر یری صقرادی. بەغری
اگرادی، اول عسکرچه ایتدیروب سیکروب طوردی. باشنداغی آور
اویلاردنی بترر اوچون شارط-شورط ایتدیروب تەرەزه یانینا کیلوب
باصدی. آینگ نورینا قویونغان مسجدنگ طوپ برله تیشلگەن محراب
اورنی صوقر کشینگ کوزی کبك پولقوونیککه قارادی. آنگ یارطیلی
اوزلوب توشکەن منارەسی قولی کیسلگەن کشینگ قولسز جیگی کبك
سلکنه، صاللانا کبك، بوگار یودروق کورسەته کبك بولدی. آنگ
آرتنداغی جیمرك، واتق تورك أویلەری، تورك یورطلاری شول جراختله-
رندەن یغلی، صقری کبك طویلدی. اول اوینا چومدی. بلکه بو مناره
یوزلەرچه یللار موگلی آذان طاوشن تیره یونگه طاراتقان مناره، مینم
امرم برله آطلغان طوپ برله کیسلگەندر، بلکه بو محراب نیچه یوز یللار
کشیلەرگه کوگل طنچلغی، جان راحتی بیرگەن محراب، مینم عسکرم-
نگ کوچی برله جیمرلگەندر. بو أویلەر، بو یورطلار، اچلەرندەگی
بختلی عائله اوچاقلاری مینم عسکرم طرفدان سوندیرلگەندر. شول
یوزلەر، مگلەر گناهسز خاتونلار، بالالار مینم طرفمدان أوترلگەندر...
اول قورقوب کیتدی. قارا فکرلەرن قوار اوچون اول اوط آلدی.
أوستەل اوستینه طاشلانغان کاغدلەر، خریطەلار آراسنداغی قزینگ
صوگغی خطینا کوزی توشدی. طاغی کوگلینگ بیك تیرەن بر یری
ئەرنوب کیتدی. أویدە هوا جیتمی کبك بولدی. صولوش طارایدی
کبك طویلدی. اول تیزگنه طشقا چقدی.

صووق هوا آنی قوچاقلاب آلوب قویوندردی. موگلانوب کیله
طورغان آی نوری آنی سویدی، آقرینغنا ایسه طورغان صالقن یل
آنی یودی. آنگ کوگلی آچلوب کیتدی... اول اوزون بوشلق بویندا
آقرینغنا یورینه باشلادی. تیرەن تون بولغانغا، بوتون ایسەن أویلەردە،
بوتون قازلغان یر آستلارندا عسکرلەر تیرەن یوقودا ایدیلەر. قوش،

قورت، حیوان بترلگەنگه، بوتون جیمرك آول قبرستان کبك طنچ
ایدی، موڭ ایدی. شول طنچلق پولقوونیکنگ کوگلن طنچلاندیرا، شول
موگلق آریغان تەنن حال جیدیرا ایدی... اول بر ئەیلەندی، ایکی
ئەیلەندی. آور فکرلەردەن، معناسز اچ پوشولاردان بوشاندی کبك
بولدی. اویکه طابا بورلدی. یراقداغنا برطوپ طاوشی گورلەب کیتدی،
آگارغا جواب کبك ایکنچی طوپمی کوکرەدی، یراقداغی طاولاردا
غنامی طاوش اویناب قایتدی... پولقوونیك کوزن تکدی. بزنکیلەر
دشمان برله آطشالار... دیمەکچی بولدی. لکن بزنکیلەر کم صوڭ؟
دشمان کم صوڭ؟ دیگەن سوأل کیلوب باصدی. طاغی باشن چوالتدی-
چن، «بز کم؟»، «دشمان کم؟»... «مین پولقوونیك تیمرعلیف کم؟»...

یراقدان کیلگەن موگلی طوب طاوشی بونگ سوألینه جواب
کبك بولدی. تورکلەر آطدیلار دیدی... طاغی کوزی مسجدکه،
منارەغا، آنگ یانداغی جیمرك أویلەرگه توشدی. بولار بارسیدا: «بو
سینگ اشگ، بو سینگ خدمتگ!» دیب شلتەلەگەن کبك بولغانغا،
اول بو اویدان قوتلور اوچون أوینه بورلدی. ایشك بوصاغاسینا کیلوب
باصقاندا، یراقداغنا بردەن بر-ایکی ملطق آطلدی، آندان صوڭ طاغی
جواب بیریلوی قولاغینا بەرلدی. عسکرلك طورمشندا بوندیلارنی بیك
کوب کورگەن بولسادا، بو طاوشلار بوگون آرقاسندا صووق یوگرتدی.
شوندان قوتلور، قاچار اوچون کبك تیزگنه ایشکنی یابدی. سلکنوب،
سلکنوب یانا طورغان کچکنه شەمنی یانینا آلوب طاغی یاتدی. قولی
اختیارسز اوستەلدەگی قزینگ خطینا باروب تیدی. اول ایندی اول
خطنی بوگون اوچ مرتبه اوقودی، ئلله نەرسەسن آگلاماغان کبك
بولدی. مونه طاغی بر مرتبه اوقرغا طوتندی. طاغی آگلاب بترمەدی.
خط قزندان ایدی هەم روسیەدە، مکتبدە قالغان اون جیدی، اون سیگز
یاشلك قزندان، سویم‌بیکەدەن ایدی. خط دا هر آطنا کیله طورغان
خطلار کبك خط ایدی. لکن بر یرندەگی سوزلەری ئلله نیك پولقوونیك

تیمرعلیف‌گه یات کبك طویلغان ایدی. آنداغی فکرلەر آنگ ئلله قایلاردا یاشرینوب یاتقان اویلارینا باروب تیکەن‌ایدیمی؟ بیك تیرەندەگی جراختینه بەریلوب آنگ بوتەو یاراسن یاگادان آچقان ایدیمی؟... اوزی دە آگلاماغان ئللەنی بولغان ایدی. شوندان بیرلی طنچلغن یوغالتقان ایدی. قزی اوزینگ شفقت همشیرەلەر قورسینا کروین یازا و بولای صوغش بولوب یاتقاندا، آرتدا تیك طورونگ یاراماوین سویلەب، اوزینگ صوغشقا کیتەرگە تیشلکی فکرن آگلاتا و آتاسیندان رخصت فاتحه صوری ایدی...

اول بر قالقدی، بر اویاندی. آور بر یوقوغا کیتدی. صاتاشا باشلادی، مونا آنگ کوز آلدینا اوزینگ ضعیف‌کنه قزی کیلوب باصا، آنگ یاندا آنگ کوبدەن توکل‌کنه صوغش میدانندا «قهرمانچه»اولگەن بردەنبر اوغلی کیلوب اورونلاشا، آلار آرتدا کوبدەن ایندی وفات‌ایتکەن آنگ خاتونی موگلی‌غنا کوزی برله یالنغان کبك، یالوارغان کبك قولن صوزا، آنگ بر قولی قرط ایتوب کیسلکەن، مناره کیسلکەن کبك کیسلکەن، آنگ دعاغا کوتەرگەن ایکی قولی یرنده بر قول برجیگ‌کنه سلکنه.— بر قولی یوق، نفیسەنگ بر قولی کیسلکەن.— پولقوونیك قورقا. آنگ: نفیسەمی سین؟ ایو نفیسه!... شولای نفیسه، شولای!.. سینگ شول بر قولگ کیسلکەندر... صوغشدا کیسلدیمی؟.. کم کیسدی، دشمانمی؟ بزنکیلەرمی؟ دشمان کم؟..... آنگ کوزی آلدندا ئلله نیقادار کیسلکەن قوللار، آیاقلار؛ مسخره ایتلکەن تورك خاتونلاری، قزلاری أوته... سیگا دا نفیسه شولای بولدیمی؟... ئلله صوغش صفندا قهرمانچا أولکەن اوغلگ اوچون، شولای جراختلەندگمی؟... اول سیسکەنوب اویاندی. طاغی کوزن آچدی. طاغی شارط ـ شورط یوروب فکرن آرچیماقچی بولدی، لکن قارا اوی آنی طاشلامادی... اول برآز اش برله مشغول بولماقچی بولدی. شونگ برله قارا فکرلەرنی قوماقچی بولدی. قزینا قایچان صوك جواب یازار. نی یازار.... ایرتەگه، ایرتەگه!

اول اشتابدان کیلگەن برکاغدنی آچدی، آنی اوقورغا طوتندی، اوقودی، اوقودی. برنی آگلامادی. لکن اوقوغان صاین یورەگینه ئلله نەرسه قادالغان کبك بولدی. یازوچینگ: آناطولی تورکی برله ایران تورکن آیرر اوچون آلغان یرلەرگه قازاقلار اوطرتغا کیرەك، شول قازاقلارنی فرات، دجله بوینا قادار صوزارغا کیرەك؛ دون قازاغی، اورال قازاغینگ ئلککی عصرلاردا تورك ملتلەرن آیرودا ایتکەن خدمتلەرندەن فائدەلانوب، بوندا فرات قازاقلغی میدانغا کیتررگه کیرەك — دیگەن فکری بونگ باشندا ئەیلەنه باشلادی. اول اوی آنگ باشندا بالالار تیکرمەنی کبك شولطرادی. پولقوونیك‌نگ کوز آلدندا برنەرسەنی آچوب جیبەره آلمادی، فقط کوگلن صقراتدی، اچن ئلله نیك یاندردی.

بو نی دیگەن سوز صوك؟ بو نیك صوك؟... بو ایکی تورك ایللەرن آیرو نیك کیرەك صوك؟ اول جواب طابا آلمادی... قزینا خط یازارغا طوتندی. بو صوغشدا بر اوغلم هلاك بولدی، ایندی بر قزم سین قالدڭ. سینگ دە هلاك بولویگنی کورەسم کیلمی‌دیمه کچی‌بولدی. لکن خط یازارغا دیب باشلاغاچدا، کوزینه کاغدنگ یوچماغنداغی اشتاب مهری طاشلاندی. اوزن «پولقوونیك تیمرعلیف» ایتوب حس ایتدی. قلمی ایکنچی یاقغا کیتدی. خطندا صوغشدا أولولەرنی ماقتادی، قهرمانلقلاردان بحث ایتدی. قزینا کیلوب جیتدی، قلمی طوتلدی، برسوز طابا آلمادی. بر اوقوب قارادی، ایکی اوقوب قارادی طاغی قلم یوریمەدی. اول: نیك صوڭ اول ئەلی قزینا روسچا یازا. اول یت بیك هیت تورکچه یازا بله، قزین‌دا محصوص معلم آلوب اوقوتدی، نیك صوڭ آتا برله بالا آراسنداغی مناسبتنی روس سوزلەری برله یوریته... اول یاگا فکر آچدی کبك بولدی، سویندی، شادلاندی. قزینا تاتارچالاتوب یازارغا طوتندی. سلاملار بتوب، صوغشنگ قهرمانلقلارینا کیلگەچدە، قلم ترەلدی. آنگ تاتارچا ایتدیروب اوزینگ قزینا شول صوغشنی بیك شەب ایتدیروب

يازارغا تلی بارمادی. تاتار گهزیتهلرندهگی صوغش حقنداغی قاراشمی ایرك بیرمهدی، تاتارچا یازغان خطی روسچاسینا تمام باشقا بولوب چغاچاق بولدی... اول طاغی طوقتادی. ایکی خطنی دا آلوب طاشلادی... باشندا آورو سیزندی، تهننده واطلو حس ایتدی. عسکرچه ایتدیروب چیشنر چیشنمهس کنه طاغی اورنینا صوزلدی. آننگ کوز آلدندان بیك اوزاقغا قادار قزینگ صنی، آننگ خاتونینگ برکیسلکهن قولی برله کوککه طابا قاراب دعا قیلوی یوغالمادی، اول ئهیلهندی، ئهیلهندی، طاڭ آلدنداغنا آقرنغنا یوقوغا طالدی.

*

پولقوونیك تیمرعلییف ایندی قافقاز جبههسنده بر یلدان آرتق. اول صاری قامیش صوغشینا یاردمگه جیبهرلدی. آندا کیلوب اولگره آلماسا دا، ارضرومغا طابا باریشدا اوڭ قاناتنی صاقلادی. طرابزوننی آلغاندا دا آننگ آطلیلاری تورکلهرنگ آگسز هجوملهرینه قارشی طوردی. آندان اول جنوبکه طاباراق طاشلانلدی، روس عسکری برله بغداد آستندا صوغشا طورغان انکلیز عسکری برله قوشلو حرکتنده آننگ آلاینا زور یوك یوکلهنلهچهك بولدی. اول بوندا یکتچه برحرکت یاصار اوچون تورکلهرنگ اینگ صیق نقطهلاری حساب ایتلگهن یرگه اورنلاشدیرلدی. شوننگ اوچون روسیهنگ تورلی خلقلارندان طوپلانغان آننگ آلایی آیلار بویی حاضرلهندی، کوچلهندی و شول اوینگ آرتندان پولقوونیك تیمرعلییف ده بیك کوب قودی و بیك کوب خدمت صرف ایتدی. شول تاریخی اشنی اشلهوده دنیا صوغشندا، انکلیز صوغش صفی برله روس صوغش صفینگ برلهشوینه سبب بولسا، اول بیت بیك زور خدمت ایتکهن بولاچاق، آننگ بیت تاریخقا اسمی کرهچهك، آننگ بیت اسمی — آطی بوتون حربی مکتبلهرنده آوزدان آوزغا یوریهچهك! اول بیت قهرمان بولاچاق.... درجهده اوسهچهك، اول کینیراللق (پاشالق) درجهسینه منهچهك. کینیرال تیمرعلی بولاچاق!...

مونا شول فکرنگ آرتندان بر آدیم قالمادی. شوننگ اوچون اول بوتون عسکرلهرن آیرم-آیرم کبك حاضرلهدی؛ بوتون آطلارنی آیرم-آیرم کبك کوزدهن کیچردی؛ بوتون قورالنی اوزی تیکشردی؛ بوتون معلوماتنی اوزینه جینادی. هر بر توشکهن تورك اسیرن اوزی صورادی، آننگ یانندان طابقان هر بر کاغدنی اوزی جنتکلهدی. طاو آرالارندا قارلار آزایوب، آطلیغا یوروركه یول آچیلاچاق وقتقا قادار اوزینگ بوتون آلاینی تمام ایرتهگه یولغا چغارلق ایتدیروب حاضرلهدی. شولار تمام بولوب، باش قوماندانلقدان «آلغا» دیگهن امرنی کوتوب طورغاندا، برکوتنی پولقوونیك تیمرعلییف اشتابقا چاقرلدی. اوزینگ نی اوچون چاقرلغانن بلگهنگه، اوزینگ پلانن، اوزینگ پلانی حقنداغی بوتون دلیللهرنی آلوب چابدی. باروب جیتو برله اوزینگ قوماندانینا سلامغا کیتدی. آنی یاشکنه، یومشاق غنا بر روس بایاری بای بر اویده قبول ایتدی. ایرته چهی وقتی بولغانلغا، پولقوونیکنی چهیگه اوطرتدی. رسمی معاملهلر بیك تیز بتوب کیتوب، کینیرال أوی حالینه کروب کیتدی. أوینگ طارلغندان زارلاندی، خاتونینگ بوندی یرده طوررغا اویرهنه آلماویندان کیلگهن، غروزینلار برله آذربایجانلیلار برله کونده اوچراشقان اسقانداللارن سویلهدی. آندان سیاستکه کوچدی. پیتربورغدا نی بار صوك؟ نی توشنهلر دیگهنگه قارشی — نی بارن بلمیسزمنی؟! راسپوتین بار! راسپوتین!، بز حاضر ههمهبز راسپوتین فکرینگ خدمتچیلهری... اول قانالیا تساریتسا(*) برله برگه نیچك بولسادا، بزنگ عسکرنی بر اوکغایسزلقغا توشروب صلح یاصاطورغا ماتاشا، دیدی... آندان بولمادی، کینیرال، معاشنگ جیتمهوینه کوچدی. «طورمش بهالاندی. بونداغی تورلی-تورلی تاتار، ئهرمهن، گورجی سوداگری هرکوتنی بهانی کوتهره؛ چیتده یهودلر بزنگ آقچانگ قورسینی توشره. ایراندا حاضر بزنگ

(*) قانالیا تساریتسا = ملعون خانچا.

کاغذ آقچاغا فندق دا آلوب بولمی؛ آلتون، کوموش صوریلار... دوما بر طوقتامی بوطی؛ بلوبمی، توکلمی، کم بلسون، طیل جیمریله. مونه نیقولای نیقولایویچنی موندا جیبه‌ردیله‌ر، سبر که جیبه‌ردیله‌ر. اول خورلانغان... بوتون اوچن بونداغی خلقدان، بزده‌ن آلا!.. سویله‌مه! پولقوونیك، سزنگ حال طنچ، سز اوز اشگزده، بز موندا قرمسقا اویاسندا» دیدی...

پولقوونیك تیمرعلیف بو ته‌مسز سوزله‌رده‌ن أوشوب، اوزینگ آلاینگ حالله‌رن سویله‌دی. جیتوب بتمه‌که‌ن پولیموتله‌رنی تیزره‌ك جیبه‌رونی هم ده پاطرون‌نگ اوزون سفرکه جیته‌رلك بولماوین، شولار طولغاچ، برنچی امرده‌ن صوڭ آلغا باررغا حاضرلكن آگلاتدی... کینیرال آبدیراغان کبك قارادی: «سز همان آلغا! آرمیسز دا! بز بوندا نیچك فرونتنی صاقلی آلامز دیب یوریمز؛ تورکله‌ر عسکرطاشیلار، آلمانیا طوقتامایچا یاگا قورال کونده‌ره، صول قاناتدا ماجار ئه‌فیسه‌رله‌ری کورندی. تورکله‌رنگ قافقازغا طابا حرکت ایتوله‌ری کوتله. بونداغی خلق بیت بله‌سگ! بورینی نی قادار آشاتساڭ دا اورمانغا قاری. آذربایجانلیلار آراسندا تورك ئه‌فیسه‌رله‌ری اشلی؛ غروزینلاری دا اوشانچسز؛ ئه‌رمه‌نله‌رگه مونا بزنگ یاقلی... آلاری‌دا بیت شول قره‌بت عسکرنی طالیلار، صویالار... طاغی آندا طیلدا، مه‌سکه‌وده، قازاندا باغچه سرایدا، باقودا بیك قوتلی تورك آگیتاتسیاسی بارا. باش قوماندانگ امری برله بوبون تاتار ئه‌فیسه‌رله‌رن، عسکریله‌رن غرب جبهه‌سینه جیبه‌ردك.... باتینکاموی، بولار بار دا اش!... کیره کمه‌که‌ن اش!...» کینیرال ایلیکتریك شلطراوغینی باصدی. ایشکده‌ن کورنگه‌ن قزل بیتلی، طازا خدمتچی قزغا: «ماشا، مینم قاینیتده‌ن زور پارتفیلنی کیترئه‌لی!» دیدی... «مونا پولقوونیك برنه‌رسه کورسه‌تیم ئه‌لی، سزنگ فکرنی صوریم!»... خدمتچی قز کیترگه‌ن پارتفیلده‌ن چغاروب، مه‌سکه‌وده چققان بر تاتار گه‌زیته‌سن صوزدی. «مونا گه‌زیته، کوره‌مسز، عسکری بر سیزور آستندا چغا؛

مونا قاراگز ئه‌لی، ئه‌نه شول مقاله‌نی! موندا، شهرده قالغان تاتار عسکریله‌ری بایراملارندا قازارماغا آلوب کیلگه‌نله‌ر. صوغشقا قارشی بونورغا کیره‌ك، ئلله‌نیچه یرده‌ن جیلوب، جیلوب اوقوغان عسکریله‌رده‌ن آلدیلار. شونی زینهار اوقوب، فکرگزنی سویله‌ب، ممکن بولسا ترجمه ایتدیروب جیبه‌رگز ئه‌لی؛ سزده بیت آندا تل بله طورغان ئه‌فیسه‌رله‌ر بار...» تیمرعلی قزل برله صزلغان مقاله‌لەرنگ باشینا کوز آتدی. آنگ کوزینه باشنداغی: «بایرام قربانسز بولمی، قربان بایرامسز بولمی» دیگه‌ن سوز طاشلاندی. اول: «اشله‌ترمن کینیرال!» دیب پارتفیلنه طقدی... کورشوب چغوب اشتابقا کیتدی.

اشتابنگ قبول بولمه‌سنده اول ئلله نی قادار ئه‌رمه‌ن، یهودی، کورجی سوداگری طابدی. آلار یانینا چققان بر ئه‌فیسه‌رده‌ن برسی شیکه‌ر کیترر اوچون واغون صورادی. برسی: دوگی جیبه‌رر اوچون کاغذ ایسته‌دی. برسی: آطلار صاتوب آلوب کیترر اوچون آوانس آقچا؛ برسی: تونی-کونی یابلمی طورغان ریستوران آچارغا رخصت صورادی. یاش ئه‌فیسه‌ر بیك کوبسی برله قول بیروب کورشوب، آفرین غنا سویله‌شوب، تورلی-تورلی کوز قاراشلاری برله اشاره‌له‌ر یاصادی. ئلله نه‌رسه حقندا امر ایتدی. تیمرعلی یانینا کیلوب: «حاضر، حاضر، مین سزنگ حقدا سویله‌دم، کینیرال برآز مشغول حاضر!» دیدی. طاغی ئلله نیندی یهود برله آفرین‌غنا سویله‌شدی. آنگ قولنداغی کاغذنی آلوب کروب کیتدی. طاغی چقدی. صوراوچیلارغا کاغدله‌ر، امرله‌ر، فرمانلار طاراتدی. پولقوونیکنی طاغی کوروب، بو موندا نی اشله‌ب طورا دیگه‌ن کبك بولوب: «حاضر پولقوونیك!» دیب کروب یوغالدی.

تیمرعلی‌نگ اچی پوشا باشلادی، آچووی کیلدی. اول آدیوتانتقا بیك قاتی ایتدیروب سویله‌رگه حاضرله‌نوب جیته آلمادی، کینیرالنگ ایشکی آچلدی، آندان بیك قاتی قچقرو چقدی: «وون، وون،

وون!»(*)دیب قچقرو سوکنو ایشتلدی.ایشکدەن طوب کبك تەکەرەب، قپ-قزل قزارغان باشندا چالمالی، موینندا میداللی برکشی کیلوب چقدی. اول شول قادار آبدراغان ایدی، قایا باررغا بلمەینچە یودەب قالدی. ئلله قایدان چفوب آنگ یانن بر-ایکی مسلمان صروب آلدی. آنگ برسوز دەشمەینچە طوروینا قاراماینچا، آلار قزو-قزو صوراشرغا، ئلله نیندی سوألّلەر بیررگە کرشدی. لکن تکی میداللی کشی بو سوزلەرگە جواب بیرمەدی. آقرینغنا: «دین، ملت دشمانتدان نی کوتەسگ!» دیکەن سوزنی تیمر علی ایشتدی... تکیلەر چفوب کیتوب، برآز بوشاغاچ، بر ئەرمەن کورشیسنە: «بو مونداغی مسلمان مفتیسی، آلار موندا تورك یاقلیلار، کینیرالدان ئلەکدی اوزینە!» دیدی دە، چریکەن تشلەرن کورسەتوب کولدی. چیتدەرەك طورغان زورغنا قورصاقلی بر اورس سوداگرینگ:—«بارسینی بتررگە کیرەك ایدی، بزنکیلەر یومشاق، موندا آلار عیسی علیەالسلام قوینندا طورغان کبك یاشیلەر دە، شونگ دا قدرن بلمیلەر، تورکیەسینە کیتسونلەر»—دیدی...

... پولقوونیکنگ ئللەقای یرین بو منظرە منقل ایتدی. آنگ ئلله نەرسەسی طاغی خورلاندی. اول شول حسلەرن اورنینا کیتروب جیتکرە آلمادی. آدیوتانت: «رحیم ایتکز!»دیدی. تیمرعلی کروب عسکرچە سلام بیردی. زور میقلی قازاچی کینیرالی قارشی کیلوب قول بیروب کوروشوب: «رحیم ایتکز، رحیم ایتکز!» دیدی. تیمرعلی بوکینیرالنی مین قایدا اوچراتقان ایدم صوك دیب باشندا أزلەرگە طوتندی. «ایسەنلکمی پولقوونیك! فلانمی، سز قارتاینانسز!» پولقوونیك تیمرعلییف: «صوك سز مینی کورگەنکز بار ایدیمی کینیرال؟» دیکەن سوألینا: «نیك بولماسن، بز بیت یاپون صوغشندا سزنگ برلە برگە بولدق. پورت-آرتوردا سز ۱۲نچی نومیر فورتلارنگ قوماندانی ایدیکز، مین ۱٥ نچینکی ایدم. مین اول وقت اشتابس کاپیتان ایدم!» دیدی...

(*) اورسچا، قووب چفارو سوزلەری.

تیمرعلی خاطرلەدی.. أیو، تیمرعلی اول وقتدا اوق کاپیتان ایدی، حاضردە ئەلی همان پولقوونیكغنا. بو اورس مونا اول وقتدا مالایغنا ایدی، حاضر بونگ باشلقی بولغان. آنگ کوزی آلدندان بوتون پورت-آرتور صوغشینگ منظرەلەری کیچدی. بو، حاضرگی کینیرالنگ اورنن طاشلاب قاچوب، تیمرعلینگ آرطن آچق قالدروین، تیمرعلینگ بیك زور قهرمانلق برلە ئلله نیقادار عسکرن یوغالتوب، اوزی جراختلەنوب کنە، وضعیتنی صاقلی آلوین، بونگ اوچون اوزینگ رحمت آلوین، بو قازاچینگ کیورگی میدالی آلوین خاطرلەدی. کوگلندەن برکوگلسز آغو آقدی. رسمی مذاکرەلەر اوزاقغنا بارمادی. تیمرعلی ایرتەگە ساعت ۱۱دە اشتابنگ کیگەش مجلسینە چاقرلغانن بلدی و کیتمەکچی بولدی. لکن کینیرال همان پولقوونیکنی طوتماقچی، آنگ برلە آچلوب کیتمەکچی بولدی. یاپون صوغشی ناچار تأثیر ایتکەنن آگلادی بولورغا کیرەك، دنیا حالینە کردی. عسکرگە ئەبیر قویوچیلاردان زارلاندی. باقوغا باروب، آنداغی باشباشداقلقنی بتررگە قرارن سویلەدی. آندا، باقودا عسکرنگ طیلندا تورك پروپاغانداسی بارا، آنداغی تاتارلار(*) تورك اسیرلەرینە یاردم ایتەلەر، آرتدان صوغشقا حاضرلەنەلەر ایکەن، ئەلی مونا مفتیلەری کیلگەن ایدی، بزنگ دی: جمعیت خیریەمز، صوغش آستندا یتیم قالغان بالالارنی قارار اوچون بر یتیم خانە آچارغا بولدی، جیمرك تورك آوللارندان شول بالالارنی جییوب کیلورگە رخصت بیرگز دی. قاچاقلارغا یاردم قومیتەسی یاصادق دی. -- پولشەدەن، قورلاندیەدەن، لیفلاندیادەن قاچقان نیقادار چن اورسلار بار، شولارغا یاردم ایتکزدیدم— بزنگ خلق شول بونی تلی دی. آندا فرونتقا باوروب، بزنگ مەمی آوزلاردان معلومات جییوب تورکلەرگە جاسوسلك یاصاماقچی بولالار. آچویم کیلوب، قووب چفاردم. شوندی ناخاللار.

(*) روسلار کوب وقتدا بوتون روسیە مسلمانلارینا تاتار اسمی قوللانالار. آذری تورکلەرینە دە کوب وقت «باقو تاتارلاری» تعبیری یوروتەلەر.

قافقاز اورنباصاری یومشاقلق برله بازندیروب بترگەن. موندا میگا اوچ‌لنا عسکری قوتنی بیرسەلەر، مین کورسەتر ایدم... غروزینندان، تاتارندان، داغستانندان کوللەر اوچرور ایدم... بزنگ حکومت یومشاق، ... دوماسی، گەزیتەلەری، بار دا بزگە دشمان، بار دا مەملی!.. ایشتدگمی ئەلی، مونا حاضر بر فرانسوز، بر انگلیز پولقوونیغی کیلدیلەر. بونداغی حال برلە طانشالار دی. مین کورسەتر ایدم آلارغا فروتنی. بارسی‌دا ماسسون، بارسی‌دا جاسوس، بزدە جمهوریت یاصارغا یوریلەر... ایشتدیگزمی؟ آلمانلار بزنگ برلە صلح یاصارغا تلیلەر: استانبول سزگە، فرانسە شمالی بزگە دیلەر. لهستاندان چنالار. ایسکی چیکلەرنی بزنکیلەر قاریاتقا باروب ترەتمەکچیلەر. یوقسا قان توگودە نی فائدە، کیلشورگە کیرەك ایدی، اچنی صاقلارغا کیرەك، اچنی! پولقوونیك!» تیمرعلی‌نگ اچکە کروب کیتمەکەنن کورگەچ، کینیرال: «کورشورمز ئەلی پولقوونیك، اچگز پوشسا بوکون کیچکە بز «قارا مەچی» ریستوراتندا. آندا برکم دە بولمی، اول بزنگ اشتابنقی کبك، کیلگز!»... دیدی.

تیمرعلی ئللە نیندی چوالچق اویلار، فکرلەر برلە اورامغا چقدی.

آش وقتی جیتکەنکە، آقرینلاب‌غنا عسکری قلوبقامی باروب، یا بر آشخانەگەمی کروب آش آشارغا اویلادی. آقرینلاب‌غنا شهرنگ ماتور اوراملارندان زینتلی کینگەن، یاصانغان خاتون‌قزلار آراسندان أوتوب، واق‌تویەك نەرسە آلور اوچون برکیتکە کردی. کاغد آلدی. شوقالاد، کانفیت آلدی، قزینا بولەك ایتدیروب جیبەررگە دیب جفەك یاولق، چیکلگەن بر ماتور یانچك آلدی، قاسسا یانینا تولەرگە باردی. بونگ آلدنداغی برخاتون کوزن طوتروب قارادی کبك بولدی. پولقوونیککە دە بو خاتون طانش کبك کورینوب کیتدی. اول‌دا باشندان أزلەرگە کرشدی. مونا آقچا تولی باشلادی، قاسسا خاتونی برلە بر-ایکی سوز سویلەدی. آقچاسن طغوب اولگرە آلمادی: «سز پولقوونیك تیمرعلیيف

توگلمی؟» دیگەن تاتارچا بر طاوش ایشتدی. پولقوونیك بورولدی: أیبو.—«ایسەنمیسز، بز سزنگ برلە طانش ایدك، ایندی بیك کوب وقت أوتدی، سز اونوتقانسز، مین نفیسەنگ دوستی اسما، مین بوندا برآذربایجانلیدا کیەودە، مین سزنگ طویدا دا بولدم». پولقوونیك‌نگ کوزی آلدینا بردەن نفیسە، آنگ طویی، طویداغی قزلار، یگتلەر کیلوب باصدی. بو قارتایوب کیلە طورغان خاتوندا چندا شونداغی بر طوتاشنی طانیدی. عیب ایتمەگز، قارتایلدی، اونوتلغان فلان دیدی. خاتون بیك اوزاق ایتوب سویلەب کیتدی، نفیسەنگ أولوی وقتلارینا قادار صوراشدی. اوغلی قزی حقندا معلومات آلدی. آخردان تیمرعلی‌نگ وقتلی‌غنا موندا ایکەنن بلوب: «آش آشاماغان بولساگز، ئەیدەگز بزگە قایتیق، مینم ایرم سزنی کوبدەن ایشتوب بلە. اول آدواقات. بیك شاد بولور ایدی» دیدی. تیمرعلی اوزینگ کیمندەن، قیافتندەن طارتندی، لکن اسما آنی کوچلەگەن کبك آطینا اوطرتوب آلوب کیتدی.

***

آدواقات اولماس اوغلی أویندە پولقوونیك تیمرعلیيف‌نی بیك آچق قبول ایتدیلەر. قارتایوب کیلە طورغان آدواقات آرسلان، آنگ حقندا خاتوندان بیك کوب ایشتکەنکە، ایسکی طانشی کبك بردەن آچلدی، بالالار حالندەن صوراشدی، أوزینگ أوی حاللەرن، بالالارن سویلەدی. اوزاقلامادی آش‌دا بیرلدی. پختە ایتدیروب اشلەنگەن آش بولمەسندە تیمرعلیگە یکرمی ایکی-یکرمی اوچ یاشلك فریدە، اون جیدی اون سیگز یاشلك زینب اسملی قزلاری دا کورشدرلدی. آشقا اوطروب بتکەچ‌کنە ئللە قایدان بیك آشغوب قایتقان کبك کیلگەن استودینت اوغللاری—ابراهیم دە طانشدرلدی. آش باشلاندی. قازان اصولندا پشرلگەن پیلمەن کوبدەن بیرلی عسکر آشینا اویرەنگەن پولقوونیککە اوتکەن عمرن خاطرلەتدی، آنگ آرتندان کیلگەن پیلاو، آنگ

آرتندان بیرلگه‌ن شوربالی قازان به‌لشی ، آنگ تماماً عسکرلکن یولقوونیکلغن اونوتدردی. اوزینگ عائله طورمشی ، اورنبورغدا وقتدا خاتونی ئه‌پیسی برله برگه طوردو لارنی خاطرینه کیتردی. اول سیزمه‌ینچه ده شول عائله‌نگ اعضاسی کبك بولوب کیتدی. اسماً خانه‌نگ بر طوقتامایئچا صیلاوینا ، یاش قز زینب‌نگ بر طوقتامایئچا ئلله نیندی کچکنه نه‌رسه‌لەر سویله‌وینه ، ابراهیم‌نگ تیك کنه آشینا طابا قاراب ، موگارغا دشمانچاراق کوز ارغتو لارینا تمام اویره‌ندی ، اوزله‌ندی. آش آرتندان آش کیلوب ، سوز آرتندان سوز کیتدی. لکن همه‌سی تیمرعلی‌نی اوزینگ خاتون-بالاسی-چاغاسی ، عائله‌سی ، طورمشینا طابا اوستره‌دی. آلارنگ خاطره‌لەرن یاگرتقاندان یاگرتدی. فریده پولقوونیك‌نگ قزی سویم‌بیکه‌نی بیك صوراشدی. آنگ قایدا اوقوی ، نی بولورغا ، نیندی یولنی آلورغا تله‌وی حقندا بلشدی. اوزینگ پیتربورغدا ادبیات تاریخ فاکولته‌سنده اوقوین ، آنداغی ایده‌شله‌ری طورمشینی ، اوزله‌رینگ ادبی توگه‌ره‌کله‌ری حیاتن آگلاتدی. زینب آپاسن بولوب ، بولوب اوزینگ موزیقا مکتبنده ئه‌رمه‌ن قزلاری برله اورششقانن ، بر مارجا برله تانییف تاتارمی توکلمیلکی حقندا یه‌ده‌ج آیروب آنی اوطقانن آگلاتدی. آرسلان افندی ، بالالارینگ پولقوونیك‌غا یاخشی تأثیر قالدرغانن کوروب ، اچنده‌ن راحتله‌نوب اوطردی. اوغلی ابراهیم‌نی سوزگه قاطشدرر اوچون برنیچه مرتبه آگارغا سوأللەر بیردی ، لکن استودینت همان آچلمادی ، اول مه‌چی بارنی حس ایتکه‌ن طچقان کبك اوزینگ اویاسندان فکرله‌رن چغارمادی. آش تمام بولدی.

تورك قهوه‌سی قوناق بولمه‌سنده بیرلدی. قهوه‌لەرن اچه‌ر-اچمه‌س ، فریده پیانوغا اوطردی. زینب یرلارغا حاضرله‌ندی. اسما برله آرسلان قوناقنگ برسی بر یاغندا ، برسی بر یاغندا سوز برله ماوقدی. ابراهیم پوچماقداغنا اوسته‌لکه سیبلگه‌ن گه‌زیته مجموعه‌لەرنی آقتاروب ماطاشدی. مونا برده‌ن موزیقا باشلاندی. تیمرعلی ئه‌یته طورغان سوزن اونوتوب ،

موزیقا طکلارغا طوتندی. نفیسه‌نگ سویوب اوینی طورغان «آشقازار»ن فریده موڭ ایتدیروب اویناب جیبه‌ردی. آنگ یول آلوین کوتوب طورغان زینب طاماق طاوشی برله ، یر برله قوشلدی. آنگ ختفه کبك یومشاق طاوشینگ قایماق کبك یاغملی آغشی تیمرعلی‌نی تمام ایسرتدی. اول اوزینگ یاش وقتنداغی خاتونی برله دیم بویندا قوناقدا یوروله‌رینی ، شونداغی ماطور یه‌ملی چاقلارنی یاگیدان خاطرله‌دی ، شونداغی دنیادا کیزدی. زینب‌نگ اشله‌نگه‌ن طاوشی آچلغاندان آچلدی. اول پولقوونیك‌نگ ایشتمه‌گه‌ن بوریلو ، صوزیلو لارن بیروب یرلاویندا دوام ایتدی. فریده‌نگ قولندا پیانو یغلاغاندان یغلادی. اول ایسکی آشقازارنگ قایغی-حسرتینه بو کونگی آه‌نی ، بو کونگی موڭنی ، بو کونگی یوقسللقنی ، بو کونگی مسقللانونی قوشدی...

«آشقازار»نی «صاقمار صووی» آلشدردی. آنگ آرتندان «غالیه بانو» کیلدی ، آنگ آرتندان «ته‌فکیله‌و»ی ، آنگ آرتندا پولقوونیك ایشتمه‌گه‌ن «لیلی مجنون» ، «آرشین مال آلان» اوپیرا لارینگ پارچالاری ، آذربایجان ، قومق یرلاری اویبالدی ، یرلاندی. زینب آچلغاندان آچلوب همان یرلادی ، فریده هیچ بر آرمادی همان اوینادی. پولقوونیك تیمرعلییف همان طکلاذی ، طویمادی ، طکلادی. قزلار طوقتاغاچ دا طاغی بره‌ونی اویناگز دیب صوراب طاغی اویناتدی. مونا اسما بیکه «تیمر مارشی»ن دیدی. ایکی قز پیانوغا اوطروب ، دورت قول برله ، آقساق تیمر مارشن اوینادیلار. بو مارش اوزینگ قوتی ، کوچی برله تیمرعلی‌نگ آستن اوستکه کیتردی. اول آنی طاغی پولقوونیك ایتدی. طاغی آطلی عسکرنگ باشلغی ایتدی ، آقصاق تیمرنگ عسکری مانیورا لارن کوز آلدینا باصدردی. لکن اوزینه ، عسکرله‌رینه ئلله نیندی باشقا کیمله‌رنی ، تیمرنگ عسکر تاریخینی کینیرال اشتابدا اوقوغاندا کورگه‌ن ، تیمر عسکرینگ چغتای کیمله‌رن کیدردی. آلارنگ قیافتله‌رن

بیردی. اول شول قسقا موزیقا اوینالغاندا تیمرنڭ بوتون تاریخن، تیمر
برله برگه اوتکه‌ن کبك بولدی. تیمرنڭ شول زور حرکتنده‌گی غایه-
سن، فکرن ئزله‌دی. آنی حاضرگی ایشتکه‌ن ایدل بویی موزیقاسینڭ
یغلاوی، اگراشوی، صقرانوی آستندا ئزله‌دی. قهرمان تیمر ایدل
بوینا باروب «آلتون اوردا»نی جیمرمه‌گه‌ن بولسا، بلکه بو موگلی
آشقازار کویی، یغلی، صقری طورغان ته‌فکیله‌ف کویی طوماغان بولور
ایدی. بلکه ایدل بوینڭ اوغلی، پولقوونیك تیمرعلیف تودلی تورك
قبیله‌سنده‌ن جیلغان آطلی عسکر برله، ایکی باشلی قارا قوش بایراغی
آستندا، ایکنچی تورکله‌رگه قارشی صوغشماغان بولور ایدی. بلکه
ایکی باشلی قارا قوشنڭ قاناتلاری‌دا بو قادار اوزونغا، قافقاز طاو-
لارینا قادار، تیمرنڭ اوزینڭ قبری یاتقان آلتون سمرقندگه—
تورکستان‌غا قادار صوزیلماغان بولور ایدی. بلکه اول حاضرگی کبك
دجله، فرات بویلارینا طابا تشله‌رن ارژایتماغان بولور ایدی. استانبولغا،
بوغازلارغا قادار یرتقچ تشی آراسندا کوته‌رگه‌ن ته‌ریسن کیتررگه
کوچله‌نمه‌گه‌ن بولور ایدی...

بو موزیقا تیمرعلی برله بو عائله آراسنداغی بوتون په‌رده‌له‌رنی
آچوب، آراداغی بوتون یاتلقلارنی بتردی. موزیقا بتکه‌چ حتی ابراهیم‌ده
بر قوچاق گه‌زیته‌له‌ر، مجموعه‌له‌ر کیتروب تیمرعلی‌نڭ آلدینا صالدی.
تیمرعلی «ملا نصرالدین»نی کوزده‌ن کیچردی، آنڭ رسمله‌رنده‌ن‌طوینغانچا
کولدی. تودلی باکو، قازان، اورنبورغ، مه‌سکه‌و، اوفا گه‌زیته‌له‌رن
بره‌م‌بره‌م قاراب اوتدی. کوزینه تکی باباغی اشتابدا بیرلگه‌ن گه‌زیته
طاشلاندی، شونی آلدی، ئه‌یله‌ندیره باشلادی. آرسلان شونی کوروب:
«مونا پولقوونیك عجب مقاله، تله‌سه‌گز اوقیم ئه‌لی!» دیب کوزلگینی
ئرلی باشلادی. برکسه‌سن آقتاردی، ایکنچیسن آقتاردی طابا آلمادی.
اوغلینا قاراب: «اوغلم کوزلگم یوق ایکه‌ن، اوقی ئه‌لی!» پولقوونیك

غا: «قارتایامز کوزلکسز اوقی آلمیم ایندی». دیدی. پولقوونیك غا
باش ئیوب جواب بیردی. ابراهیم، شعر ئه‌یترگه حاضرله‌نگه‌ن آرتیست
کبك، آچق طاوش برله طوقتار بیرله‌رنده طوقتاب، کیره‌کلی بیرله‌رینه
مدله‌ر قویوب، اوقورغا طوتندی.

مقاله‌نڭ فکری بیك تیز پولقوونیکنی بیله‌ب آلدی. اول اوزن
اوزی سیزمه‌ینچه مقاله‌نڭ اچینه کروب کیتدی. آنڭ فکرله‌رینڭ
بورمالارندا یوروب، آنڭ یوره‌ککه قادی طورغان اورنلارندا یوره‌ك
ئه‌رنوین حس ایتدی. آنڭ منطیقی آرتدان باروب، آنڭ نتیجه‌سن
آلدان سیزندی. مقاله بتدی. یراقداغنا طگلی طورغان زینب: «درست
بیت، بز بیت همه‌مز اورس اومه‌سینه قربان بولوچیلار... بوتون خلقمز،
بوتون ضیالیمز، بوتون عسکرمز اورس اومه‌سینه یوری...» دیدی. شوگا
پولقوونیك اچنده‌ن‌گنه: «أیو، شوگارغا قارشی، اومه أویره‌سی بیریله،
آرتغی یوق» دیمه‌کچی بولدی. یاپون صوغشنداغی بوتون روس‌ایده‌ش-
له‌ری ایکیشه‌ر، اوچه‌ر درجه کوته‌رلدیکله‌ری وقت، اوزینڭ مگ بلا
برله بر درجه کوته‌ریلوی کوز آلدینا کیلدی. زینب‌نی ابراهیم بولدی:
«اورس اومه‌سی دیگه‌ن سوز درست توگل. اورسنڭ پرولیتاریاتی
اوزی ده اومه‌گه یوری. اورسنڭ بورژوآ اومه‌سینه دیورگه کیره‌ك
ایدی»—دیدی.

فریده: «سویلیسڭ یوقنی! همه‌سی بر اورس، قایا آنڭ پرو-
لیتاریاتی! اول نی اشله‌گه‌ن دی، بزگه کیلگه‌نده، بار دا قارا اورس!».
ابراهیم: «یوق اورس برله اورس آراسندا آیره ابار! قاپیتالیزم اوچون
یاگا بازار کیره‌ك، اول شوگارغا ایرانغا طاشلانا، تورکیه‌گه قارشی
صوغش آچا... بوصوغش دا بورژوآ منفعتی اوچون اشله‌نه، پرولیتاریات
بوگا خلاف!» دیدی.

آرسلان برآز چراینی صتدی. اسمابیکه پولقوونیك‌گه قاراب:
«مونا هیچ طنشا آلمیلار، برسی ملتچی، برسی سوتسیال‌دیموقرات!».

پولقوونیك ابراهیمغا دوستچا کوز برله قارادی: «یاشلك، اسمایکه، یاشلك، وقت کیلور، همه‌سی ده اوته‌ر!» دیدی.

فریده: «یوق، بزنگ پیتربورغدا استودینتلار، قورسیستقالار توکه‌ره‌کنده، بارسی ملتچی. حاضر بزنگ ایزلکه‌ن خلقنگ بالاسینا باشقا یول یوق دا، اورسنگ یوره کمزکه قادار ایتکی برله باصقانن هر کوتی کوره طوروب، ملتچی بولماسقا، بلمیم کم بولورغا کیره‌ك! اوز خلقنگ دشمانی برله برگه نیچك بولورغا کیره‌ك؟!».

ابراهیم: «ئیزلو، قصلو مسئله‌لەرن ملتچیلك حل ایته آلمی، آنی فقط سوتسیالیزمگه آجوب بتره... سوتسیالیزمدا ملت، دین آیرماسی یوق. آگاردا پرولیتاریات بار. همده بورژوآ بار... بولار همان بر برسی برله صوغشوب طورالار» دیدی.

پولقوونیك سوزنی بوله‌ر اوچون: «قایدا اوقیسز؟» دیب صورادی. ابراهیم: «آدیسسا دارالفنوننده» دیوب کو اولکرمه‌دی، زینب: «آدیسسا یهودیله‌رنده‌ن شوندی یهود فکرله‌رن اویره‌نوب قایتقان!» دیدی. اوزی‌نگ سوزی بیك ماتور طویلدیمی، کومش کبك طاوشی برله شلطراتوب کولدی. اسما بیکه سوز بوله‌ر اوچونمی: «چه‌یکه رحیم ایتکز!» دیب آیاقغا طوردی.

آش بولمه‌سینه کروب، اوزون أیتدیروب، ایسکی چاقلارنی سویله‌ب چای اچدیله‌ر. چای بته‌ر آلدندان زینب: «بوکون بزنگ «جمعیت خیریه» صوغشدا یتیم قالغان بالالار فائده‌سینه کیچه بیره، بز ده اوینیمز. سز پولقوونیك بارامسز؟» دیدی. تیمرعلی: «بیك تله‌ب بارام. لکن قای وقت، قایدا؟» دیدی. زینب: «غروزین قلوبندا بوکون کیچ ساعت سیگزده» دیدی. پولقوونیك کیچ بوش ایکه‌نن بلوب بارورغا وعده بیردی. کیته‌رگه دیب اورنندان قالقدی. آرسلان دا، اسمایکه ده ایکنچی تیفلیسکه کیلگه‌نده اوزله‌رینه طوغری توشه‌رگه اوتندیله‌ر.

بیك کوب فکرله‌ر، حسله‌رگه چوموب، یاگارغان کبك بولوب تیمرعلی بولمه‌سینه قایتوب کیتدی. شول فکرله‌رنی سگدیرر، شول حسله‌رنی اشله‌توب بترر اوچون کبك اویلانا-اویلانا اوزون که‌نه‌فیکه صوزلدی. بیك اوزاقغا قادار بویاگا عائله برله، أوی جماعتی کوز آلدندان کیتمه‌دی. بیك اوزاقغا قادار آلار بر برسینه قاتیشوب، قاریشوب، یاگا توسله‌ر آلدی. بیك کوب یاگا فکر، یاگا اویلار طودردی. شولارنگ ئه‌لی برسی آرتندان، ئه‌لی برسی آرتندان قووا-قووا باشی آریدی، کوزی یوملدی، یوقلاب کیتدی.

***

شلطر-شلطر صو آغووی کبك بر موگلی طاوش آنگ یوقی آراسینا کردی. فریده آقرینلاب‌غنا بر موڭ کوینی اوینی کبك بولوب کیتدی. یه‌شل اوله‌نله‌ر آراسندا، یراقداغنا صارق کتووی کیله کبك بولدی. دوبرده‌ب اوتکه‌ن تیمریولی یراقلانغان صاین طاوشن آزالتوب، یراغایغاندان یراغایا کبك حس ایتلدی... اول طاغی یوقلاب کیتدی، طاغی قولاغینا ئلله‌نیندی طاوشلار کروب چقدی. مونا قایدادر ساعت صوقدی. تیمرعلی کوزن آچدی. قاراگغی، طن بولمه‌ده اوزن یالغز کوروب، قایدالغن ئزله‌رگه کرشدی. أوی یاغی ییالا ایشکده‌ن کرگه‌ن اوط یاقتیسی آنگ بولمه‌سنده اوینادی. اول یوچماقدا ألنوب قویلغان اوزینگ عسکری کیمن کوردی. قایدالغی خاطرینه توشدی. شونی نتطورغا اولکرمه‌دی، قولاغی توبنده بطر-بطر کمدر واقلاب سویله‌رگه طوتندی. بولمه‌ده کم بار ایکه‌ن دیب باشن کوته‌ردی. قاراگغیدا برکمنی کوره آلمادی. کوزی بر شه‌وله‌گه ده اوچرامادی. قولاغی اوچندان کیلگه‌ن شول طاوشنی طوتار اوچون کبك قولی برله قابشاندی. قولی کورشی بولمه‌گه چغا طورغان ایشککه تیدی. شوندان طاوش کیلگه‌نتی سیزنوب، طاغی کوزن یومدی. روسچا سویله‌نه طورغان سوزله‌ر، بیکره‌ك

ده آنداغی بر طاوشنگ بیك طاش کبك بولوی آنگ دقتن جلب
ایتدی. اول طاش طاوشنگ خوجاسینی ئژلەرگە کرشدی، آنی طابا
آلماسا دا، سوزلەرنی تمام آنگلارغا طوتندی.
کورشی بولمەده ایکی کشی عسکرگە صولی قویو حقندا صاتو.
لاشالار. یوطن فلاندان اوتکەررمز. فلاندان بولور، قامیسیونی ایکی
یوزمنگ تەنکه بولور دیکەن جملەنی ئلەکتردی. آنگ آرتدان ایکنچیسی
سویلەرگە کرشدی. صولینگ بهالارن، اوزون یوللارن، فلانلارن،
ایکی یوزمنگ‌نگ کوبلکن، اشنگ کوتەره آلماوین سویلەب، نیقولای ایوا-
نوویچ، اوزگز بلەسز فلان دیدی. طاغی آقرین‌غنا پطرداو کیتدی. ایکنچی
طاوش ایکی یوزمنگنی بولەرگە طوتندی. اینتینداتت باشلغینا ایللی‌مگ،
قول اوردو باشلغینا ایللی مگ، قانسلەریه باشلغینا ۳۰ مگ، واسیلی
یغوروویچ‌گە ۲۵ مگ، میکا دا بیت کیرەك، اوچ یوزایللی تەنکە
معاش، برله کوبکه بارا آلمیسگ، فلان دیدی. طاغی صاتولاشو کیتدی،
طاغی ایکی یاقدان دا تورلی دلیللەر کیترلدی. یوز ایللی مگکه مسئله
حل ایتلدی. عسکرگە باشقا کیرەك یاراقنی قویو حقندا سوز کیتدی.
پولقوونیك بوندا، بونگ عسکرینگ، آطلارینگ صولیسی طالانغانن،
بونگ عسکریلەرینگ آشاماغی-اچمەگی اورلانغانن آنگلاب، کملەر
اشلدگەنی بلمەکچی بولدی. شول ایشکنی آچوب، شولارنی ئلەکتیروب،
اوردو باشینا باروب سویلەرگە، قافقاز اورنباصارینا یازارغا اویلادی.
سیکروب طوروب، بولمەگە کروب تکیلەرنی توقیف ایتمەکچی بولدی.
طاغی کوز آلدینا صلح وقتندا اوزینگ اینتینداتلار برله بولغان برنزاعسی
و شوندا بونگ طرفندا حقلق بولا طوروب، بونگ شلته آلوی، تکیلەر-
نگ اورلاولارندا دوام ایتولەری کوز آلدینا کیلدی. شول فکرده
قرارغا کیلوب جیته آلمادی، بیك قاتی شلطراغان چگفراوق طاوشی
بونی قورقتوب جیبەردی. کورشی بولمەده ایشك آچلدی. خوجا اچملك-
لەر کیترگە قوشدی. تیمرعلی اورندان طوردی. اوط آلدی، ساعتینی

قارادی. جیدی طولوب اوتکەنکە، طوروب ادبات کیچەسینە حاضر-
لەنرگە طوتندی، کیینوب بتوب، چقدی. ئلله نی قادار شیشەلەر طوطو-
غان پادنوس کوتەرگەن خدمتچی قارشیسینا کیلدی. ئلله قایدان کیلوب
چققان کچکنەگنە مالای کورشی بولمەنگ ایشکن آچوب جیبەردی.
تیمرعلی بولمەده بوکونگی اشتاب ناچالنیکینگ کەنسلەریه باشی برله
اوستەل یانینا اوطرغان بر ئەرمەنی کوردی. نیکدر آنگ کوزی «چندا
شولمی‌ایکەن» دیب کەنسلەریه باشینا تکلدی. کەنسلەریه باشی‌دا تیمرعلی
نی کوردی، آنگ یوزینه قزل یوگردی... تیمرعلی:— مونا نی اشلیلەر،
مونا کملەر اوچون صوغشامز، اورس اومەسی دیکەن درست شول!
تکی، یکت ابراهیم‌لقنی‌دا بوتونلەی خطا توکل. شول ئەرمەن سوداگری،
شول بوزوق آریستاقرات بالاسینگ شول طولی پادنوس شیشەلەری
اوچون صوغشامز—دیدی. باشنداغی یمسز فکرلەرنی قووار اوچون
آقرین‌غنا کیچەگە طابا کیتدی.
ئەلی وقت ایرته بولغانغا، بیك آلدان باروب جیتمەس اوچون بر
چایخانەگە کروب چای صورادی. چای اورنینا خوجا اوزی کیلدی:
«سز فروتداندر، آرغانسزدر، موندا بیلگیلی حال جیبارغا کیلگەنسز-
در، مونا بیك هیبت چاغریمز (شراب) بار، شونی اچگز. آندان صوك
موندا قایینیتلەرمز بار، بوندا رحیم ایتگز! بزده نی تلەسەگز اول بار...
بیك شەب قزلارمز بار، یاژالستوو پولقوونیك!» دیدی. تیمرعلی بار دا،
یوق دا دیب جواب بیرمەسە ده، ئەرمەن سویلەویندە هم ده اوزینگ دخانی
نگ نعمتلەرن ذوق صفالارن ماقتاویندا دوام ایتدی. پولقوونیك خوجا-
نگ آچوین کیترمەس اوچون: «مین ئەلی بر طانشقا بارام، صوگراق
کیلورمن. سز صوك قایچان یاباسز؟» دیدی. «بزمی؟ بز بر ده یابمیمز،
ئەنە شول تەرەزەدەن چیرتسەگز، مین خدمتگزگە هر وقت حاضر...»
دیدی. تیمرعلی آط آلوب کیچەگە کیتدی.

*

ساعت ئەلی صوك بولماسا دا؛ زال تمام طولغان، اویون باشلانورغا وقت جیتکەن ایدی. اول اورنن آلور-آلماس، پەردە کوتەرلدی. بریاردەلك کولکی باشلاندی. خلق برله برکه پولقوونیکدا:—اویندەن عائلەسندەن راضی بولماینچا، چیتدە بخت أزلەگەن بر ئەفیسەرنگ مسخرەلەرندەن چنلاب کولدی. آنگ آرتندان بولمادی ایکنی آرتیست چغوب «لیلی و مجنون» اوپیراسندان بر پارچا یرلادیلار. اوجنچیگه ایتدیروب ایکی قریم یگتی قایتارما بییدی. خلق قول چابوب ایکشەرلەتدی، اوچەرلەتدی. آنگ آرتندان لزگەن بیوی بیلدی. آنگ آرتندان قازان کیمنده بر یکت چغوب باصدی. سعید رمی‌نگ «تاتار یوقلی» دیگەن شعرن قوتلی طاوش برله دیقلاماتسیاغا باشلادی: (تاتار یوقلی، مین یوقلامیم، مین اویلانام دا، ئەیلەنەم!) پولقوونیكا بو شعردا اوزن تصویر ایتکەن کبك طابدی. آخرنداغی جواب‌غنا، پولقوونیکنی قناعتلەندرمەدی، آنگ اچن یوشورغان مسئلەلەرنی حل ایته آلمادی. باشقالار برله اولدا قول‌دا چابدی، یاش یگتنگ یاگادان چغوین‌دا کوتدی. صحنەگه خور چقدی. فریده پیانوغا اوطردی. زینب خورنی باشلاب: «صوگغی آذان» دیگەن یرنی یرلارغا طوتندی.

«صوگغی آذان! موگلی آذان... کیتدی قازان هم استرخان»...

پولقوونیك‌نگ اچندەن براوطلی اوی کیچدی. اول قازان-مەسکەو صوغشلارن کوز آلدینا کیتردی. شونداغی شیخ‌علی‌نگ رولن خاطرلەدی. چرایی صتلدی، جیرەندی... شول اوینی اویلاب اوجینا چغا آلمادی. اوزم صوك کم!.. مین صوك اوزم ده قافقازدا، اورس قوتن نفتور اوچون، تورك قانن، تورك بالاسینگ قانی برله یووا طورغان کشی توگلمی؟ مین صوك ایکی تورك قبیلەسی آراسندا برلکنی کیسەر اوچون، فرات قازاقلغی یاصار اوچون یول آچارغا بوشلق حاضرلەوچی توگلمی؟ بو سوأللەرگه کوگلندەن جواب طابا آلماسا دا، کیفی

کیتدی، کوگلی قرلدی. صحنەدەن ئەیتلگەن هر برسوز بونگ آچلغان جراختینه کیلوب تیه باشلادی. اول اوگفایسزلاندی، عذابلاندی...

تنفس اعلان ایتلوی برله آنی طاغی ایسکی طانشلاری چورناب آلدی. اول بوفیتکه چقدی. آمیریقان لاتاریسینه قاتشدی. کچکنه بولمەدەگی کییوسکەدە قهوە اچدی. بر پوچماقغا حاضرلەنگەن آشخانەدەن شاشلیق آشادی. ئلله نیندی یاگا کشیلەر برله طانشدی، کورشدی. معلم، معلمەلەردەن، تورەلەردەن مرکب قازان خلقینگ اوستەلینه باروب چای اچدی. آرسلان برله برکه بوفیتدان شامپانسقی‌دا اچدی. شولاردان آروب، باشی چوالوب، کیتوب چیتکه اوطردی. جانلی یاشلەرنی جنتکلەب، آلارنگ یاشلگینه قزیغوب، اوزینگ قارتایوین قزغانوب طنورغا اولگرمەدی، آنگ یانینا آرسلان طانشدرغان بر آذربایجان دوقتوری کیلوب اوطردی. دوقتور: «کورەسز. پولقوونیك، خلقدا نی قادار جان بار، لکن بز ضیالیلار شونی اویوشدیرا آلمیمز. اوز آرا ئلله نی قادار نزاع، قچقرش. ئەلی باقودا بولدم. هر میلیونرنگ اوزینه بر جمعیتی بار. بوتون ضیالی شولار آراسینا بولنگەن، بر برسی برله طارتشوب، طالاشوب یاتا. بز بر ملی صف یاصی آلمیمز... بلەسز پولقوونیك، اوزگز کوردیگز، فرونتدا نی قادار تورك کیسلدی، نی قادار بالا-چاغا یتیم قالدی، شولارغا یاردمکه دیب اش باشلادق. روسیەنگ بوتون پوچماغندان قاردەشلك قولی صوزلدی: ایدل بویینداغی گەزیتەلەر اعانه آچدیلار؛ برمەسکەو تورك گەزیتەسندەن گنه ١٣٥مڭ صوم آقچا آلدق؛ قازاندا، اورنبورغدا جیبو همان دوام‌ایته. هرکونکی پوستا قوچاق-قوچاق آقچا طاشی. یوزلەب خط یتیم قالغان بالالارنی آصرارغا صوری... اوچ‌آی بولدی، مونا قولمزدا میلیونلاب آقچا بار. شفقت چیشمەسینگ آغوی ئەلی همان طوقتاماغان. بزنگ خبرلەرگه قاراغاندا یتیم قالغان بالا-چاغا، طول خاتوننگ صانی بزنگیلەر آلغان ولایتلەردە یگرمی بیش—اوطزمگ، شولارنی مونا حاضر بز یاخشیمی،

ناچارمی يرلەشديره آلامز. لكن بزگه آلارغا باروب جيتەرگه امكان يوق، اشتاب رخصت بيرمی. ئەرمەن كوگللیلەری شول يتيملەرنی، شول مسكنلەرنی يوزلەب، مگلەب صويا، خاتون-قزنی مسخره ايته. تورك قزلارن جاريه ايتديروب، كنيزەك ايتديروب شهرلەرده، آوللاردا صاتا... بوند! بزنگ قولدا صاتلغاندان قاچقان بر يتيم ياش قز بار. حكايەلەرن ايشتسه، آدام توكل طاش يغلار... لكن اشتابقا هيچ بر آگلاتوب بولمی. ناچالنيكنگ مارجاسی ئەرمەن، بوتون تيره يونلەری ئەرمەن، قارا اورس... بز نی اشلەرگه تلەسەك، توركگه جاسوسلك ياصيسز ديلەر... ...سز اوزبزنگ مسلمان پولقوونيك، سزنگ زور اورندا ايكەنلگگزنی بلەمز، شادلانامز. بزگه ياردم ايتگز!... شول آچتا اوله طورغان بالالارنی، روس صالداتينگ قازارماسی ياتندا خيرچيلك ايته طورغان طول خاتونلارنی جيبوب آلا بليك، ملتنگ ياردمن آلارغا ايته بليك! آلار بيت گناهسز قربانلار، پولقوونيك!...»

صاچی آغارغان دوقتورنگ كوزندەن يەش تەگەرەدی. تيمرعلی رسمی گنه ايتديروب بر-ايكی سوز برله قورتلماقچی بولدی، لكن كوگلندە آچلغان جراخت ايرك بيرمەدی. حكومت اورنباصارينا كرمەكچی بولدی—نيقولای نيقولايويچ كه مسئلەنی آگلاتماقچی بولدی. كوزآلدينا باباغی مفتی برله معامله كيلوب باصدی: «صوڭ دوقتور مين نی اشلی آلام: قولدان كيلگەنی اشلەرگه حاضرمن، لكن بلەسز مين ده كشی قولی آستندا...» ديدی. دوقتور: «رحمت، رحمت!» ديب قولن قصدی: «بزگه بر نەرسه كيرەك توگل، بزگه شوندا باروب خلقنی قاراو، آندا ياردم ايتو، يورطسز-يرسز قالغان يتيملەرنی بوندا كيتروب عائلەلرگه طاراتو...» پولقوونيك تيمرعلی: «مين ايرتەگه بو حقدا اورنباصار كانسيلەريەسی برله كورشورمن، لكن نی چغاچاغينی بلميم. اوزيمه كيلگەنده، مينم اوز تيره يونمده‌گی بالالارنی جيبار اوچون، اوزم برله برگه تلەسەگز كمنی آلوب كيتەم، قولدان كيلگەن ياردمنی

ايتەرمن» ديدی. دوقتور: «رحمت، رحمت!» ديب ئەيتركه اولگرمەدی، فريده بر ياشگنه استوديِنتنی كيتروب كورشدردی: «مونا بو مينم پيتربورغ طانشلارمدان، سزگه بر يوموشی بار» ديب كيتدی.

استوديِنت: «مين پيتربورغدان بوندا مخصوص كيلدم. مينم آغام باطومدا سوداگر ايدی. آندا ئلگەری سودا توركلەر برله ده بولغانغا، بيلگلی تورك آقچاسیدا قولندا بولغان. صوغش باشلانغاچ شولارنی جيبوب قويغان، سوداگر بلەسز همان فائده ايتەرگه تلی. دشمانلاری تورك جاسوسی ديب كورسەتكەنلەر. كيلوب تنتو ياصاغانلار، بر نەرسه ده طابماغانلار، لكن بر-ايكی، اوچ مگ تورك ليراسی طابقانلار. تورك آلتون، كومشی ده شاقتی بولغان. حاضر شونی توقيف ايتديلەر. برنيچه آيدان بيرلی تورمەده ياتا. اوزی برله هيچ بر تورلی مناسبت ياصاب بولمی. خط دا يازدرميلار. ئەتيلەر-ئەنيلەر بيك قورقالار. شول مسئلەنی آچوب بيررگه، ميگا ياردمده بولنا آلماسسزمی‌ايكەن؟»—استوديِنت باشن ايدی. پولقوونيك: «سياسی اش بوقلغينا اوشانامسز؟». استوديِنت: «تمام، آندينی آگلی طورغان كشی ده توگل، بزگه ياشلەرگه ده خلاف ايدی. هيچ بر سياسی نەرسه يوق، فقط فائده ايتو مقصدی. آندان كورشيلەرينگ كونچيلگی». بولقوونيك خاطره دفترنه اسمن، يرن يازدی.

طاغی برنيچه سوأللار بيردی، جوابلار آلدی. ايرتەگه بلشورگه وعده بيروب اولگرمەدی چگفراو شالتراتديلار. خلق طاغی زالغا آشقدی. بر غروزين آرتيستی، روس مارجاسی يرلادی. طاغی ملی يارچالار كيتدی. كيچنگ صوگلغن بلوب پولقوونيك آقرينغنا چغوب كيتمەكچی بولدی، بر كشی برله كورشمەيىنچه نيتمەيىنچه كيملەرن آلورغا طوتندی. كيمنی كيوب بتره آلمادی، قارتقنا بر خاتون كيلوب قولن طوتدی. يارتی روسچا، يارتی توركچه ايتديروب سويلەرگه طوتندی. پولقوونيكنگ ايسكەرتمەسدەن قولن اوبدی، يغلارغا طوتندی. تيمرعلی آبديراب قالدی، برنەرسه ده آگلامادی. خاتون يالنو، يالواروندا بولندی.

چیندەرەك طورا طورغان بر یکت کیلوب مسئلەنی آکلاتدی.— بولار جیرکەسلەر ایکەن، بر اوغلی توزیمنی عسکرکە یازیلام دیب دردلەنوب یوری ایکەن. شونک اوچون آطلار آلوب، ایەرلەر حاضرلەب، قوراللار جیبوب ماتاشا ایکەن. مونا شونی ئلّەکملەر کورسەتکەنلەر دە، انقلابقا حاضرلەنە دیب توقیف ایتکەنلەر. یاتدا بیك کوب قورال طابقالغا، ایمش عسکری محکمەگە بیرەلەر دی. شونک اوچون آناسینك قوطی اوچقان، شوکارغا یاردم صوری.— پولقوونیك بر عریضە یازو حقندا کیکەش بیردی، فلان ایتدی، لکن قارچق یغلاویندان بوشامادی. چیرکەسچەلەتوب، تورکچەلەتوب، قچقروب-قچقروب یغلاب، طاغی پولقوونیکنک قولن اوبدی. آیاغینا تزلەندی. تیمرعلی بونک دا اسمن، فامیلیاسن یازوب آلدی. بلشورگە وعدە ایتدی. خاتون طاغی یغلادی، طاغی کولدی. شول آور حسدان قوتلور اوچون تیمرعلی تیزرەك هواغا چقدی.

کورکەنلەر، ایشتکەنلەر برلە باشی قازان کبك قایناغانغا، اول اوینە قایتوب یوقلی آلمایاچاغن حس ایتوب، آقرینلاب‌غنا شهر بویلاب کیتدی. آندا دا، بوندا دا پادواللاردان موزیقا طاوشی ایشتلدی. اورامنك هر پوچماغندا ایسرك ئەفیسەر اوچرادی. اورام بویندا اوزلەنچە آطلاردا، آفتوموبیللەردە مارجالار تیبەب کیف صفا چیککەن ئەفیسەر کروانی اوزلمەدی. شر - چر ایتکەن مارجا طاوشی قای وقتلارنی بوتون شهرنی طوتوردی. ریستوراتنگ آچلوب کیتکەن ایشکدەن طولوب چققان موزیقا، ایسرك طاوشی دنیانی طوتردی. اول شول طاوشدان، شول سفالتدەن باشنداغی قدرلی اویلارنی صاقلاو اوچون کچکنە اورامغا بورلدی. برنیچە آدیم آطلارغا اولگرمەدی، خدمتچی مارجالار برلە یوری طورغان قازاچیلارغا، آنك آرتندان مارجانی تیلرتوب قچقرتا طورغان صالدات تورکمینە اوچرادی. آندا-بوندا، آوا - تونە کیلە طورغان صالداتقا، قچقروب یرلی طورغان قازاچینا

بەرلدی. طاغی بوریلوب یاقتیراق اورامغا چقدی. اوینا چوموب برنیچە مینوت کیتە آلمادی— پولقوونیك، پولقوونیك! دیکەن طاوشنی ایشتدی. ئەیلەنوب قارارغا اولگرمەدی، ایکی یاغینا ایکی مارجا جیتەکلەکەن بر قزماچا کینیرال کیلوب کورشدی: «طانش بولگز، ماریا ایوانوونا، یلینا پیترووونا. قایا بوندا یالغز یوریسز، ئەیدەگز اشتابقا، بوتون دوستایش آندا، سزگە فرونتدان کیلکەنلەرگە آزراق هوا آلورغا کیرەك» دیدی. شاقتی ایسروب اولگرکەن یلینا پیترووونانی تیمرعلیفکە جیتەکلەرگە طوغری کیلدی. اوزیندەن اوزی اشتاب ریستوراننا کیتلدی.

کینیرالنگ ایشککە برنیچە مرتبە چیرتونە، ایشك طارغنا آچلدی و آندان ئەرمەنمی، غروزینمی— برسی باشن طقدی. بولارنی بر مرتبە قاراب آلغاتنگ صوگندا، طانیماغان تیمرعلیفنی کوروب، آگا کوز تکوب: «سزگە کم کیرەك؟» دیدی. کینیرال: «اول بزنگ برلە، بزنگ قوناق!» دیب توبەن طابا ایتە طورغان برنیچە باصقچنی توشوب یوغالدی. شارقلداب کولە طورغان ایسرك یلینا پیترووناغا یاردم ایتەایتە آقرینلاب تیمرعلی دە پادوالغا کردی. طارغنا ایتدیروب اشلەنگەن قاریدورنگ ایکی یاغندا تسبیح کبك ایتوب قایینیتلار تزلگەن ایدی. آلار اچلەرندەن چر-چر طاوشلار ایشتلە و قاییرلەرندەن روسچالاب یرلار، ییو طاوشلاری کیلە، قاییرلەری قاراڭغی مسجد کبك بومبوشلق حسی قالدیرا ایدی. قوناقلار طاغی بر بورلدی، طاغی بر بوش بولمەنی اوتدی، ایشك آچلدی. تیمرعلینك کوز آلدینا ایلیکتریك یاقتسینا چومغان زور بر بولمە طاشلاندی. بولمەنك اورتاسنداغی اوستەل اوستینە دنیاداغی بوتون توسدە شیشەلەر طوترلغان، آنك تورلی یاقلارینا تورلی آش آلدی آشاملقلاری، میوەلەر توشەلگەن ایدی. یوغاری توردە تیمرعلینك پورت-آرتور ایدەشی کینیرال پیتروف اوطرغان، آنك ایکی یاغینا شفقت همشیرەسی کیینمەگی یکرمی بیشلیاوتوزلی ایکی مارجا یرلەشکەن. آلارنك کورشیسینە بر قازاچی

گینیرالی، آنگ کورشیسنده طاغی بر بویالنان مارجا، آنگ کورشینه بر پولقوونیك، طاغی مارجا، طاغی پولقوونیك، طاغی مارجا. اوستەلنگ توبەنینه بایاغی اینتینداانت ضابطی، آنگ یانینا قزل یاگاقلی یاش کنه بر ژاندارم کیمنده‌گی ضابط. ایگ توبەندەکنه بایاغی نومیردا اوچراتقان ئەرمەنی اوطرغان ایدی. یاگا قوناقلارغا اوروون بیرر اوچون باردا سیکروب طوردی. گینیرال پیتروف قزارغان کوزلەری برله کولمسرەب: «بوندا گینیرال، بوندا پولقوونیك!» دیب تورده اوروون کورسەتدی. «طانشگز افندیلەر، بزنگ آطلی عسکر قهرمانی پولقوونیك میرحیدر باطرگرایویچ تیمرعلیيف». پولقوونیك میرحیدر شفقت همشیرەسندەگی خاتونلارنگ قایسیسینگ کنەژنه، قایسیسینگ غرافینه ایکەنن بلدی و ایرلەر آراسندا پیتربورغنگ آریستوقرات عائلەسینگ اسملەرن ایشتدی. اینتینداانت ضابطی گینیرال: «بو بزنگ داما لارنگ سویکەن یکتلەری، بزنگ یاش ئەفیسەرکەز آبالینسکی» دیدی. آندان کوچوب ئەرمەنکه: «بزنگ عسکرگه ئلله نی قادار خدمت ایتکەن، قرەپیت قرەپیتچ! افندیلەر، بر برگز برله دوستلاشغز!» دیدی. پولقوونیك میرحیدر اوطررغا اولگرمەدی، قرەپیت شامپانسکی شیشەلەرندەن قدحقا طوترا باشلادی. قزماچا بر خاتون دا آیاقنا قالقوب: «بزنگ قدرلی مسافرمز، روس عسکرینگ بهادری، روس بایراغن فرات یلغاسی یانینا قادار ایلتکەن پولقوونیك میرحیدر باطرگرایوچ ایسەنلگینه و آنگ طازا قولنداغی روس بایراغی بغدادقا، بصرەکورفزینه قادار جیلبردەوینه اچەمز، یاشاسون پولقوونیك!» دیب قچقردی. «اورا» دیگەن طاوش بوتون بولمەنی آلدی. طاغی اچەرگه طاغی حیله بولدی دیگەن کبك همەسی باقاللارنی توبینه قادار اچوب بتردیلەر. برسی موزیقا دیب قچقردی. ئلله قایدان موزیقاچلار کیلدی. ئەرمەن، گورجی، آذربایجان کویلەرن اوینارغا طوتندی، اچو کیتدی. ایسەنلگینه اچلمەگەن بر کم ده قالمادی. آخردان ریستوران خوجاسینگ صاولغینا دا قدح کوتەرلدی. ایسرو تیرەنەیگەندەن تیرەنەیدی.

قوناقلارنگ بك کوبیسی تیمرعلیيف برله سینلی، مینلیلك اوچون اچدی. ئللەنیچەسی کیلوب: مین اوزم ده تاتار، بابایغنا چوقنغان، ئەبی‌کنه چوقنغان. تاتار خلقی پاك خلق فلان دیب سویلەندی. مجلس اویناادی، کولدی، یرلادی، اوکیلدی. خاتونلار آچلدی، ادب قاچدی. فقط میرحیدرگنه ایسرمەدی. اول ایدەشلەری قادار اچسه ده، ئللەنیك ایسروب کیته آلمادی. بوندا روس عسکری آراسندا بولسادا، بایاغنا کورگەن کشیلەر، منظرەلەر بونگ کوزندەن کیتمەدی، شولارنگ ئەرنوی، حقرانوی اوزن اوزی اونوتدرمادی، اول تیمرعلی بولوب قالدی کوزینگ اوچی برله‌گنه قاراب قرەپیت قرەپیتچ‌نگ ده تماماً آینق ایکەنن کوردی، آنگ آینقلغندان کونلەدیمی، ئلله شول ئەرمەنینگ بوتون شول زور مجلسنی ادارەسندەن خورلاندیمی، آگارغا قارشی جیرەنو، خورلانو حسندەن مرکب بر آور حس بیلەدی. برسی اچوب، برسی کولوب، برسی یرلاب ماتاشقاندا، اول هیچ بر وقت اوزینگ آور حسلەرندەن قوتلا آلمادی.

مونا برسی قزلار دیب قچقردی. اوزاقلامادی بالالایقالی موزیقاچلار برله آلتی‌-جیدی یاش قز کروب بیورگه طوتندی. بو قزلارنگ آرالارندا قارتایوب کیله طورغان یوزین‌-نیین بویاولار برله توزەتکەن قرلار بولغانی شیکللی، اون‌اوچ‌-اون دورت یاشلك قزلار دا یوق توگل ایدی. خالقنگ بر طوقتامایچا قچقرولاری، قزلارنی اچروب، آشاتوب آواره بولولاری آراسندا، میرحیدر قرەپیت قرەپیتچ‌نگ ایکی یاش قز برله تورکچه سویلەوین ایشتدی و بیك تیز ایکی قز «زەیەك» بیوین باشلادی، اچو، قچقرو، اویناو، کولو آراسندا میرحیدر تکی قزلارنگ برسن چاقروب، سین تورك قزیمی دیب، تورکچه سویلەشەباشلادی. قز ئلگەری قورقدی، بولاردان ئلله کمنی کوزی برله ازلەدی: — «ئەوەت، تورك قزی، بز بوندا ئەرمەنلەردە طورامز، بز دورت قز، فقط امان بکم سویلەمه! بزی اولدوررلەر، هرکون دوییورلار» دیدی، قاچارغا طرشدی.

میرحیدر آلارنگ قایا طورولارن صورادی. «والله بکم بلمیورم، ایشته آربایا اوطورتیورلار کیتریورلار. سوگرا کیدیورز، هر کون بویله، برمز خسته دوشدی» دیدی ده، ئللەنیدەن قورقوب بیك تیز قاچدی.

آتا اوغلن، آنا قزن بلمەس درجەکه کیلکەندە قازاچی کینیرالی طوروب: «تورك مارشی اوینا» دیب قچقردی. قرەپیت قرەپیتچ‌نگ: —کینیرال، نیچك دشمان مارشن اوینیمز فلان دیوینه—«اوینا! مین سینگ آوز، بورنگنی واطورمن! سین کم بوندا؟ میگا سبق اویرەتورگه، ئەرمەنسکی موردا!... اوینا!» دیب قچقردی. خاتونلار دا تورك مارشی دیدیلەر. برسی طوروب، تورکلەرنگ ژتلمەنلگی حقندا سویلەدی؛ برسی اوزینگ تورك نسلندەن بولوین دعوا ایتدی؛ برسی: شول، ات اوغلی اتلەر، ئەرمەنلەر بزنی تورکلەر برلە بوزوشدردیلار. آلتون کبك خلق دیدی. اوردو مارشی باشلاندی. بوتون ایسرکلەر دوکیلوب، قایسی قول چابقاندا، قایسی براوا دیب قچقرغاندا، میرحیدر کوزی برلە تورك قزلارن ازلەدی. آنگ برسی، برآز اچوب ایسروب آلغاندا، مناسز ایتدیروب کولوب طورا ایدی. برسی دیوار یانینا سویەلگەن دە کوزندەن ملدرملدر ایتدیروب یاشین آغیزا ایدی، کم بلسون نی اوچون بو سفالت جاریەسی یاش توکە ایدی؟. طاغی بر مارجا تورکچە بر یر، فلان دیدی. طاغی قچقرش، طارتش کیتدی. تگی ئەرمەن طاغی قزلار برلە ئللەنی سویلەدی. شوندان تگی کولوب طورا طورغان قز آلغا چغوب باصدی. موزیقا طوقتادی. ایسرکلەر دە برآز باصلدی. قز صاف طاوش برلە فرانسوزچا «مارسیلیزا»نی یرلادی. ایسرك قامپانیاسی آبدیراب قالدی. انقلاب مارشینا قارشی برقسمی پروتیست ایتمەکچی بولدی، بر قسمی طگلاماقچی بولدی، برسی کولمەکچی بولدی. تورك قزی کوزن برآز یوموب یرلاویندا دوام ایتدی. یر بتکەچ هرکم قول چابدی. بر کنەژنا فرانسوزچا ایتوب قزدان صوراشماقچی بولدی:—«سین کم، قایدان، کم قزی؟».

قز، قزاردی... فرانسوزچا: «مین بر تورك قزی» دیدی دە یوغالدی... میرحیدر دە بو مارسیلیزا، تورك قزی آوزندان تورك یری دیب یرلانقان مارسیلیزا، چوالچق بر حس اویاتدی. قزنگ برەر زورراق عائلەدەن ایکەنن آگلاتسا دا، بابا اوردو مارشی اوینالغاندا یغلاغان قزغا قاراغاندا روحاً تمام باشقالغن کورسەتدی. طاوش-طووش اچو، ایسرو طوقتامادی، یر، موزیقا دنیانی آلدی. مونا بردەن بر پولقوونیك: «بومباردیروفقا» دیب قچقردی. أوزی زور شامپانیا شیشەسی برلە پوچماقداغی کوزکیگە بەردی. کوزکی چلتراب، واطلوب‌توشەرگە اولگرمەدی، ایکنچیلەری ایکنچی شیشالەرنی، اوچنچیسی طاغی برنی، دورتنچیسی طاغی برنی ئرغتدی. دیورداغی کوزکی طوقتامادان شالطر-شولطر واطلدی، شیشالەردەگی شرابلەر یاغمور کبك یاودی. بولمەدە آری-بیری شیشا اوچوب یوردی، باروب توشوب واطلدی، چارتلادی، واطلو، قویلو برلە دنیا طولدی. شوگارغا خاتونلارنگ چر-پر کیلوی قاتشدی. واطلاچاق شیشالەر بتکەچ، تگی پولقوونیك قدحلەر برلە آطدی آنگ آرتندان باشقالار طوتندی، قدحدەن صوك تەریلکەلەر کیتدی. اوستەل اوستی بر مینوتدا ایدەنگە توشدی. بوتون ایدەن واطق تەریلکەلەر قالدق آشلار، میوە قابقلاری برلە قابلاندی. شیشەلەردەن آقغان اچملکلەر برلە ایدەن یلغا بولدی. برسی، «اورا» دیب قچقروب، خاتونلارنی طوتدی. برکینیرال بر تورك قزین مویننا آطلاندردی. برسی بر یاش قزنی صارق صالغان کبك ایگسەسینە صالدی. بر پولقوونیك کنەژنەنی قولینا کوتەردی، آنگ چەچی تیشلوب توشدی. ایکی ئەفیسەرنگ قولینا بر خاتون اوطردی. برسی آلغا چغوب: «بم عفو ایت! دیب دینی بر خرستیان عبادت‌کوین یرلی باشلادی، آگارغا ایکنچیلەر قوشلدی. آنگ آرتندان «الله پادشاەنی صاقلا» کویی باشلاندی. شەم کوتەروب کیلگەن ریستوران خوجاسینگ بیتینە بر پولقوونیك زور صاوتدان آلوب کەرچیس بویادی. برسی، واطلمی قالغان بورچ صاوتندان، بورچ سیبدی، برسی

قو لاغنا طوز طوتردی. آنگ توچکروینده‌ن، یوتکروینده‌ن کوله‌کوله،
یرلی - یرلی مسافرله‌ر قوزغالدی. میرحیدر تیمرعلی ده طاوش - طووش
آراسندا تورك قزلارینگ قایا کیتکه‌نله‌رن کورمی ده قالدی. خلق
قایسی آندا، قایسی بوندا طارالدی. قایینیتلار یاگی مسافرله‌ر برله
طولدی. تیمرعلی ایشکده‌ن چققاندا کورشیسنده فقط قارت قازاچی
کینیرالن غنا اوچراتدی.

***

باش قومانداتنگ ساداینا پولقوونیك تیمرعلییف کیلگه‌نده ئه‌لی
برکه ده یوق ایدی. یاوه‌ر آنی اوزون اوسته‌ل قویلغان، تیره یونله‌ری
تورلی خریطه‌له‌ر برله طوترلغان زور بر زالغا کرتدی ده: «حاضر پولقوو-
نیك بار دا کیله‌چه‌کله‌ر!» دیب، چغوب کیتدی. یالغز قالغان پولقوونیك،
اوسته‌ل تیره‌سینه قویلغان اوروندقلارنی، آلدینا قویلغان کاغدله‌رنی،
قلم، قارا صاوتلارنی کوزده‌ن کیچروب، عسکری مجلس شاقتی زور
بولاچاق ایکه‌ن دیکه‌ن فکرکه کیلورکه اولگرمه‌دی، دیواردا‌غی زور
ساعت بیك هوالانوب‌غنا ۱۱نی صوقدی. میرحیدر بوکونکی گه‌زیته‌ده
کوزن یورته باشلادی. بر یاگی خبر یوق، هر بیرده طنچلق، لکن
آلمانلار بیت عادت بوینچا هر یلنی یازغا طابا بر حرکت باشلیلار.
بزنکیله‌رنگ برسینه بیك قاتی بر یومروق اورالار، اوزله‌رینه یا ایسه
اتفاقچیلارینا یاگی بر میدان آچالار. اوتکه‌ن یلی شول وقتنی قریاتد
یاصاغانلار ایدی. قافقاز جبهه‌سنده شول یومروقنی جیبا طورغانلاردردا،
خلقی تورك، دینی مسلمان بولغان قافقازنی باصاقچی بولا طورغانلار-
در. چینلاب‌دا شولای ایته‌رکه بیك ممکن بیت، اول زور خریطه‌ده‌گی
نقطه‌لارنی قاراب، اوزن تورك پاشاسی، تورك ارکان حربیه ضابطی،
کبك ایتدیروب اویلادی. شونداغی یوللارنی، طاولارنی، یلغالارنی
بارسن‌دا کوزده‌ن کیچردی. بارسینگ دا نی قادار عسکرنی طوقتاتا

بلوله‌رن حسابلادی. عسکرنگ نیچه کونده، نیچه آطنادا اوته بله‌چه‌ك
مسافه‌له‌رنی ایسه‌بله‌دی. روس عسکرینگ قوتن پزمه‌نگه صالدی.
مین یوزمگه یوق یوز یکرمی مکلی تورك عسکری—صالداتی برله
اوچ آیدا بوتون قافقازنی أوته آلور ایدم... شوندان صوك قافقازدان
آریماغان یوزمگ آطلی عسکر، ایکی یوز-اوچ یوز مگ جه‌یه‌ولی
عسکر جیبوب آلوب، انکلته‌ره‌نی بصره کورفزینه سبروب توکه‌رایدم...
چنغزچا ایتدیروب بر حرکت یاصاب، شمالی ایران، حه‌زه‌ر دیگگزی
آشا اوتوب، تورکستانغا باروب کرر ایدم. ایدل بویلاب قازانغا قادار
منوب، آلتون اوردونگ نیگزن قوروب، اورس یاغندان ایدلگه آغا
طورغان یلغالارنگ قویولارینا صاقچیلار قویوب، بوتون ایدل بویینا
حه‌زه‌ر دیگگزینه خوجا بولور ایدم. آندان... آندان... آنگ فکری
بر نقطه‌غا طوقتادی. اول تورکستان‌نگ خلقی، بایلغی حقندا
اویلارغا، کوبمی عسکر جیبوب بولو حقندا توشنورکه کرشدی...
ایبو، بونداغی شهر خلقی عسکرلکنی اونوتقان، لکن اول برنی
توکل... آندا آنادان طوما آطلی عسکر؛ تورکمه‌ن، قارا قرغیز،
قازاق یاشی... شونگ اوزنده‌ن کنه چققان کوچ برله تون
یاغندان کیلگه‌ن اورس کوچله‌رن طوقتاتوب بولا. ایدل بویلاب منوب
تاتارنی، نوغای‌نی روسنگ آرقاسندان آیاقلاندیروب سبرنی، اورالنی
کیسوب بولا. ایدل-اورال، سبر، تورکستان، قافقاز کیسلسه، روسیه-
نگ فابریقا، زاوودی قایدان ماتیریال آلا، نی اشلی؟ روسیه‌نگ
اچنده‌گی اختلال فکری توره‌له‌رنده‌گی رشوتچیلك، عسکرله‌رنده‌گی
اصرافچیلق، کویه بولوب، اچنده‌ن آشی. روسیه شول زور یومروقلارغا
چدی آلمی، جیمریله... طاغی روس تورك طارتشوینگ ایکنچی بیتی -
آچلا. ادرنه‌ده‌ن آلوب کاشغارغا قادار، بر بویدان تزیلوب کیتکه‌ن
تورك خلقی، آلتمش-جیتمش میلیونلی تورك خلقی برله‌شه، طاغی اوزینگ
تاریخی دشمانینا—روسلارغا قارشی بر بایراق کوته‌ره... البته بو صو-

غش، بو طارتش بر یلدا بتمی. البته بونداغی بیش-آلتی یوز یللق مسئله‌لر بر قلیچ کیسوی برله حل ایتلمی... لکن آقساق تیمرنگ یاصاغان خطاسندان طوغان بویوك روسیه جیمریله، بوتون دنیانی طوتارغا دیب قاناتلارن آچقان قارا قوشنگ قاناتلاری کیسله، اول ئلکه‌ریکی حالینه، اوزینگ مه‌سکه‌ویه‌سینه قایتا....

تورك ارکان حربنده شول پلان بولورغا تیش! چونکه بو پلان عثمانلی تاریخینگ بو کونگه قادار کیتکه‌ن خطا، یاگلش یولندان چیقاراچاق. قریق قرامادان قورولغان عثمانلیلق ایمپراطورلغی یرینه، بر ملتده‌ن اویوشدیرلغان تورك دولتی میدانغا کیتره‌چه‌ك... آلمانیا ارکان حربی ده بو فکرده یاردمده بولورغا تیش، چونکه آنگ صاتوینا، هنرینه دوست برمملکتنگ حمایه‌سنده دنیا قادار بازار میدانغا کیله‌چه‌ك. اوزینگ رقیبی انکلتره‌نگ هنر صناعتن، تجارتن مغلوب ایته‌چه‌ك شولای بولغاندا نی دیب انورپاشا سویش قانالی بویندا ماتاشا؟ نی دیب بونداغی تورك ایلله‌رنده‌ن آلنغان عسکر برله، تورك ایلله‌رن دشمان قولندا قالدیروب، مصرغا کررگه، آفریقاغا جه‌یلورگه طرشا!..... نیك آنداغی عرب عسکرن بوندا کیتروب قافقازغا، ایرانغا طاشلاب، بونداغی تورك ایلله‌رن، اچ کوگلده‌ن استقلالغا امطلوب طورغان تورك یورطلارن،قوطلدررغا آشقمی؟... نیك بونداغی قوت برله فائده‌له‌نورگه تله‌می؟.....

فکر تمام بولوب بتمه‌دی، ایشك آچلدی: أیری آق تشلی، آچ یاگاقلی، اوزون بویلی، ایمانسز کوزلی، عسکری کیمنده‌ن برانگلیز کیلوب کردی. یاوه‌رنگ پولقوونیك تیمرعلیف، پولقوونیك ویلیامس دیب کوروشدروله‌رینه اهمیت بیرمه‌گه‌ن کبك ساعتکه‌کوزن یوگرتدی. اوسته‌ل تیره‌سنده‌گی بوشلقنی کوروب عجبکه قالغان کبك قیافت آلدی. تیمرعلی‌گه انگلیزچه ئلله‌نیله‌ر سویله‌دی. یاوه‌ر: پولقوونیك فرانسوزچا، آلمانچاغنا سویلی دیدی. انکلیز کوزن تکتدی. انکلیزچه

ده بلمی طورغان پولقوونیك نیچك ایتدیروب عسکر اداره ایته آلسون، اول نی دیب بوندی مجلسله‌رگه چاقریلا دیگه‌ن کبك حیرتن یوزینه چغاردی. بر اوروندقغا اوطروب ایکنچیسنه آیاغنی قویوب، چانتاسندان ئلله نی‌قادار قماش اورنه‌کله‌ری چغاردی، آلارنی اوسته‌لکه جه‌یوب صالدی. برکاغدگه شولارنگ نومیرله‌رن، حسابلارن یازا باشلادی. قای وقتلار طوقتاب حسابلار اشله‌دی. اوزنده‌ن اوزی سویله‌ندی. طاعی حسابلادی، طاغی یازدی. طوروب کیتوب زور خریطه‌دان ایرانداغی شهرله‌رنگ بصره کورفزینه مسافه‌سن اولچه‌دی. باقوغا، انزله‌گه یوللارنی قارادی، حسابلادی، اولچه‌دی، یازدی. شول قامی وایاژورنی کوروب تیمرعلی آبدیراب قالدی. —مونا شولار اوچون صوغشامز کوره‌سگ، مونا مین شونگ مال-طاوارینگ یولی اوگایلانسون اوچون کوره‌سگ تورك قانی توکه‌م—دیدی. اوزی درفا یوزلی شول انگلیزنگ یوزنده، کوزنده برمر معنا آگلار اوچون ئزله‌نورگه طوتندی. طوپاس، اوز سوزلیلککه باشقا بر نه‌رسه طابا آلمادی.

ایشك آچلوب کیتدی، ئه‌ته‌چ کبك پحته، ئه‌ته‌چ کبك جانلی بر فرانسوز کیلوب کردی. اول اوزینه کوله‌چلك بیروب، انگلیزنگ یانینا کیلوب، انگلیزچه سویله‌دی، کولدی، یلمایدی. انگلیز همان اورایت-اورایت! (all right) دیوگه باشقا بر سوز ئه‌یتمه‌دی. فرانسوز تیمرعلی‌گه کیلوب آنگ قولن قصدی. فرانسوزچالاب: «مین سزنی کوبده‌ن ایشته ایدم فلان دیب نزاکتلك صاتارغا کرشدی و بیك تیزده‌ن: —بله‌سز قولانیل، آلمانلار، بوتون دنیاداغی شول قادار مشقت برله میدانغا کیلگه‌ن مدنیتنی بترر اوچون، بوتون کوچله‌ری برله طرشالار. تورکله‌رنی ده اوز طرفلارینا آوداردیلار... بوتون مسلمان دنیاسی بو مسئله‌ده تورکله‌رگه خلاف. هندستان مسلمانلاری ئلله نی قادار کوگللی عسکر بیردیله‌ر. بزنگ جزائر، تونس، فاس ئلله‌نی قادار کوگللی عسکر چغاردی. چناق قلعه‌ده، عراقدا، ماکیدونیادا

تورکلەرگە قارشی هند و آفریقا مسلمانلاری صوغشوب یاتا. بو یاقدا روسیه مسلمانلاری صوغشا. بو کورسەتەکە کنیج تورکلەرنگ گیرمانوفیللق سیاستلەری طوغری توکل. بز تورکلەرنگ دشمانی توکل، بز حاضرگی حکومتنگ دشمانی. بو مسلمان دنیاسی اوچون ضررلی دیب اویلیمز. قولانیل، بلەسز بزدە مسلمانلار ئلگەریگی اوز طورمشلارینا قاراغاندا ئللەنیچە مرتبە شەب طورالار، کوندەن کون فرانسوز مدنیتینە یاقنلاشالار. مین جزائردە تونس‌دا بولدم. مکتبلەردەگی بالالارنگ لافاتین شعرلارن سویوب اوقولارن کوروب ایسم کیتدی. — فرانسوزنگ اوچسز ـ چیکسز سوزلەری بتمەدی، میرحیدر هیچ بر تورلی جواب بیرگە اولگرمەدی، کیچەگی قازاچی گینیرالی کیلوب کردی، نە فرانسوزچە، نە انکلیزچە بلمەگەنگە، انکلیزنگ کوزن آقایتوب قاراوینا دا کولومسرەدی، فرانسوزنگ بیك کوب نزاکتلەرینە دە بلمایدی. برسی آرتندان برسی باشقالار دا کیلوب ساعت اون ایکیگە طابا خلق جیلوب بتە یازدی.

انکلیز دە اورنەکلەرن چاتاسینا طقدی. همەسی یرلی یرینە اوطردی، کورشیلەری برلە سویلەو باشلاندی. ارکان حرب رئیسن کوتوب طورغاندا، ایشك آچلدی، اورطاغا یاشلی بر خاتون کیلوب کردی، همەسی سیکروب طوردی. برەم‌ـبرەم باروب خاتوننگ قوللارن اوبدیلەر. پولقوونیك تیمرعلییف‌نی دە تقدیم ایتدیلەر. خاتون فرانسوزچا ایتدیروب: «سز مینم ایرمنی کوتە طورغانسزدر، اول حاضر کیلە. مین آنی آزراق بورچیدم، عفو ایتگز. بوندا مجلس تمام بولغاچ، همەگزنگ بزگە آشقا کیلوگزنی اوتنەم» دیدی. یانینا جیلغان گینیراللارغا، پولقوونیکلەرگە روسچالاب: «واتا حاضر کیلە، بزنگ موبسیك (أت اسمی) آوروب کیتدی، شوگارغا دوقتور چاقرتدمدا، اول شونی کوتوب قالدی، حاضر کیلور» دیدی.

ساعت برگە چیرك قالغاندا گینیرال کیلدی، مجلس باشلاندی. ارکان حرب قولانیلی فون ماتهەیم قافقاز جبهەسی حقندا فرانسوزچا عموم معلومات بیردی. آنی انکلیزچەگە بر پولقوونیك ترجمە ایلادی. قازاچی گینیرالی، طاغی برفرقە قوماندانی، بر پولقوونیك:—روسچاغا دا ترجمە ایتلمەسمی، بز آگلامادق—دیسەلەر دە، رئیس:—سز اوز کشیلەر... آخردا! سویلەشورمز— دیدی. مذاکرە باشلاندی. عموم مسئلە حقندا مذاکرە بتمەگەن ایدی، انکلیز سوز آلدی. اهمیتلی مسئلە—بغدادقا انکلیز عسکرینگ یرلەشویدر، شونگ اوچون بو طرفدان تیزرەك تورکلەرنی قسرقلاو لازملگین، انکلیز ـ روس جبهەسی برلەشدیریلوینگ اینگ کیرەکلی اش ایکەنن آگلاتدی. انکلیزلەرنگ صوڭ یلدا ایران‌دا نی قادار سودالەری کیموین رقملەر برلە کورسەتدی و اش بولای دوام ایتەجەك بولسا انکلیزلەرنگ زور ضررغا اوچراولارن و اتفاق اسمینە روسلارنگ اوز وظیفەلەرن تیزلك برلە قیلولاری کیرەکلکنی اثبات ایتدی. شوندان صوڭ ارکان حرب رئیسی قسقاغنا جواب کبك بر سوز سویلەدی هم دە روس ارکان حربینگ شوندی بر پلان یاصاغانن آگلاتدی. بر پولقوونیك طوروب، عموم روشدە حرکت نی توسلی بولاچاقنی، پولقوونیك تیمرعلییف‌نگ بولوگنە شول وظیفە یوکلەنلگەنن آگلاتدی. ارکان حرب رئیسی‌نگ امری برلە، تیمرعلی پلاننگ واقلارن تفصیلاتن آگلاتور اوچون آیاقغا قالقدی. فرانسوزچا دا، انکلیزچە دە بلمی طورغان، بایادان بیرلی ایسنەب طورا طورغان گینیراللار، پولقوونیکلەر بردەن: روسچا سویلە پولقوونیك، روسچا! دیب طاوشلاندیلار. رئیس قوناقلارنگ حرمتن صاقلارغا ماتاشسا دا، آخردان، انکلیزچە ترجمە ایتلور دیب، روسچا قبول ایتلدی. تیمرعلی معروضەسندە خریطەداغی بیك کوب نقطەلارغا تیکەنگە، طاولار، یلغالار، شهرلەرنی سویلەگەنگە، بوتون سوزلەر جغرافیە درسی کبك بولدی. فرانسوز بیك دقت برلە طگلادی: خریطەدا صزقلار یاصادی، اشارەلەر قویدی،

لکن انگلیز بوگارغا مناسبتی یوق کبك هیچ بر اهمیت بیرمه‌دی. اورسلار
باشلارن صاللاب‌صاللاب طڭلادیلار. انگلیزچه‌گه ترجمه کیتدی. ترجمه‌
ده‌ن صوڭ انگلیز:—پولقوونیك‌نك سوزی خیال، اول دورت‌بیش یوز
کیلومیترلك یرنی ایکی‌اوچ آطنادا اوتمه‌کچی بولا، بو تاریخدا
کورولگه‌ن نه‌رسه توگل— دیدی....

تیمرعلی: «بالقان صوغشندا انور پاشا آطلی عسکر برله کونینه
یتمش بیش‌کیلومیتر یوردی، ایکی ته‌ولکده ادرنه‌گه باروب کردی.
اوزم یاپون صوغشندا آلتمش‌کیلومیتر یوردم... مینم عسکرم—تورك
عسکری، تورك عسکرن آوروپا عسکری برله اولچه‌رگه یارامی. آنگ
طاماغی طوق، اوستی بوتون بولسا، آنگ آلدندا هیچ بر مانع یوق»
دیدی... انگلیزچه‌گه ترجمه‌ده‌ن صوڭ انگلیز قزاردی، بورتندی، طاغی
طوردی: «بزگه فلان یول آچق بولورغا کیره‌ك. بزنگ سودامز طوقتادی.
آندان صوڭ، پولقوونیك تیمرعلیف‌نگ بارورغا تله‌گه‌ن یرله‌ری، اول
انگلیز منطقه‌سی. معاهده بوینچا—تورکیه بولنگه‌نده—اول یرله‌ر بزگه
بولورغا تیش. بز سزنگ عسکرنی قارا دیگگز بویلاب آلغا جیبه‌ریلوین
هم ده ایرانداغی بزنگ آرطمزنی صاقلاونی کیره‌كلی طابامز... طاغی
بغداد یولندا بزگه قارشی آلمانیا اسیرله‌رنده‌ن جیلوب کیلگه‌ن تاتار
عسکری صوغشوب یاتا. سز طاغی شولارغا یاردمگه بر تاتار کینیرالی
جیبه‌رگه بولاسز. مین بونی آگلامیم» دیدی...

تیمرعلی سیکروب طوردی. رئیس آنی یومشارتورغا تله‌سه ده
بولدرا آلمادی. فرانسوزچا ایتدیروب جوابقا کرشدی:—«بز بوندا
عسکری بر مجلسده. عسکر و صوغش اشله‌رن، عسکری فن یاغندان
تیکشره‌مز. بز بوندا بر تجارتخانه‌نگ قانتورندا توگل. عسکری‌اشله‌رنی
فلان سوداگرگه فائده، فلانینا ضرر نقطه‌سندان قاری آلمیمز. انگلیز
صاتوچیلارنگ ضررلاری بولورمی، فائده‌له‌ری چغارمی، بو بزنگ

حسابقا کرمی. ایکنچیده‌ن روسیه مستقل بر دولت، اول صوغشقا مستقل
بولوب کره، آنگ اوزینگ آیرم ارکان حربی بار. آنگ اوز عسکرن
اداره‌گه، باشلقنی تله‌سه کمنی قویارغا حقی بار. هیچ بر وقت روسیه
ارکان حربی، عسکری وظیفه‌له‌رن برسینه یوکله‌تکه‌نده انگلیز قامیوا-
یاژورلارینگ فکرن صورامایاچاقدر—دیدی و شول قامیوایاژور دیگه‌ن
سوزنی بر - ایکی مرتبه تکرارلادی و انگلیزنگ یوزینه کوزینه طو-
تروب قارادی.

فرانسوز سیکروب طوردی، تیمرعلی‌نی ماقتادی، انگلیزنگ سوزن
تفسیر ایتدی. روسلار دا طوردیلار، ایکیگه بولنوب قایسی روسچا،
قایسی فرانسوزچا سویله‌رگه طوتندی، انگلیزگنه قیاقتن أوزگه‌رتمه‌ینچه،
میگا عائد توگل کبك حالنده قالدی. رئیس قگنراو شلطراتدی،
طگلاوچی بولمادی. تیمرعلی آچقدان آچق تگی انگلیزنی دوڭلکه چاقرتور
اوچون جاهل قامیوایاژور فلان دیب فرانسوزچا سوکنوینده دوام ایتدی.
مجلس دوکیلگه‌نده ایشك آچلدی، طاغی غرافینه کردی:—«افندیله‌ر،
شولپا صوونا، زنهار رحیم ایتگز!»—دیدی. رئیس ده شونی کوتکه‌ن کبك
مجلسی یابدی. آشقا دیدی. هر کم آیاقتا طوردی. غرافینه طاوشلانغانتی
کوروب: «نی طاوشلاناسز، بزگه صلح کیره‌ك، صلح! صلح یاصاو
حقندا سویله‌شگز!... صوغشقا بز حاضر بوتون خاتونلار، ایمپیراطریتسه‌
ده‌ن باشلاب آول خاتونینا، کرچی خاتونغا قادار خلاف!.. صلح،
یوق ایسه، روسیه خراب بولاچاق... انقلاب... فتنه... جمهوریت...»
دیدی. تیمرعلی‌نی یومشارتورغا تله‌گه‌ن فرانسوز قولانیلي، تیمرعلی‌ده‌ن
غرافینه‌نگ کم و نیندی عائله‌ده‌ن ایکه‌نینه سوزن بوردی. تیمرعلی یارتی
طاوش برله: «غرافینه ایمپیراطریتسه‌نگ یاقن فرویله‌ینی، بارونه‌س
وولف!» دیب جواب بیردی. فرانسوز—ام.م. دیدی... همه‌سی آش
بولمه‌سینه آقدی.

.

کیچکی مجلس بیك اوزون سوردی. بیك کوب مسئله‌لر آلغا قویلدی. کیله‌چه‌کده آلغا طابا بارونگ کیگ پلانی قبول ایتلدی. تیمرعلی‌نگ آطلی عسکرینه، ئلکه‌ری اویلانغان کبك، تورك جبهه‌سینی یاروب انکلیزله‌رگه باروب قوشلو یوکله‌تلدی و شول اشده آگارغا کیگ صلاحیت بیرلدی. کورشیسنده‌گی فرقه‌لر برله مناسبتله‌ری تعیین ایتلدی. آخردان‌غنا بو پلانی اشکه آشرر اوچون کیره‌کی قادار عسکرنگ قورالی جیتوب بتمه‌که‌نکه، هجومنگ کونی—تعیینی ارکان حربنگ قاراماغینا طابشرلدی. فرانسوز قالونیلینگ:—یازغا قادار مطلقا بر حرکت یاصالماسا، آلمانلارنگ طاغی بر مرتبه پاریس‌که طابا هجوم‌له‌ری کوتله، شول حرکت تیزره‌ك باشلانلسون— دیگه‌نینه ده زور قیمت قویلدی. تیمرعلی قولنداغی خریطه‌له‌رینه روسیه عسکرینگ طوروشینگ بوتون پلانن، قورال، عسکر مرکزله‌رینگ ییرله‌رن اشاره ایتدی. قافقاز جبهه‌سینه کیله بله‌چه‌ك قوتله‌رنی حسابلادی. فرانسوزلارنگ اوز جبهه‌له‌ری حقنداغی فکرله‌رن، انکلیزله‌رنگ عراق جبهه‌سنده‌گی معلوماتلارن طوپلادی. موگغانچا تورك اسیرله‌رنده‌ن جیناغان معلومات کبك دقت برله طوپلادی. مجلس تمام بولغاندا، ارکان حرب رئیسی: «افندیله‌ر، کوره‌سز، مسئله بیك زور. آلدمزدا روسیه‌نگ ایگ زور تاریخی بر بورچی طورا. بویوك پیتر زماناسندان بیریلوب‌ده، اوته‌لمه‌که‌ن ملی دینی وظیفه‌سی طورا. روسیه‌نگ ئه‌لیکه قادار بویوك روسیه بولوب یاشاوی اوچون، آنگ یولینا قارشی چققان شول تورکیه‌نی اورطادان قالدیررغا تییش! آنگ آورو ته‌نی آلوب ارغتلوب، روسیه‌نگ تله‌که‌نیچه کیگه‌یوینه هیچ برتورلی اوکنایسزلق یاصاماسقا تییش! اتفاقچیلارمز برله کیگه‌شله‌شوب، تورکیه تقسیم ایتلورگه قرار ایتلدی. بیزانس ایمپیراطورینگ چن وارثی بولغان روسیه‌گه: ئه‌رمه‌نستان، استانبول و بوغازلار وعده ایتلدی. روس خلقینگ دینی ملتی اوچون آلتی یوز یلدان بیرلی آلدینا چققان تورك خلقی برله طارتشوی صوگغی باصقچینا

باصدی... تورکله‌ر طرفندان یلچراتلغان آیاصوفیه‌نگ یاکلانوی، بوندان بیش‌یوز یل ئلك آنگ باشندان توشورلگه‌ن صلیبنگ یاگادان طاغو شرفی بزگه طابشریلدی. مین سزده‌ن دینگز، ملتگز، ایمپیراطوریگز اوچون، شول مقدس تاریخی خدمتده بوتون فداکارلقلارنی کوته‌م. یاشاسون ایمپیراطور، یاشاسون آنگ قهرمان عسکری، صاللانسون استانبولدا روسیه‌نگ ایکی باشلی قارا قوشلی بایراغی. یالطراسون بوتون دنیاغا آیاصوفیه‌نگ باشنداغی مقدس صلیبی!..» دیدی.

بوتون روسلار قول چابدی، اورا قچقردی. بر قازاچی کینیرالی کوزنده‌ن یاشله‌رن آغزدی. فرانسوز دا شول جانلانوغا قاتشدی، اول دا:—ویف لا روس، ویف له ایمپیرور.— دیب قچقردی. انکلیزگنه میکا عائد توکل دیگه‌ن کبك صووق قالدی. تیمرعلی شول هیجاندا اوزن اوزی تماماً یات حس ایتدی، اوزینگ کم ایکه‌نلگن، اوزینگ نیگه خدمت ایتکه‌نن برنچی مرتبه آب!- آچق ایتوب کوردی.

زور طاوش-طووش آراسندا اچنده‌گی حسله‌رن صاقلاو آور بولماسا‌دا، ئلکه‌ریگی کبك ایده‌شچه ایتدیروب شول کینیراللار، پولقوونیکله‌ر برله مناسبتنی دوام ایتدیرو چیتنله‌شدی. اول‌تشن قصدی، کوچن جیدی. آلدنداغی مسئله‌لرگه أوتدی. ارکان حرب رئیسینه باروب:—«مینم عسکرم طورغان ییرده بوتون خلق تورك. ایرله‌ر أولوب، قاچوب بتکه‌ن. قالغان خاتون - قز، بالا-چاغا بیك آچ بولغانغا، عسکرگه قوماچاولی، قازارما تیره‌سن صروب آلا. بزنگ صالداتلار، بله‌سز: ترکمه‌ن، قرغز، قوموق، بولار بو خاتون-قز، بالا-چاغا برله بیك تیز آکلاشا آلا. آلارغا قارشی ئه‌رمه‌ن کوگللیله‌رینگ، بزنگ قازاچی‌لارنگ ایتکه‌ن جبرله‌رن بیك آور کوته‌ره، کوبده‌ن توکل بر آوندا شول تورك بالا-چاغاسی حقندا بزنکیله‌ر برله ئه‌رمه‌ن کوگللیله‌ری آراسندا تمام صوغش بولدی. اون - اون بیش ئه‌رمه‌ن أوترلدی.

بزدەن بیش-آلتی کشی یارالاندی. شونک اوچون اول یورطسز-یرسز بالاچاغانی، خاتون-قزنی، بوندا، طیلغا کوچرتورگە میگا رخصت بیریگز!». ناچالنیك سویلەب بترگەتی دە کوتمەدی: «نیچك تلەسەگز، شولای اشلەگز. سزگە، پولقوونیك، کیگ اختیار!» دیدی. اوزی ساعتینە قاراب: «میگا قایتورغا وقت، غرافینە کوتە طورغاندر!» دیدی. پولقوونیك یانداغی کاتبکە کورسەتوب: «دیمەك، مین کیرەکلی کاغدلەرنی کانسیلەریەدەن آلورمن.»

«رحیم ایتگز، رحیم ایتگز.....!»

تیمرعلی یاش کنەز یاوەر آبالینسکی‌نی طابوب، آنگ تویمەسندەن طوتوب مین سینگ نی اشلەگەنگنی بلەم ایکەن کبك ایتدیروب، کوزینە طوغری قاراب:—«کنەز! سز بیت مینم طورغان نومیرنگ تیلیفونن بلەسز!» کنەز قزاردی:—«ایبو، ایبو»—دیدی. «سز بلەسز مینم بوندا ئلله نی قادار اشم، میگا تیز کیتەرگە دە کیرەك. اش شونی تلی... میگا تیلیفون برلەگنە بر خدمت ایتگز ئەلی!» دیدی. قزارغان، بورتنکەن کنەز مسئلەنگ شولای جیگل بتوین آگلاغاچ: «رحیم ایتگز، رحیم ایتگز، امر ایتگز!» دیب جواب بیردی. پولقوونیك خاطرە دفترن چغاردی و کیچەگی ایکی مسئلەنی آگلاتدی. بولارنی مین صوراشدم، هیچ بر سیاسی یاغی یوق. بولار همەسی آگلاشلماودان کیلگەن نەرسەلەرگنە. میندەن یاقن طانشلارم اوتندیلەر. شولارنی ممکن بولسا چغارتگز، بولماسا اشلەرن جیگلەیتگز. برسی بر سوداگر ایکەن، آرادا بر آقچا اشی‌دە بولورغا کیرەك!» دیدی هم دە طاغی کنەزنگ کوزینە قارادی. کنەز: «باش اوستی، ایرتەگە اوك بوتون معلوماتنی جیارمن، قولدان کیلگەنن همەسن اشلەرمن، تیلیفون برلە سزگە خبر بیررمن.» دیدی...

مجلس تمام بولوب، اورامغا چققاندا تیمرعلی اوزندە ئلله نیندی برجیگللك حس‌ایتدی. اوزاق کونلەر یولدا قالوب، کرلەنوب بتکەنگ صوگندا مونچا چابنوب چققان کشی کبك طنچلانوب کیتدی. اوزون

کوتولگەن قورقنچلی محکمەدەن آرولانوب چققان کبك یاکللك، صافلق حس ایتدی. طامرندا قانلار طازاردیمی، تماماً یاشاروب کیتدیمی، کوگلی کورەیدی، دردی آرتدی، آلداغی ئلله نیندی طومانلی ایدیالغا طابا اول یاش یگت کبك امطلا باشلادی. کوبدەن حل ایتلگەن کبك ایتدیروب تیلیغرافکە بورولدی. وقتنگ صوگلغینا قاراماینچا، قزینا: —حاضر میگا کیلورگە یولغا چق، تیفلیس‌دە بوتون کیرەکلی کاغدلەرنی اولماس اوغلندا طابارسگ، بیك کوتەم— دیب یازدی و تیز ایتدیروب تولەب جیبەردی. روحندا طاغی بر جیگلەیو حس ایتوب اوینە بورولدی.

بولمەسندە ئلله نی قادار ویزیت قارتالاری، خطلار، گەزیتەلەر دە بولسادا برسن دە اوقومایچا شول زور کوندە اوتکەن واقعەلەرنی، سوزلەرنی، قرارلارنی تیکشرد، جیتکلەر، ایجکلەر اوچون اورنینا صوزلدی. باشدان باشلاب، طاغی بر مرتبە فکرن تیکشرگە تلەسە دە، باشی صوگغی قرارندان اوتمەدی. جیتدی! اوتکەنلەر اوتدی، کیچکەنلەر کیچدی، بوکون میرحیدر تیمرعلیف‌نگ طورمشندا بر طنش قویلدی، آنگ یولی بورولدی. موگغانچاغا قادار بارغانینگ تمام تیسکەرینە بورلدی. اول اوزینگ اورنن قایا ایکەنلکن بوکون آچق بلدی، اوزینگ یولن طابدی. ایندی سویلیسی اویلیسی قالمادی، ایندی اشلیسی عملگە قویاسی‌غنا قالدی. اول شول یول طابویندان شول قادار کیفلەنگەن ایدیکە، اوزن اوزی یاگی طوغان بلەوسەدەگی بالا کبك حس ایتە ایدی.

***

ایکنچی کوتی پولقوونیك تیمرعلی کون بویی کانسیلەریەدەن کانسیلەریەگە چابدی. یتیم تورك بالالارن، طول خاتونلارن کیترتور اوچون کاغدلەر آلدی. تیمریولینا رخصتلەر چغارتدی. شول اش اوچون اوزی برلە برگە بارا طورغان دوقتورغا و آنگ ایدەشلەری دورت‌-بیش

كشیگه شهادتنامه‌لەر یاصاتدی. قزینگ جبهه‌كه باروی اوچون كیره‌كلی كاغدله‌رنی حاضرله‌تدی. اوزینگ عسكری اوچون جیتشوب بتمه‌كه‌ن كیبم‌صالمنی، قورالنی اوز كوزی برله تیمر یولغا جیبه‌رتدی. خزینه‌ده‌كی ضابطلارنگ معاش آقچالارن آلدی. اوزی اوچون كیره‌كلی یاراقنی طوپلادی. اشتابقا كروب قافقاز فرونتینگ صوگغی تفصیللی خریطه‌سن آلدی. اشتابنگ توركله‌ر حقندا جیناغان معلوماتلی یاشرن كتابن دا قولدا ایتدی. باشلقلاری برله آیرم‌آیرم كورشدی، آلاردان هجوم پلانی، هجوم نقطه‌لاری حقندا، عسكرنگ كوبمی جیلوی حقندا ایگ سرلی معلوماتنی طوپلادی. كیچكه طاباغنا آروب قایتقاچ، آرسلان اولماس اوغلینا، تیلیفون صوغوب، صاو بوللاشورغا یونه‌لدی. آندا آنی طاغی شول اوق سویملی عائله قارشیلادی. تگی یابلغانلارغا ایتكه‌ن یاردمی، یتیملەرگه ایتكه‌ن خدمتی اوچون رحمت اوقولدی. طاغی شول عائله اچنده سیزمه‌ینچه بوتون كیچن اوتكه‌ردی.

كیته‌ركه دیب كورشوركه طورغاچ غنا اول: «اونوتقانمن ایكه‌ن، مینم سزده‌ن طاغی بر اوتنچم بار. مینم قزم برنیچه كونده‌ن شفقت همشیره‌سی بولوب مینم یانیما بارر اوچون تیفلیس‌كه كیله‌چه‌ك، آنگ كاغدله‌رن سزده قالدریم. یاش قز، تجربه‌سز، شو كارغا یاردمده بولگز!» دیدی. اسمابیكه ده، قزلار دا بو سوزنی بیك سوینوب قارشی آلدیلار و مطلقا اوزله‌رینه توشه‌ركه چاقردیلار. تیمریولغا چغوب قارشی آلاچاقلارن سویله‌دیله‌ر. مسئله حل‌ایتلدی‌دیگه‌نده‌گنه، فریده، كوتلمه‌كه‌نده:

«مین‌ده باریم، پولقوونیك مینی ده آلگز» دیدی. اوزی ده شول یاط فكرده‌ن قزاروب كیتدی. تیمرعلی: «اول بیت، بزنگ یر صوغش اچی، ایرته‌كه نی بولاچاغن بوكون بلوب بولمی. اول قزلار یوری طورغان یر توگل» دیدی. اسماً ده، آدواقات دا: یوق بولای‌غنا سویلی فلان دیدیله‌ر. فریده: «چنلاب ئه‌یتم پولقوونیك، سزنگ قزگزغا

باررغا یاری بیت. نیك میگا یارامی؟» دیدی. تیمرعلی: «مینم قزیما دا یارامی، لكن مین بیت اوزم آندا.... قزم شفقت همشیره‌سی بولام دیگه‌ن بر یاگلش فكرنی باشینا صوقفان، شول یولدا خراب بولماسن دیب اوز یانیما چاقرتام... آندا قزلارغا توگل، ایرله‌ركه ده قزیقلا طورغان نه‌رسه بر ده یوق. آندا بیت اوط اشغرا، اولم اوینی...». فریده ئه‌تیسی ئه‌نیسینه: «باریم ایندی ئه‌نی. مین اوزاق طورمام، شونداغی حالنی كوررمن ده قایتورمن... پولقوونیك رخصت ایتگز، مین ده سزنگ قزگز برله بركه باریم...» دیدی. تیمرعلی‌نگ ماگلایندان تیر چقدی، اول: «مین قزم یانندا سزنگ كبك تربیه‌لی بر طوتاشنگ بولوین بیك تله‌ر ایدم، لكن بله‌سز طوتاش، اول صوغش آستی. بوكون امركیلسه بز بوكون اوط اچنده. صوغش: خاتونتی‌قزنی، بالاچاغانی آیرمی... آندا شفقت، مرحمت یوق، آندا اولم، قان... شوندا نیچك سزگه باررغا رخصت ایتیم». اسماً دا، آرسلان دا: «یوق، یوقنی سویلی» فلان دیدیله‌ر. لكن فریده اوز فكرنده قالدی: «نیك سزنگ قزگزغا یاری دا، میگا یارامی؟ صوغش بولسا یاراليلارنی قارارمن، كم بولسادا بیت سزنگ عسكر ده تورك بالاسی.» پولقوونیك: «سز ده اورس اومه‌سینه كره‌سزمنی؟» دیدی. فریده قزاردی، بورتندی، جواب طابا آلمادی. آخردان: «یوق كرمیم، مین اوز خلقیما خدمت ایته‌ركه، اوز خلقمنگ یاراسن یوارغا، جراختن به‌یله‌ركه بارام.» دیدی. پولقوونیك طاغی: «جبهه‌كه بیت قزل ته‌ری همشیره‌سی بولماغان بر خاتون‌قز دا جیبه‌رلمی، سز همشیره توگل!» فریده: «بولام، برنی توكل بولام» دیدی. آرسلان برله اسماً آبدراب قالدیلار. پولقوونیك: «صوك سز، كوگلگزده بو قادار ملتچیلك طاشی طورغان بر قز، مسلمان تربیه‌سنده‌كی بر طوتاش؛ كوكره‌كگزكه شول قزل ته‌رینی طاغارغا نیچك راضی بولاسز؟» دیدی. فریده: طاغی آبدرادی، قزاردی. آخردان، بله‌مسز فلان دیب اوزون سوزكه كرشدی.

شونی قاراب طورا طورغان ابراهیم: «یوق بو سوزلەر بار دا یالغان سوزلەر، سین ملتچیمی؟ ملتچی! اوزگنگ، ملتگنگ، دینگنگ دشمانلق علامتی بولغان تەرینی سین، آقمی اول، قزلمی اول، نیچك کوکرەککه طاغا آلاسک؟».

فریدە: «یوق طاقمیم، اول فورماغنا، اول طشداغنا قالا» فلان دیدی.

تیمرعلی: «یوق، قالمی طوتاش، کەکری یولغا کرکەندە همان شوندی اوزگنی اوزك جومالاولار بولا. مونا بز دە روس عسکرینە کرکەندە بوکوتی اویلاغانمنی، اوزگنگ تاتار صالداتگنی اویرەتەسگ. آکارنا شول آور یولدا بانچلق ایتەسگ آکارنا زور ملار آراسندا یاردمچی بولاسگ دیلکەن—یوق ایسە کم طوغریدان طوغری اوزینگ خلقینا قارشی شول یولغا کرە آلا؟... کم قارداشینگ باشن چابا طورغان اورس بالطاسینگ صاپی بولورغا راضی بولا؟... مونا بوکون کیلدی. مین، آیاصوفیەنگ باشینا تورکلەر توشورگەن تەرینی طاغار اوچون، اوزم کبك تورك‌تاتار عسکری برلە بردەن بر تورك ایلن صاقلی طوغان طوغانلارم تورکلەرگە قارشی صوغشورغا، آلارنی اوتررگە، آرتمدان کیلە طورغان تکی اورس تەریسینە یول آچارغا کیرەك؟... مونا مین بر تورك اوغلی تورك، آلتی یوز یللق تورك روس طارتشوینگ ایگ آور کونلەرندە روس صفندا بولوب، ملتی، استقلالی اوچون جانن فدا ایتە طورغان تورکلەرنگ ایگ نچکە یرن، ایگ ضعیف نقطەسن طابوب، روس قلچی برلە شول تاریخی طارتشنی کیسەرگە تیش، نیك؟... آنگ کوزینە یاش طغلدی. طاوشی بوزولدی. چونکە مین میرحیدر تیمرعلی‌گنە توکل. چونکە مین روس اوردوسینگ پولقوونیغی— میرحیدر تیمرعلیف!

آنگ کوزندەن یاشی ملدرەب آقدی. اول برنی ئەیتورگە بلمەینچە اوطردی. بوتون تیرە یون آبدراب، قاطوب قالدی. تیمرعلی بالالارچا

ایتدروب یغلاویندا بولدی. هرکشی شلتەلی کوزلەرن فریدەگە تکدی. طاوشسز‌طنسز کوینچە پولقوونیك‌نگ یغلاون، قرآن طگلاغان کبك، احلاص برلە، تیرەن بر اهمیت برلە طگلادی. بر آزدان اسمأ بیکە آفرین‌غنا چنوب بر چینایاق صو کیتردی. تیمرعلی بردەن شونی اچوب جیبەردی. اوزن اوزی بر آز طوپلادی، آیاقدا قالقدی. کوچلەنوب کولگەن طاوش برلە: «قارتلق باصا، سگرلەر طگلامی باشلاغان» دیدی دە کورشە باشلادی. فریدە اوزینگ عینن أورتور اوچون کبك: «بز ئەلی پولقوونیك، سزگە موزیقا اوینارمز دیب طورا ایدك، کیتەسز دەمنی؟ ئەلی بیت بیك ایرتە، اوطوریگز. زینب آنە یاگی کویلەر دە طابوب قایتقان ایدی». شونگ آرتندان بار دا: اوطوریگز، اوطوریگز! دیب قستارغا کرشدیلەر. بولای چنوب کیتەسی کیلمەگەنگە، تیمرعلی دە قالدی. طاغی ئلکەریکی کبك پیانو چالندی. زینب یرلادی. لکن بو یولی فریدەنگ پیانوسی طاغی موگراق اوینادی، طاغی نچکەرەك اگفرادی. زینب‌نگ طاوشندا یغلاو، صقرانو آهنکی طاغی قویراق سیزلدی. کیچنگ یارتیسی اوتکەچ‌گنە تیمرعلی اویگە طابا قوزغالدی.

آرسلان عائلەسی‌گنە بیك اوزاق بر برندەن آیریلا آلمادی. بیك اوزاق آپلار تیمرعلی‌نی سویلەدی. همەسی اوزینچە تفسیر ایتدی، همەسی آکارغا قارشی طاغی بر تیرەن حرمت بیلەدی. لکن فریدەدە اوزی آگلاماغان بر حس اویاندی. اول شونگ معناسن بلە آلماینچا طاگنا قادار یوقلی آلمادی. اول شول قارت پولقوونیکدە اوزی اویلاغان بر تورك قهرمانن طابدی. اول آنی سویدی. اوزینە اوزی اقرار ایتە آلماسا دا، اول آنی سویدی. ایرتەگیسن اویانوب کیتکەچ دە، فریدەنگ باشینا کیلگەن فکر، طاغی شول اوق: تورك جبهەسینە همشیرە بولوب کیتو بولدی. اول آندا نی بولاچاغینی بلمەسە دە، روس صوغشی حقنداغی همشیرەلەرنگ طورمشینگ بیك طاتسز، تەمسز ایکەنن بلسە‌

دە، آنی ئلله نەرسە اوسترمدی، آڭلاشماغان بر کوچ آنی شوندا طابا ئتدی، تورتدی. آڭارغا تورك دنیاسینڭ زور بر مسئلەسی شوندا حل ایتلەکبك بولدی. تورك دنیاسینڭ یاشاو، یاشاماو اشی شوندا قارالاچاق کبك طویلدی. تورك دنیاسینڭ ئەلی روسلارغا، ئەلی قتایلارغا، ئەلی عربلەرگە، ئەلی فارسیلارغا اومەچی بولوب یورووی، یا ایسە اوز باشینا اوزی طورا باشلاب، اوز بایراغینا خدمت ایتە باشلاوی، شوندان باشلانا-چاق کبك بولدی. شونداغی قرق تورلی تورك قبیلەلەرندەن جینالغان تورك عسکری شونڭ اویوطقیسی بولا، شول روس موندیری آستندا زور تورك روحن صاقلی طورغان پولقوونیك میرحیدر تیمرعلی شونڭ بر بایراقداری بولا کبك حس ایتلدی. اوزینڭ بر تورك قزینڭ ملی وظیفەسی، نیندی قارشی کوچلەر کیلمەسە دە، شوندا بولو دیب باشینا ئلله نیندی قوت طوقیدی، برکتدی. اول شول فکر آرتندان قووشدی، لکن عائلەسینڭ تمام قارشی کیلوی هم دە اوزینڭ موگنانچا بارغان تیرە یونینڭ، بوتون تورکچی آغملارینڭ بونڭ بو اشینە روس اومەچیلکی دیب کنە قاراوی آنی بورچیدی، آنی چغالماس اورامغا صوقدی. اول آلای اویلادی، بولای اویلادی هیچ بر تورلی چغش طابا آلمادی. پولقوونیك کە باروب یالنورغا، یالوارغا بولدی. تربیەسی آڭارغا ایرك بیرمەدی. آتاسی-آناسینا سوز طڭلاتورغا بولدی. یکرمی، یکرمی بیش یل بر بویدان بو عائلەنڭ روسلارغا قارشی دشمانچا اشلەنگەن فکرینە باروب بەریلەچەکن حس ایتدی. دوست، ایش جیوب بر جریان آچوب «جبهەکە» دیکەن بر شعار آشاسندان أوتمەکچی بولدی. بوتون تورك منورینڭ صوغشقا بایقوتلارینا قارشی بر اش اشلی آلمایاچاغن، کیڭ بو آغمغا قارشی یوزە آلمایاچاغن سیزندی. لکن باراسی کیلو، مانع کوبەیکەن صاین آرتدی. باشی زور بر اوز سوزلیلك برلە شونڭ یوللارن أزلەوندە دوام ایتدی.

مونا ایشکدە قنغراو قاغلدی. کم بار ایکەن، کم کیلە ایکەن

دیکەن کبك قولاغن صالدی. اویدەن برکم دە ایشککە طابا بارمادی، ایشك آچلمادی. اول نی بولدی، ئەنی قایدا؟ خدمتچی قز قایدا دیکەن فکرنی حل ایتە آلمادی، ایکنچی مرتبە طاغی قوتلبرەك ایشك شلطراتلدی. اول برکم یوق کورەسڭ دیب قزو-قزو کینکەلەب، ایشککە باروب اولگرمەدی، طاغی اوچنچی مرتبە بیك اوزون قنغراو شالطراتلدی. ایشك یارغندان اول تیلیغرام طاشوچینی کوردی. آچار-آچماس تیلیغرام، مستعجل، قول قویکز، دیب ایشککە برکاغد تور-تلدی. فریدە قارامایچاغنا قول قویدی، قارامایچاغنا تیلیغرامنی آچدی:

—«جمعەکونسز یولغا چغا آلمیم، وقتڭ بولسا کوت. ایسەن، بیك سویندم اوبەم. قزك سویم»—. فریدە بر اوقودی، آڭلامادی، ایکی اوقودی، آڭلامادی. آدریسن قارادی، اوزلەرینە چقدی، طاغی اوقودی. معناسندان پولقوونیککە ایکەنن آڭلادی. کشی تیلیغرامن آچوب اوقوی اوچون پولقوونیك آلدندا طاغی برگناه اشلەدی کبك حس ایتدی. طاغی قزاردی، طاغی یورتدی. ئەتی، ئەنی دیب ئەتیسن أزلەدی، ئەنیسن آرادی. بار دا تورلی اش برلە چغوب کیتکەنکە، اویدە برکمنی دە طابا آلمادی. شول تیلیغرامنی حاضر اوك بلگرتو، حاضر اوك پولقوو-نیککە ئەیتو وظیفەسی دیب اویلاب، تیلیفونغا چابدی. تیلیفون کتابندان، قولاغینڭ اوچیناغنا کروب قالغان، اوتەلنڭ نومیرن أزلەدی. تیلیفون صوقدی، مشغول بولوب چقدی. بر آزدان طاغی قاقدی، ئلله نیندی بر بیورا برلە تیلیفون طوتاشدی. فریدە آنی کوچکە أوزدی. اوچنچی مرتبەسندە اوتەل قاتورن طابدی، لکن آنڭ صوراوینا قارشی تیلیفونغا ئلله نیندی برئەرمەن کیلوب، تورلی تەمسز سوزلەر سویلەرگە کرشدی. فریدە قزدی، آچولاندی، تیلیفونتی أوزدی. طاغی شلطراتدی، مونا طاغی قاتور بیرلدی، آندان پولقوونیك تیمرعلییف حاضرگنە واقزالغا کیتدی دیب جواب آلدی.

فریدە اوزاق اویلامادی، قزو-قزو کیندی دە واقزالغا چابدی.

باروب جیته آلماو قورقوسی برله مشغول بولغانغا، بولای بارو یارارمی، یاراماسمی دیگه‌ن فکرله‌ر آنگ باشینا دا کیلمه‌دی. واقزالغا باروب جیتکه‌چ کنه اول ایکیله‌نوب کیتدی. بو نیچك بولور، بونی اول نی دیب آکلار دیگه‌ن بر شبهه اویاتدی، لکن اول شبهه ده کیتوب بارماسن دیگه‌ن اوی، برله بیك تیز اونوطلدی. فریده باشی، کوزی برله مکله‌ب کشی آراسندان میرحیدرنی أزله‌رکه طوتندی؛ آندا چابدی، موندا چابدی، بوفیتکه کردی، پلاتفورماغا چقدی، طابا آلمادی. واغونلارغا کروب أزله‌مه‌کچی بولدی؛ ایشککه طفلغان خلقدان اوته آلمادی. مونا اول بر ته‌ره‌زه‌ده‌ن پولقوونیك‌نگ باشن کوروب قالدی. باش یوغالسادا، اول شوندا باروب، ته‌ره‌زه‌نی شلطراتدی. ئلگه‌ری بر سوداگر طوروب قارادی، فریده‌نی طانیمادی بولورغا کیره‌ك، کیتدی؛ آندان صوڭ بر یاش ئه‌فیسه‌ر قارادی، اول کولگه‌ن یوز برله فریده‌که ئلله نه‌رسه ئه‌یتدی، میڭن صیردی. فریده قچقروبراق پولقوونیك تیمرعلیيف دیب چاقردی. ئلله بیك قاتی قچقردیمی، ئلله اتفاقی‌غنامی، برده‌ن ته‌ره‌زه‌ده پولقوونیك کورندی. فریده‌نی کورو برله: بو نی بولدی، ئلله چندا بو قز کیته‌رکه دیب کیلدیمی دیب اوگنایسز لانوب‌قنا قارشی چقدی. فریده کورشور ـ کورشمه‌س: «مونا سزکه تیلیغرام اویده برکم ده یوق ایدی، مین ئه‌تیکه‌در دیب بلوب آچدم، عفو ایتگز» دیدی. تیمرعلی تیلیغرامغا سوینوب کیتوب: «رحمت، رحمت، بیك زور رحمت، مشقتله‌نگه‌نسز» دیب فریده‌نگ قولن قصدی. فریده: «آلای بولسا آچولانمادیگز، مین قورقوب کیلگه‌ن ایدم؛ ئه‌لی کیچه ده مین سزنی اوگنایسز لاندم، عفو ایتگز» دیدی. تیمرعلی، قزندان آلغان تیلیغرامغا سوینوب کیتکه‌نگه: «اول نی دیگه‌ن سوز، رحمت! ـ رحمت، مونا قزم کیله‌چه‌ك، ایندی مین کوته آلمام. بله‌سز، اوزن اوزاتا کوریگز. آندان طوتاش، مین ایندی آنی ایکی یل کورگه‌نم یوق، کم بولغاندر بلمیم، اینستیتوتدا اوقودی، سز آگارغا ملی یاقدان تأثیر ایته‌رکه طرشگز. یاش کشی

بیت، بلوب بولمی نیندی آغم آرتندان آغا طورغاندر.... اوزم روس اومه‌سینه بیك کوب یوریدم. قزم آلای بولماسون ایندی... اوغلم دا شول اومه‌که ئه‌ره‌م کیتدی... مونا اوزگز توسلی بولسون ایدی» دیدی....
فریده: «آلای بولغاچ نیك صوڭ سز مینم فروتقا باروه‌نی تله‌میسز؟» دیدی. پولقوونیك آبدرادی: «تله‌میم توگل؛ آندا سزکه اورون توگل دیم، سز آندا یوقفا ئه‌ره‌م بولو احتمالگز بیك یاقن. اویناغان بر یه‌دره، کوتولمه‌که‌نده‌کی بر سونگو صوغشی... طاغی بله‌سز، عسکر صوغشدا بیك بوزولغان... نیله‌ر ـ نیله‌ر بولو احتمالی بار... شونگ اوچون‌گنه، باشقه بر سبب یوق». فریده: «یوق پولقوونیك، مینم کوگلم شوندا امطلا، شوندا ئلله نه‌رسه طابار کبك بولا... شوندا بارو میگا تیش ایکه‌نن، فرض ایکه‌نن کوگلمنگ ئلله قایبر ییری طویا. بوتون بارلغم شوندا! باررغا جان آطا... ئلله نیندی بر طاوش فریده بار! بار! دیب طورا. مین پولقوونیك، بوکون تون بویی شونی اویلادم، یوقلی آلمادم، هیچ یولن طابا آلمادم. رخصتم بیریگز پولقوونیك، باریم ایندی!» دیدی‌ده پولقوونیك‌نگ قولن طوتدی.

اوزنده‌ن باشقا کم‌ده بلمی طورغان باشنداغی پلانتی، اوزینگ فروتدا اشله‌رکه دیب کیسدروب قویغان قرارینی، شول یاش قزنگ، موندااغنا اوچراتقان یاش قزنگ، کوگلینگ ئلله نیندی بر قربی برله سیزنگه‌نن بلدی و شول تورکلك اشنده اوزینگ تورك روحی برله قاتشورغا امطلوین کوردی... اول اچنده‌ن: دیمه‌ك، مینم فکرم کشیله‌رنگ کوگلله‌رینه اوط صالا طورغان، یوره‌کله‌رینه درد صالا طورغان برملی اش. دیمه‌ك، مینم بو اشم، طوغری بر اش!... فریده‌نگ جان کوگلده‌ن باررغا تله‌وینه ده اچنده‌ن سویندی، کیفله‌ندی. فریده شونی کورگه‌ن کبك طاغی بر مرتبه: «باریم ایندی صوڭ!» دیدی. پولقوونیك: «آلای بولسا مونا نیچك، اگر ئه‌تیگز، ئه‌نیگز رضا بولسا و شوندان باشقا

بر آدوم‌دا آطلاماسقا سوز بیرسه‌گز....» فریده: «بیره‌م، بیره‌م» دیدی. پولقوونیك: «طاغی بر شرطی بار: سزگه آورلق بولاچاغن سیزگه‌چ ده قایتاروب جیبه‌ررگه بولسام، قارشی کیلمه‌سه‌گز....». فریده: «یوق، کیلمه‌م....» دیدی.

تیمرعلی تره‌ن کیتوگه کوبمی وقت بارلغن صوراشدی‌دا، بوفیتکه کروب، آرسلان اولماس اوغلینا، اسماً خانم‌غا فریده‌نی سویم برله جیبه‌رسه‌لر بوتون مسئولیتنی اوز اوستینه آلاچاغن، اوز بالاسی کبك معامله ایته‌چه‌کن، قای وقت چاقرسالار شوندا قایتاراچاغن بیان ایتدی. اشتابداغی بر توره‌که فریده‌که کاغدلر حاضرله‌و حقندا اوتنچلی بر کاغدده یازدی. ایکی خطنی دا برگه صالوب، یاکیتنی مهرله‌ب، آرسلان اولماس اوغلینا طاپشررغا دیب، فریده‌گه طوتدردی. سویم کیلگه‌چ ده میگا تیلیغرام بیرسن، چغویگزدان مینی خبردار ایتگز. نیجك ده موندا سویم‌نگ اوزاق قالماوی تیش ایدی دیدی... آقتق قنغراو قاغلدی. پولقوونیك زور اویلارنی اویلاب جبهه‌گه طابا، فریده ده شول اوق اوی برله اوینه طابا یونه‌لدی. لکن ایکیسینگ ده اویلاری تورلی بولسا دا، خیاللری بر ایدی، امطلغان غایه‌لری بر ایدی.... تورکلك ایدی....

***

صوغش یرینه کیلوب جیتو برله تیمرعلی اوزینگ باشندا اشله‌نوب بتکه‌ن پلاننی اشکه چغاررغا کرشدی. آنگ حسابی بوینچا عمومی هجومگه قادار ئه‌لی ایکی آطنا، یگرمی‌کون قادار وقت بار ایدی. شول قسقا مدتده اول بوتون حاضرلکلرنی کوروب بته‌رگه تیش هم ده بیك صاق کوینچه اشله‌ب، اوز آلایینگ روس ضابطلارن، کورشیسنده‌گی ئه‌رمه‌ن، روس آلایلارن هیچ شبهه‌گه توشورمه‌ینچه، بوتون عسکرنی قوراللی، خزینه‌نی قولنداغی کیزلی پلانلاری برله تورك طرفینا کوچرر که

تیش ایدی و تورك عسکرن شول زور هلاکتده‌ن قوتقاروب آلورغا تیش ایدی. آنگ برنیچه آطنادان بیرلی باشندا قایناغان و پشکه‌ن فکری شول ایدی. شونگ اوچون اول عسکری کیکه‌شده بوتون فروتنگ معلوماتن طوپلاغان ایدی؛ شونگ اوچون اول اوزینگ برده‌بر قزن بوندا قالدرماس اوچون سویم‌نی چاقرتقان؛ شونگ اوچون هر مینوتدا آلغا باررغا حاضر ایتدیروب عسکرنی اولگرتکه‌ن ایدی.

لکن آنگ بو پلاننی اوگفایسز لاتقان ایکنچی بر نه‌رسه ده کیلوب چقدی. آنگ برسی: تورك یتیمله‌رن جیبارغا کیلگه‌ن قومیته اعضالاری؛ ایکنچیسی: فریده‌نگ کیلوی. اول اوزینگ اشی بتوب، مسئله آچلغاچ، بو قومیته اعضالارینی، برگه بولغانلار دیب، شبهه‌گه آلنولارندان، بوتون قافقاس مسلمانلاری آراسندا قاتی بر تیررور باشلانودان قورقا ایدی. ایکنچیسنده: آرسلانلار عائله‌سینه بیك زور شبهه توشروب، شول ماطور تورك عائله‌سینگ هلاك بولوندان شیکله‌نه ایدی. شونگ اوچون اول بو مسئله‌لر حقندا بیك قطعی قرار بیررگه بولغان و ممکن قادار تیز اوزینگ بو قومیته برله ده، فریده برله ده مناسبتنی کیسه‌رگه تیش طابقان ایدی. آندان صوك اوزینگ روس ضابطلارینا قارشی حرکتی برله یرلی ضابطلارغا قارشی طوتاچاق یولن بیلگیله‌و قالا ایدی. هرستن ئه‌یتکه‌نده اول بولارنگ همه‌سن ده حل ده ایتکه‌ن ایدی. آقتق چیککه قادار برکمکه بر خبر بلدرمه‌سکه، اشتابدان آلنغان امر ایتدروب بوتون آلاینی، تونگی بر مانیورا برله، تورك طرفینا کوچررگه، شونی طبیعی یولدان آلوب باررر اوچون اول قایتقان کوتی‌اوك اوزینگ بوتون روس و تورك ئه‌فیسه‌رله‌رن طوپلادی. ایشککه قاراول قویوب، صوغش ایده‌شله‌رنده‌ن هیچ‌کمکه سوز چغارماسقا سوز آلوب، آلارغا تیزکونده‌ن هجوم اوچون امر کیله‌چه‌کن، بولارنگ جینتق آلایلارینا تورك فروتینی یارو وظیفه‌سی یوکله‌تلکه‌نن، شوگارغا هر مینوتدا حاضر بولوب طورونگ کیره‌کلگن و بونی صالداتلاردان

بیکره‌ك ده شونداغی قالغان تورك بالاـچاغاسی، خاتون‌ـقزندان صاقلاو تیشلکن آگلاتدی. روسلارنک هیچ بر تورلی شبهه‌له‌رن اویاتماس اوچون، استانبولغا بارماینچا مسئله‌نک حل ایتلمه‌یه‌چه‌کن سویله‌دی و شول پلاننک بر کیسه‌کی ایتدیروب:ــ اشتاب باشی بونداغی یتیم بالالار، خاتون‌ـقزلارنی ممکن قادار تیز آرتقا کوچررکه امر ایتدی. شول اش برله مشغول بولور اوچون قافقاز مسلمان قومیته‌سینه رخصت بیرلدی. باریگز دا شول اشنی تیز بترر اوچون قومیته اعضالارینا یاردم ایتگز، فرونت تیزره‌ك پاکلانلسون دیدی. بارسی‌دا پولقوونیك‌نك فکرن قبول ایتدی. شوندا اوق تیزکونده شول یتیمله‌ر اشن بترر اوچون بر روس ئه‌فیسه‌رینه کیک صلاحیت ده بیرلدی. ایکنچی کوتی اول کورشیده طورا طورغان کوگللی ئه‌رمه‌ن آلایلارینک باشینا هم ده صول قاناتداغی قازاچی پولقینک قوماندیرلارینا خصوصی خط یازوب اوزینه کیلورگه چاقردی. آخرینا شاقتی آرقاداشچا سویله‌نه‌چه‌ك اهمیتلی سوزله‌ر بار دیب سوزنی کیسدی.

شول کوتی اوك اول قازان تاتاری معلمنده‌ن بولغان ابراهیم دیکه‌ن بر ئه‌فیسه‌رنی چاقروب: «سز روسچا دا، تاتارچا دا اخشی بله‌سز، مونا اشتابدان بر گه‌زیته بیردیله‌ر، شونی تیزکنه ترجمه ایتوب بیریگز. اگر آگلاشلماغان یری بولسا میگا کیلگز، لکن اشنی بیك آچوا یوروتمه‌گز» دیدی... قزینا، فریده‌گه اورون حاضرله‌رگه بر ضابطقا امر بیردی. قولنداغی کیزلی معلوماتنی یولغا قویوب یازارغا اوطردی. اول اشکه کرشوب اولگرمه‌دی، خدمتچی صالدات: «ئه‌فیسه‌ر ابراهیم کیلدی» دیدی. تیمرعلی کیزلی کاغدله‌رن، طوزدرغان یاشرن خریطه‌له‌رن آلوب قویدی. توسینه قوماندیر قیافتن بیردی، کرتورگه قوشدی.

آب ـ آق بولغان ابراهیم کروب باصدی. پولقوونیككه آنگ آیاق‌ـلاری قالتری کبك بولدی. اول درلده‌گه‌ن طاوش برله: «پولقوونیك،

مین بو خدمتنی اشلی آلمیم، مینی آذاد ایتگز» دیدی، اوزی کوزن توبه‌نکه توشوردی. میرحیدر بلمه‌که‌نکه صالنوب: «نیك، نیك؟ سزنگ بیت تلگز جیته‌رلك؟» دیدی.

ابراهیم حال آلدی: «پولقوونیك، بو مقاله بیت بزگه بوتون تورك‌ـتاتار عسکرینه قارشی یازلغان یاتامه، مونی بیت اشتابقا بیرلسه، بونی یازوچی بوتونله‌ی هلاك بولاچاق... مین بو اشنی اشلی آلمیم، مینی پولقوونیك آزاد ایتگز!» دیدی...

میرحیدر کولدی:ــ «مقاله‌نی اوقودیگزمی؟». ابراهیم: «اوقودم، بر توکل، اوچ اوقودم. شوگارغا سزگه کیلدم. مینی آزاد ایتگز!». میرحیدر کولکه‌ن روشده: «برده‌ن بر ایسه‌ن قالغان تورك ایلن واتارغا بارارغا، برده‌نبر ایسه‌ن تورك دولتن بتررگه، آیاصوفیه‌گه تەری طاغارغا بارراغا سینگ کوچگ جیته ده، ئلله نیندی بر یازوچینی حربی محکمه‌ـگه بیردیررگه کوچگ جیتمی؟ بو نی دیکه‌ن سوز؟ موندا نه‌رسه‌در مین آگلاماغان بر سر بار!»دیدی. ابراهیم قزاردی، بورتندی، قالترانا باشلادی. باشندان ئلله نه‌رسه جواب أزله‌دی: «عسکری خدمت بیت، آنط بار بیت، آنطنی بوزا آلمیم، شوگارغا بارام.» دیدی. میرحیدر طاغی کولدی: «روسیه‌نک زورایوی، کیکه‌یوی، بایوی اوچون بوتون دنیاداغی تورك خلقینک، حتی بوتون مسلمان دنیاسینک برده‌نبر آرقا طایاناچاغی بولغان تورکیه‌نی بتررگه تیش طابلسا، سین شول آنطگ بوینچا شول اشنی اشلی آلاسگ! شولای بیت؟» — ابراهیم باشن أیدی — «شولای بولغاچ، مونا بو محرر: سینی، مینی، بارمزنی — روس اومه‌چیله‌ری، خلقمزنی کیسه‌ر اوچون یاصالغان روس قولنداغی بالطانگ صابلاری دیب آطی، دیمه‌ك بزگه قارشی کیله، بزگه دشمانلق اشلی. سین شول آنطگ بوینچا آنی دا حربی محکمه‌گه جیبه‌رتورگه تیش! بو مقاله‌نی بیت بزنگ عسکر اوقوسا، بز آیاصوفیه‌گه تەری طاغارغا بارمیمز دیو احتمالی بار. بزگه آیاصوفیه‌گه

تەری طاغارغا کیرەك، چونکە اشتابنگ امری شول. مین پولقوونیك بولسام، سین ئەفیسەر!»دیدی. اوزی ابراهیمنگ کوزینە قارادی. ابراهیم قالترادی، درلدەدی، کوزندەن ملدرەب یاش کیتدی، روسچا لاب: «بولدرا آلمیم پولقوونیك! حکمکە بیر گز!» دیدی... میرحیدر اورندان طوردی، ابراهیمنگ یانینا کیلدی، جیلکەسینە قولن قویدی، کوزینە قارادی. آچق ایتدیروب: «دیمەك، سینگ ئەلی ملی وجدانگ سلامت... دیمەك ئەلی اورس اومەچیلکی قانگا سکمەگەن، سین ئەلی شیخ علی بونورغا اطلمیسگ؟ شولای بولغاچ، مین حاضر مونا پولقوونیك بولماینچا، سینگ کبك بر تورك اوغلی، تورك ئەفیسەری هم دە صوگغی مستقل تورکیەنی بترر گە اوستلەرینە یوکلەتلگەن تورك ئەفیسەری بولوب، سینگ سونمەگەن وجدانیگا برسوأل بیرەم: سین، مین، باشقالار شول یولدا اشلەرگە کیرەکمی؟ شول آنط بوینچا باروب تورك ملتینگ قالغانن دا روس ایتکی آستینا طابتارغا کیرەکمی؟ ئللە بو یازوچی ئەیتکەنچە، روس اومەچیلکندەن چغارغا کیرەکمی؟» ابراهیم آبدرادی، جواب طابا آلمادی، برآزدان صوڭ: «بلمیم پولقوونیك، مینم وجدانم شول قادار عذابلانا، بر سوز ئەیتە آلمیم. مینم آتام ملا ایدی. بزدە تورکلەرگە محبت شول قادار زور ایدی، خلقمزدا تورکلەرگە قارشی ایمان شول قادار تیرەن ایدی، بوتون قورتولوشنی تورکیەدەن کوتە ایدی. مین حاضر اوزمنی شول تورکنی بتروچیلەر آراسندا کوروب شاشام. نی اشلەرگە بلمیم. بزدە کوچ یوق. بزدە تشکیلات یوق!». میرحیدر: «ئەرمەنلەر نی اشلیلەر؟ ارضرومنگ، طرابزوننگ روس عسکرینە یولن آچقان کشیلەر کملەر ایدی؟ ئەرمەنلەر توکل ایدیمی؟ نیك شوندی اشنی روسقا قارشی: آذربایجانلی، داغستانلی، قوموق، تورکستانلی، ایدل-اورالی اشلی آلمی؟ نیك شونی سین، مین اشلی آلمیمز؟»

ابراهیم: «صوڭ بیت پولقوونیك طوغریسن سویلیم: مین اوزم قاچارغا اویلادم. لکن تگیندە بیت ایلمز بار. مین قاچسام، باشقاسی قاچسا،

قالغان ایلمزگە بیت روسلار قیلماغان ناچارلقنی قالدرماسلار. قالغانلار بیت بزگە لعنت اوقور...». میرحیدر: «ئەرمەنلەرنگ قالغانی یوقمی؟ آلارغا تورکیەدە جنتدرمی! نیك آلار اشلیلەر؟... یوق جیبەر یگت، سینگ ئەلی ملی وجدانگ آکتیف توگل، پاسسیف گنە، ئەرمەنتکی آکتیف!... یاری بار! ئەلی سینگ باشگدا بو فکرلەر پشوب بتمەگەن، لکن برکمکە دە بوندا سویلەنگەنلەرنی سویلەمە! روسلاردان، ئەرمەنلەردەن شبهە اویاتدرما، کیرەك بولسا چاقرتورمن.... میگا حاضر پولقهلاسن جیبەر» دیدی. ابراهیم قاتدی، جغا آلمادی: «پولقوونیك، مین وجدان عذابی برلە یوقلی آلمیم، صاتاشام. کوز آلدیما تورك أولکلەری کیلە. بووالار، أوترمەکچی بولالار... مین بو عذابنی کوتەرە آلمیم. میگا یول کورسەت!»

میرحیدر: «سینگ کبك عذابلانغان طاغی تورك مسلمان ئەفیسەری بارمی؟» ابراهیم: «بار. ئەنە تگی قوموق آرسلان، تورکمەن قاقاجان، تگی داغستانلی قایپتان، خاجی اوغلی، بیك کوب اونترلەر، بیك کوب عسکریلەر، همەسی اچندەن یانا-کویە!». میرحیدر ایدەندە ئەیلەندی، ابراهیمنگ آلدینا کیلوب باصدی: «مونا بوندان چق دا، اوزك اوشانغان ئەفیسەر، اونترئەفیسەر کبك عسکرنگ آگلیراقلارن جی دا، بر کمکە دە بلگرتمەینچە شول مقالەنی اوقو. شونداغی سوزلەرگە فکرنی، اشلەت، لکن گەزیتەنی میندەن آلغانگنی سویلەمە! آندان فکرنگ نیچك باروین میگا بلدررسگ!» دیدی.

ابراهیمدان صوڭ پولقوونیك کیزلی عسکری سرلەرنی یولغا قویدی. روس عسکرینگ حاضرگی طورغان یرینگ پلاننی، ایکنچی برکاغدگە توشورربگە طوتندی. کیلەچەك هجومنگ مقصدلارن، یوللارن اشلەرگە گرشدی. اوزاق اشلەب آروب بتکەچ گنە، توتنگ بیك صوڭ ایکەنن کوروب، یاتارغا حاضرلەندی. عادتی بوینچا اورامغا چقدی. اوزینگ آلاینگ طورا طورغان یرلەرن اوتدی. مونا بر تورك اویندە یانا

طورغان اوطقا کوزی توشدی. اول آقرین‌غنا شوندا طابا کیتدی. کچکنه تەرەزەنک قارشیسنا باروب باصدی. بولمەدەکی کشیلەرنی قارارغا طوتندی. آندا اونلاب، اون بیشلەب کشی جیلغانلار، ئللە نەرسە حقندا سویلیلەر، قچقرشالار ایدی. یاقنراق کیلدی. ابراهیم‌نک، طاغی برنیچە ئەفیسەرنک، حربی ملانک، برنیچە اوتریەفیسەرینک یوزلەرن طانیدی. طاغی کیلە توشدی. بعض سوزلەرن دە ایشتکەلەدی. همەسینک یوزلەری قزارغان، کوزلەری یالتراغان، بار دا بیك قاتی عصبیلەشکەن ایدی. سوزلەر بایاغی گەزیتە مقالەسی اوستندە بارا ایدی. اول اوزاق‌غنا طکلادی، ئللە کررگەمی ایکەن دیگەن فکرگە دە کیلدی. اول فکردەن دە قایتدی. زور بر آدیمنی آتلاغانن حس ایتوب، طنچلانوب أوینە طابا بورولدی.

*

ایکنچی کوتنی عادی کونلەر توسلی کبك ایتدروب، پولقوونیك تیمرعلی ایرتە اوك اشکە کرشدی: عسکرنی کوزدەن کیچردی، آطلارغا کوز طاشلادی، کانسیلەریەگە کردی، خستاخانەگە کروب دوقتورلار برلە سویلەشدی، یاکی ایکی همشیرە کیلوین بلگرتدی، خستەلەرنک حاللەرن بلشدی. کیلگەن کاغدلەرگە جوابلارن یازدی. کوندەلك اشلەرن اشلەدی، اشلەتدی. اوچراغان ئەفیسەرلەر برلە ئلککی کبك آرقاداشچا، قاتی قوللی قوماندیرچا معاملەدە بولندی. اش برلە اوچراغان ابراهیم‌غادا گویا بر نەرسە بولماغان کبك ایتوب ایسکیچە قوماندیرلقدا بولوندی. کیلگەن قومیتە اعضالارینا یاردمنی بیك قزو طوتسا دا، آلارغا قارشی رسمیلکنی طاشلامادی، اشلەرنی ممکن قادار روس ئەفیسەرلەری آشاسندان اشلەتورگە طرشدی. اوینە کیتەرگە بولغاندا غنا ابراهیم‌غا: بوگون آشدان صوك ساعت اوچدە اوزینە گەزیتە حقداغی فکرلەرنی کیتررگە، دورتدە حربی ملاغا کیلورگە امرایتدی. بیشدە قومیتە کشیلەری برلە سویلەشورگە وقت بیلگیلەدی. اوزی، کو-

تولمەگەندە امرکیلوب چقماسن دیب، ایشگن بیکلەدی، روس کوچینک قافقاز جبهەسینک خریطەسن یاصارغا طوتندی. اول آنی ئلکەری کچکنە قولدا ارکان حرب ضابطلاری اوچون‌گنە اشلەرگە باشلاسا دا، بیك کوب واق، لکن اهمیتلی معلوماتنی صیدرا آلماغانلغا، زور ماسشتابقا کوچدی. خریطەنک کمنک قولینا توشەسینی بلمەگەنگە، عادی تورك ئەفیسەری آگلارلق درجەدە اشلەرگە طوتندی. فرونت بیك کیگ بولغانلغا، هجوم پلانی بیك زور بولغانلغا، مونی خریطەگە توشروب بترر اوچون ئللەنی قادار وقت کیرەك بولدی. معلومات بیك تورلی-تورلی بولغانلغا، بولارنی عادی ئەفیسەرگە آگلاتورلق یاصاو اوچون بیك کوب باش واتارغا تیش بولدی. پولقوونیك اوزینک یکرمی سیگز یللق روس عسکرندەگی بوتون طوپلاغان معلوماتن بیرو، حاضرگی تورك روس طارتشندا اوزینک بورچی، اوزینک ملی بورچی دیب ایمان ایتکەنگە و موگنانچاغا قادار روس اومەسندە یوروین، روس بالطاسینا آگلامایچا صاب بولوین، تورکلك آلدندا شوندی بر خدمت برلەگنە یووارغا ممکن دیب اوشانغانلغا، بوتون تجربەسن، بوتون اوز سوزلیلگن جیبوب اشندە دوام ایتدی. کوبدەن ساعت اوچ بولسادا، کوبدەن ابراهیم کوتە طورغان بولسا دا، فرونتنک بر پوچماغینک خریطەسن اصطلاحی رسملەرن یاصاب بترمەس بورون ایشکنی آچمادی، آنی کرتمەدی. خدمتچی صالداتینا چەی یاصارغا قوشوب ابراهیم‌نی چاقردی و صالداتنی عسکری ملاغا بریارتی‌ساعت صوك کیلسون دیب ئەیتورگە جیبەردی. اویدە اوزلەری‌گنە قالغاچ چەی یانینا ابراهیم‌نی اوطرتوب سویلەتورگە طوتندی. ابراهیم‌نک سویلەگەنی کوتلگەندەن دە زور بولوب چقدی.

«عسکر باشلقلارینک تورك قسمینک زور بر اولوشی بیك آور وجدان عذابی‌آستندا. آلار همەسی‌دە بو اشدەن چنش أزلیلەر. سزنک اشتابدان کیلوب یاصاغان معروضەگز بولارنک بوتون صبرلارن تو-

کەندرگەن. قایرلەری: هجوم باشلانغاچدا تورکلەرگە کوچەرگە کیرەك دیلەر. قایسیلاری: حاضراوك برەم‌برەم قاچو یولندا بولورغا کیرەك دیلەر. عسکر آراسندا دا زور بر اچ یوشو بار. آلار آراسندا خطلار یازوب، یاردملەر ایتوب، اوزینە اوزی عسکرنی قاراتقان بر قازان معلمی بار. اسمی واحد فخرالدین. شول دا ئلله نیندی بر پلان قوراً بولورغا کیرەك. مونا حال شول.»

پولقوونیك: «آرادا اشتابقا سوز یورتە طورغان یا ایسە مونداغی روس ئەفیسەرلەرینە خبر بیرە طورغانلار بار دیمی؟». ابراهیم: «بار بولورغا کیرەك. کوبدەن توکل‌گنە کیلگەن باشقرد پراپورشچیکی همشیرە قرالووا برلە بیك یاقن دیلەر. قرالووا پیتربورغداغی ئلله نیندی یارلی آریستوقرات فامیلیاسینگ قزی. اوزی چی اورس. عسکریلەردەن بر‌ایکی روس ئەفیسەرلەرندە دینشچیك بولوب طورا طورغان یاشلەر بار ایکەن. آلار تکیلەیگنە آوزندا سوز طوتا آلماساغنا!».

پولقوونیك: «میگا نیچك قاریلار؟».

ابراهیم: «سزگە ئەفیسەرلەردەن اوشانچ زور. لکن کوییسی سزدەن بو هجوم پلانن اوستینە آلماس، آلای ایتوب، بولای ایتوب بزنگ عسکرنی چیتدەگی فرونتقا کوچرتورگە طرشور دیب کوتکەنلەر ایکەن، حاضرگی خبر آلارنی بیك آبدراتقان». پولقوونیك: «همان شول پاسسیفلك....». ابراهیم: «نی اشلەسن، یول یوق بیت، پولقوونیك! عسکرلەر آراسندا شاقتی دشمانلق بارا. آندی ـ موندی اشکە قادار جیتوی دە ممکندر.»

پولقوونیك اویلاندی: «قاپیتان فخرالاسلامفنی فکردە؟....».

ابراهیم، آنگ آندا بولوین پولقوونیك‌نگ بلویندەن، آبدراب کیتدی؛ بونگ معلومات آلاطورغان باشقا کشیسی دە بار‌کورەسگ دیب شبهەلەنوب قویدی. ئلکەری قاپیتانگ پولقوونیککە قارشی بولونی سویلەمەسکە قرار بیرگەن بولسا دا، آپ‌آچق سویلەدی. آخردان: «اول

یت بیك دینلی کشی، مونا موندا، فرونتدا روزاسن قالدرمادی، نمازن اوقودی. مین تورککە قارشی سوغشوب مردار کیتەر حالم یوق دی».
پولقوونیك ابراهیمغا یاگی امرلەر بیردی، طاغی باشقالار برلە سویلەشوب آگلاشورغا قوشدی و عسکری ملانگ دا فکرن بلشوب، ابراهیمنی چغاروب جیبەردی. ملا برلە سویلەشورگە پلانلارن حاضرلەدی.

بو عسکری ملا دیگەن تیمرعلی‌نگ ئلکەریکی زماندا پولقلاردا کورگەن ایسکی اوتیرئەفیسەرلەردەن بولغان ملاغا، پولقوونیك نی قوشسا: «بویورقگزغا حاضرمن!» دیب طورا طورغان عسکری ملالارغا بر دە اوخشامی ایدی. عادی صالدات بولوب خدمت ایتمەس اوچون عسکرلکدەن قاچوب کرگەن بو ملا ایسکی ایسکیدەن ملا نسلندەن کیلگەن. ادبیات، علم برلە شغللەنە طورغان عسکرلەر آراسندا یرلار، ئەکیبەتلەر جییا طورغان، ئەفیسەرلەر برلە اوزن اوزی تری طوتوب، مین‌ەدین باشی‌ەدیگەن بر اورتی صاقلی طورغان، اوتکن گنە، صالماقغا؛ قورقاقغا بر یاش ملا هم دەکیرەکلی وقتندا صالداتلارنی، ئەفیسەرلەرنی آوزینا قاراتورلق سوز سویلی بلە طورغان بر ملا ایدی. اول اوزینگ سوغشقا، عسکرلککە قاراوین بیك یاشرە، همان: «بز آنط ایتکەن، آنط» دیب چیتدەن طایارغا یاراتا ایدی. پولقوونیك اوزن حرمت ایتکەنگە، میرحیدرگە قارشی حرمت صاقلی، آنی روس ئەفیسەرلەرندەن همان یوغاری ایتوب کورسەتورگە طرشا ایدی. اوزی بر آز حیلەلی، بر آز سودا یاراتا طورغان، برآزغنا کشی کورمەگەندە اچکەلەب دە آلاطورغان، برآز خاتون‌قز برلە دە بولشا طورغان یاش ملا ایدی. پولق اسمینە: قازاندان، اوفادان، اورنبورغدان، مەسکەودەن، باقچاسرایدان، باکودان گەزیتەلەر، کتابلار آلدیرا. اوزنچە کچکنەگنە بر پولق کتبخانەسی یاصارغا ماتاشا. عسکرلەرنگ دینی‌ملی احتیاجلاری اوچون بر طوقتامایینچا کانسیلەریەگە مراجعتلەر یاصی، پولقوونیککە قادار کیلوب آقچالار تعیین ایتدررگە طرشا ایدی.

مونا شول اچندەن مسلمان، ملتچی ملا برله حاضر پولقوونیك تیمرعلی سویلەشورکه، آگلاشورغا، آنگ ضعیف بر یرنمی، یا ایمانلی بر نقطەسنمی طابوب، شول یرن باصارغا تیش؛ شوندان بر طاوش، مسلمان - تورك طاوشی ایشتورکه تیش ایدی. عادتدەگی کبك پولقوونیك ملانی ایشککه قادار باروب قارشی آلدی، عادتدەگی کبك آنی قارشیسنا اوطرتدی، عادتدەگی کبك «حضرت» دیب سوز سویلەدی. بونداغی عسکرلەرنگ دینی حاللەرن صوراشدی. آورولار، أولگەنلەرنگ احتیاجلارن بلشدی. تیفلیسدە کورگەن ادبیات کیچەسن آگلاتدی. قزینگ هم دە آنگ برله برگه طاغی برتاتار قزینگ همشیره بولوب کیلولەرن حکایه ایتدی. عسکری کیگەش مجلسینه کیلوب جیتوب آنداغی اشلەرنگ کیتشین، ئەرمەن سوداگرینگ اشلەرن، انگلیز پولقوونیکینگ، اشتاب باشینگ سویلەگەن نطقلارن سویلەدی. آخردان: «مونا مین حاضر بر مسلمان، بر تورك اوغلی—تورك، لکن تاریخنگ قوشوی بوینچا مونا بوندا روس یاغندا قالغان بر تورك ئەفیسەری سزدەن بر سوأل صوریم، وجدانگز قوشقانچا آچق جواب بیرگز! حاضر مینی پولقوونیك دیب اویلاماگز، بر روس صالداتی دیب کنه توشونگز. مونا مینم دینمنگ باش ایلی، خلیفەنگ طوغان یرن بترر اوچون خرستیانلار یاگی اهل صلیب صوغشلاری آچدیلار، مقصدلاری:—مسلمان خلافتینگ اوزەگی—تورکیەنی بترو، استانبولنی آلو، تورکیەنی بولو، آندان بر ئەرمەنستان یاصاو، آندان طاغی روسیەنگ یاگی غوبیرنالارن کوبەیتو—. مونا سین بر تاتار ملتچیسی، تاتارنگ اوزیگنه بیت بر سیاسی مدنی اش اشلی آلا دیب اوشانمیسگ، روس، دیگگزی اچندە قالغان جیدی - سیگز میلیونلی بر خلق، اوزندەن اوزیگنه باشقا بر مدنیت، بر دولت میدانغا کیترە آلا دیب اوشانمیسگ؟ سین بیت بولارنی همەسن تورك دنیاسی برله بەیلەب، بولارنی همەسن تسبیحدەگی آیرم-آیرم تویمەلەر دیب کنه اویلیسگ. بولارنگ باش

تویمەسی—بسم‌اللەسی تورکیه دیب اوشاناسگ.» ملا بر سوز ئەیتمەدی، پولقوونیك دوام ایتدی: —«هم اول شولای دا: بلغارلار، صیربلەر، چیحلار — همەسی بیت اوزلەرینگ ملی استقلال طارتشولاریندا! اورس یاننا طوپلاندیلار. آندان یاردم آلدیلار... مونا حاضر شول تسبیحنی دشمانلار سوتوب جیبەرر اوچون آنگ بسم‌اللەسن یوغالتماقچی بولالار، آنی بەیلەگەن یبن، أوزوب-أوزوب ارغتماقچی، آستنداغی تویمەلەرنی آیرم-آیرم برەر تویمه کوینچەگنه قالدرماقچی بولالار. شول یبنی کیسودە بسم‌اللەنی بتروب أرغتوداغی ایگ آور یوکنی بزگه یوکلیلەر. مونا بز بوگون ایرتەگه قارشمزداغی تورك عسکرن کیسوب، صویوب آرتمزدان کیله طورغان روس کوچینه یول آچارغا تیش. اشتابنگ امری بو. مونا مین شونی میرحیدر باطرگرای اوغلی تیمرعلی، اوزمنی اوزم تورك - تاتار دیب اویلاغان، اوزمنی اوزم مسلمان دیب اویلاغان میرحیدر، شونی اشلیممی؟ دین یاغندان مینم شول اشیمە نیچك دیب قارالاچاق؟ ملتچیلك یاغندان مین شیخ‌علیلك ایتمیممی؟» پولقوونیك آور صولاب طوقتادی.

ملا آبدراب قالدی، بر سوز دەشه آلمادی، آنی قورقو باصدی. اول حیلەگه صابشماقچی بولدی. لکن تیمرعلینگ یاتقان کوزلەرن کوروب، بو سوزلەرنگ اچدەن قایناب چققانن سیزوب، اول یولندان قایتدی، اچندەن کوچ أزلەدی. ئەتین، بابالارن، شوندی وقتدا طوب طوغری ایتدیروب: ایبو، بو دینگه، ملتکه خیانت دیب، آپ-آچق ئەیتە آلاطورغان ئەتیلەرن و شونگ آرقاسندا ملتینی اوچ یوز ایللی یل روسلاشودان صاقلاغان ئەتیلەرن، بابالارن خاطرلەدی. کوزن کوتەردی: «ایبو پولقوونیك، مین سزگه مسلمان ملاسی بولوب ئەیتکەن جوابم شول: بو اش شریعتچه عفو ایتلمەسلك زور برگناه العیاذبالله کفر. ملتچیلك یاغندان

شبهه‌سز ملی خیانت. ایلمزگه، کونمزگه، تاریخمزغا قارشی خیانت» دیدی. اوزی ده شول سوزده‌ن قورقوب، آبدراب قالدی.

پولقوونیك:—«شولای بولغاچ مین نی اشلیم؟»

ملا:—«سز بزنگ عسکرنی موندی آور اشده‌ن چیتده قالدررغا کیره‌ك ایدی، آندا کیله‌چه‌کده طاغی کوز کورر ایدی؛ بلکه روسلار جیگه آلماسلار ایدی...».

پولقوونیك:—«آنی بولدرا آلمادم، بولدررغا طرشمادم‌دا، ایندی نی اشله‌رگه کیره‌ك، مونا حاضر نی اشله‌رگه کیره‌ك؟..»

ملا:—«آوروغا صابشکز... استعفا ایتکز...»

پولقوونیك کولدی: «ئه بو عسکرله‌ر نی اشله‌ر؟ بولار پولقوونیك ایوانوف‌نگ، پیتروف‌نگ، نازار جیبانگ قوماندا‌سندا تورك ایلینه بارسن، شول تسبیحنی سوتسونمی؟ مین شونگ اوچون بولارنی کون یوقلامی، تون یوقلامی حاضرله‌دم‌می؟ باشقا یول کورسه‌ت، باشقانی!».

ملا آبدرادی. پولقوونیك آیاققا قالقدی، ایده‌ن بویی برآز ئه‌یله‌ندی: «مونا نه‌رسه ملا، حاضر مین برآز ملا بولیم. سینگ ده، مینم ده، بونداغی، بوتون تورك‌تاتار ئه‌فیسه‌رله‌رینگ وظیفه‌سی بوتون عسکر برله، بوتون قورال برله، بوتون خزینه برله، بوتون یاشرن پلانلار برله تورکیه‌گه چغو... شولای ایتسه‌ك‌ کنه بز تورکیه‌نی هلاکتده‌ن، اوزمزنی ده، خلقمزنی دا مسخره‌لکده‌ن، روسلاشودان، بتوده‌ن صاقلی آلامز. مونا سزنگ مسلمانلغکز، ملتچیلکیکز طوغری بولسا، بز، حاضر چیچ‌ئه‌فیسه‌ر-له‌ری، صالداتلاری اونار مکه‌رله‌ب اشله‌ب یاتقان کبك، بز ده شونی اشله‌رگه تیش» دیدی.

ملا آبدرادی، یوده‌دی، نی ئه‌یترگه بلمه‌دی، آنی قورقو باصدی، اول آوزندان ئلله‌نی مغردانده‌ی. پولقوونیك کولوب: «ملا قورقدی... حاضر ملا، اوینی طورغان وقت توکل. یا بز اورس بالطاسینگ صابی بولوب تورك باشینا بر یومورق ایندره‌مز، یا ایسه شول بالطانی، ملتبزنگ

برده‌ن بر مستقل مملکتی تورکیه‌نی صاقلاو اوچون، روسقا قارشی چه‌ویره‌مز. باشقا یول یوق!» دیدی. ملا دا شول فکرگه قوشلدی. تیمرعلی شول یولدا حرکت اوچون لازم بولغان اشله‌رنی آگلاتدی. آقرنلاب شول فکرگه عسکرنگ آگلیسن حاضرله‌ونگ کیره‌گن سویله‌دی. شول آطنه - اون‌کون اچنده بر دینی بایرام یاصاب عسکرنگ دینی ملی حسن اویاتورلق اشله‌ر اشله‌رگه لازملگن آگلاتدی. ملا دا برنیچه‌کون اچنده اویلاب، بر بایرام ترتیب ایته‌رگه بولوب و هیچ‌کمگه بو مسئله‌نی سویله‌مه‌سکه سوز بیروب آیرلدی.

قومیته اعضالاری برله قسقاغنا سویله‌ب، اوزله‌رینگ ممکن قادار تیزکیته‌رگه تیشلکله‌رن هم ده کوبره‌ك روس ئه‌فیسه‌رله‌ری آشاسندانراق خدمت ایته‌رگه کیره‌کلگن، مونا بوکون کورشی فرونت باشلقلارینا اوزله‌رن تقدیم ایته‌چه‌کن؛ آلار برله تیزده‌ن معامله‌گه کرو تیشلگن آگلاتدی. آخردان: «سزنگ خاطرگز قالماسن، بزنگ برله سزنگ قاتی به‌یله‌نلگه‌نگز روسلارغا، ئه‌رمه‌نله‌رگه معلوم بولسا، سزگه قارشی دا، بزگه قارشی‌دا اینتریغا باشلانور، سزنگ اش ده، بزنگ اش ده ضرر کورر» دیدی. قارت دوقتور بیك تیز آگلادی، یاشله‌ر بر آز کیفسزله‌ندیله‌ر. پولقوونیك بولار اوچراغان بر اورس ئه‌فیسه‌رینه پولقوو-نیکنی سوکوب یوروله‌ر دیب، ناراضیلقلارندان سوینوب ده قویدی. چققان وقتدا دوقتورنی آلوب قالوب: «بزنگ حقدا، خصوصاً مینم حقدا روسلار، ئه‌رمه‌نله‌رگه نی قادار ناچار سوز سویله‌سه‌گز، عموم اشکه شول قادار فائده ایتکه‌ن بولورسز» دیب، اوزله‌رن کیچکه، ئه‌فیسه‌ر قلوبندا، کیله‌چه‌ك قوناقلار حرمتینه بیرله‌چه‌ك آشقا چاقروب آیرلدی.

* * *

کیچکه طابا کیلوب جیتکه‌ن کورشی قازاچی‌لار فرقه‌سینگ هم‌ده کوگللی ئه‌رمه‌نی آلایی قوماندانلارن پولقوونیك تیمرعلیف رسمی کیمده

اوزینگ یاپون صوغشندا آلغان بوتون میداللارن طاغوب قارشی آلدی.
قریبدا آطلی عسکر یکتلکی وقتندا ایمپیراطریتسادان بوله‌ك ایتوب آلغان
— آلماز قویلوب آلتوندان اشله‌نگه‌ن— قارا قوش صوره‌تن همده یاپون
صوغشنداغی بهادرلك اوچون فرانسوزلاردان جیبه‌رلگه‌ن «لیژیون دواو-
نور» علامتن ده کوکره‌گینه یرله‌شدردی. بخارا امیرنده‌ن بیرلگه‌ن،
آصل طاشلار برله اشله‌نلگه‌ن، ته‌رلیکه قادار زور آلتون میدالین‌دا
اورنینا طاقدی. قوناقلارنی بیك دوستچا ایتدروب، لکن اوزینگ
درجه‌سن بلگه‌ن زور برکشی کبك قبول ایتدی. قسقاغنا ایسه‌نلك‌صاو-
لقدان صوك دا مسئله‌نی آکلاتورغا کوچدی. ئلك باش اشتابنگ هجوم
پلانن آکلاتدی. آخردان شونگ بولگی ایتدروب مونی—میرحیدر
تیمرعلیف‌نی، اوزینگ جینتق آلایی برله، تورك فرونتینی یارر اوچون
بیلگیله‌نوین و آکار کبك بر صلاحیت بیرلوین و آنگ یانداغی آطلی
قازاچی آلایلاری هم ده جه‌یه‌ولی و آطلی ئه‌رمه‌ن کوکللیله‌رینه کیره‌ك
بولغاندا آکارغا یاردم وظیفه‌سی یوکله‌تله‌چه‌کن سویله‌دی. اوزینگ
مونا شول وطنی وظیفه‌نی اشله‌ر اوچون بوکون - ایرته‌که اشتابدان
امرکوتوین، عسکرینگ هر ساعتده آلغا طابا حرکتکه حاضرلگن
بلدردی. شونگ اوچون کورشی عسکرله‌رنگ ده هر بر تورلی
کوتلمه‌که‌ن امرکه حاضر بولوب طوررولاری لازم ایکه‌نن آکلاتدی.
آندان صوك شونگ اوق دوامی ایتدروب، آلای - بولای تورکله‌رکه
خبر چقودان صاقلانور اوچون، فرونت بویی یوری طورغان تورك بالا-
چاغاسی، خاتونی-قزینگ بوندان اوزاتلوی کیره‌کلکنی وشوکارغااشتابنگ
قطعی قراری بولوین، شول اش اوچون قافقاز مسلمانلاری قومیته‌سینه
اشتاب طرفندان صلاحیت بیریلوین اعلان ایتدی. شول اشکه یاردم ایتوب
تیزده‌ن فروتنی شولاردان پاکلاونی وطنی برخدمت کبك کورسه‌تدی.
مسلمانلار یتیمله‌ر قومیته‌سینه یاردم ایتوله‌ری لازملقنی بلگرتدی. طبیعی
بولارنگ همه‌سن ده دوستچاغنا سویله‌سه ده، تماماً برعسکری سرایکه‌نن

ئه‌یترکه اونوتمادی. اوز طرفندان بو آلایلار حقنداکیره‌کلی معلوماتنی
واقلارینا قادار صوراشدی بلشدی. اوزون-اوزون سویله‌شلکه‌تنگ صو-
گندا پولقوونیك شول خصوصدا اوزینه اشتابدان کیلگه‌ن امر طوغروسندا
کورشیله‌رن خبردار ایته‌چه‌کن و آلارنگ‌دا حاضر بولوب طوراچاقلاری
حقندا سوز برکتلدی. پولقوونیکنگ قورقنانی برقاتلی قازاچی پولقوونیکی
قامارینقو بولماینچا، ئه‌رمه‌ن کوکللی آلایی باشی باصدرما جیان بولغانغا،
اول آکاردا شبهه اویاتدرماسقا بوتون کوچن صرف ایتدی. یاقندان
برنچی اوچراشا طورغان بو ئه‌رمه‌نکه چن مانارخیست، ظولی روسچیلق
حسن قالدررغا طرشدی. سوز آراسندا اوزینگ یاپون صوغشنداغی
بهادرلکله‌رن، باشندان اوتمه‌که‌ن بولسا دا، تورکستانداغی یرلی خلققا
قارشی اشله‌که‌ن قاتیلقلارن حکایه ایتدی.

مجلسکه باروب ضیافت باشلانغاچ دا، اول أوی خوجاسی صفتی
برله پادشاه حضرتله‌رینگ ایسه‌نلگینه، روس عسکری، قلچینگ موفقتینه
برنچی باقالنی کوته‌ردی. اوزینگ اچه‌رکه یاراتا طورغان بر قاتلی
بر چیرکه‌سن ئه‌فیسه‌رینه تگی ئه‌رمه‌نله‌رنی ممکن قادار کوب اچرتوب
ایسرتورکه قوشدی. ابراهیم‌غا آلارنگ بونداغی نیندی روس ئه‌فیسه‌ر-
له‌ری، مارجالاری برله مناسبتده‌لکله‌رن شوملارغا قوشدی. تونینگ
آخرینا قادار بیوله‌ر، اچوله‌ر برله وقتنی اوتکه‌رتوب، تگیله‌رنی هیچ
بر وقت بوش قالدرماینچا صیلاب-صیپاب طاڭ آلدنداغنا اوزاتدردی.
اوزی طاغی بر زور آدومنی آطلادی کبك حس ایتوب، طاغی جیغان
معلوماتلارنی ره‌تکه کیتروب أوینه یونه‌لدی.

ایرته برله طورر طورماس اوق، قاپیتان فخرالاسلامف ایشکنی
قاقدی. فخرالاسلام‌نگ تماماً رسمی کیمله‌رده بولوبا عجبکه قالورغا
اولگرمه‌دی. اول پولقوونیککه رسمی سلاملاردان صوك اوزینگ عریضه-
سن بیردی، تماماً عسکرچه ایتدروب پولقوونیك‌نگ امرن طکلارغا
حاضر طوردی. عریضه آوروی سببلی ایکی آطنه‌لق رخصت بیرو حقندا

ایدی. آورولغی دا دوقتورنگ شهادتنامەلەری برله برکتلگەن و بوندا قالوی یاراماوی بك قاتی ایتدروب تأکید ایتلگەن ایدی.

تیمرعلی اوزون ایتدروب فخرالاسلامنی سوزدی. آنگ کوزی اچندە ئلله نیقادار عذابلانو، موگاردان ئالله نیقادار براقلانو کوردی. اول بردەن اشنی ایکتچیکه بورر اوچون رسمیتدەن چغوب، تورکچەلەب سویلەرکه طوتندی. فخرالاسلام بونگ بوتون سوأللارینا همان روسچا جواب بیروب کیلدی. اول شونگ برله گویا: «سینگ برله مینم آرامدا کوگل برلگی دە، تل برلگی دە یوق. بزنی برکه بەیلەکەن نەرسە مونا شول روس خدمتی، شول روس تلیگنه» دیگەنی آگلاتقان کبك بولدی. میرحیدر اچندەن خورلاندی، لکن فخرالاسلامنی بك کوبدەن طانیغاننا آنگ بو صوگغی یاطلاوی اشتابدان کیترگەن خبرلەری، خصوصاً کیچەکی صوگغی نطقلاری اوچون مسلمان روحینگ طاشویندان چققان ایکەنن کوروب طورغاننا، ششنی بردەن صتماقچی بولدی. طوب-طوغری ایتدروب: «بلەم مین سزنی، سز آورمیسز دا — نیتمیسز دە، لکن سز تورکلەرکه قارشی کیلەچەك هجوم وقتندا بوندا بولماس اوچون کیتەرگه تلیسز—سزنگ ایمانگز شونی تلی؛ یاری کیتگز، مین رخصت بیرەم» دیدی هم کاغدکه قولن قویدی....

فخرالاسلام آبدراب قالدی. اول طاغی روسچالاب سلام بیروب چغوب کیتمەکچی بولدی، لکن تلی طاماغینا یابشدی. اول بر سوز ئەیتە آلماینچا قاتوب قالدی. تیمرعلی شوندان فائدەلانوب: «صوك مونا سز، اوزگزنگ ئەفیسەرلگگزدەن، دوقتوردان کاغد آلا آلوگزدان، مینم برله اون یللق سینلی - مینلی بولودان فائدەلانوب، شول دشمانلار فائدەسی اوچون ایکی قارداش صوغشندان قاچنوب قالا آلاسز، وجدانگزنی شول زور گناهدان صاقلی آلاسز. سزنگ آستداغی عسکرلەر - صالداتلارنی کمکه طاشلیسز؟ آلار آراسندا سزنگ کبك اوشانغان مسلمان، سزنگ کبك تورك یورەکلی یگتلەر یوق دیب

بلەسزمنی؟ ئلله آلار قارداش تورکنگ بردەن بر مستقل ایلن ئبزسە دە یاری دیب اویلیسزمی؟... بو ییت، عسکرچە ئەیتکەندە، قورقاقلق غنا. بارماغن آطوب صوغشدان قالغان صالدات تەنن صاقلار اوچون شول حیلەکه صابشا. سز ایمش اوزگزنگ روحگزنی، ایمانگزنی صاقلار اوچون قیلاسز...—فخرالاسلام: «پولقوونیك!» دیب بر جواب بیرمەکچی بولدی. تیمرعلی طگلامایچا دوام ایتدی — حاضرگی بوتون تورك دنیاسینگ بارلغی-یوقلغی صوغش صفینا قویلغان چاقدا، اچندەن مسلمان بر تورك ئەفیسەرینگ وظیفەسی، دشماننی کورگەن دوە قوشی کبك، باشن قومغا طغو برله بتە دیب اویلیسزمی؟ سز کیتسەگز سزنگ اورنداغی قاپیتان پیتروف، ایوانوف سز اویرەتکەن، سز عسکرایتکەن شول مگلەب تورك-تاتار بالاسن مستقل تورك ایلینگ صوگغی قالاسینی جیمررکه آلوب بارمی دیب اویلیسزمی؟ یوق قاپیتان! حاضر آندی خاتونلار حیلەسی برله اشدەن اوتوب بولمی. یا بوك، یا چوك!... یا تورك، یا روس! اورطا یول یوق، اول بتکەن قاپیتان!» فخرالاسلام آبدرادی، قزاردی، بورتندی.... تیمرعلی دوام ایتدی: «مونا مین دە یگرمی سیگز یل عسکر خدمتی ایتدم، ملتم آیری بولسادا، وطن بردیب خدمت ایتدم. حاضر موناکوردم بوتون خدمتلەر روسقاغنا ایکەن، روسلق اوچون گنە ایکەن. مینم‌خالقمنی، مینم ملتمنی ئایرمە، خور ایتەر، قل‌ایتەر اوچون ایکەن. حاضر مونا... بز آقتق تورك ایلن مسخرە ایتەر اوچون قورال ایتلەمز... مین حاضر آگلادم، بیك کوب اویلاردان صوك مین ملی بالغ بولدم. صوك بولسا دا بولدم. اشتابنگ عسکری کیگەش مجلسندە اوزمنگ روس قولندا اوینچق ایکەنمنی کوردم. شوندان قرار بیردم مین شول تورککە قارشی جیبلغان یومروقنی روسنگ اوز باشینا ایندیررگه دیب قرار بیردم. شونگ اوچون فروتنی برتو وظیفەسن آلدم، شونگ اوچون حاضرلەنەم، وقت کیلگەچ شونی اشلیم. سین بو مسئلەدە مینم برله برکه بولمیسگ ایکەن، بار... مین سینگ وجدانیگا اوشانام.

مینم کنه توکل، بوتون شول سیکز-طوقزمکلی تورك-تاتار عسکرینک سرین صاقلی آلورسک دیب اوشانام. خوش قاپیتان!»دیدیده بورلدی...

فخرالاسلام بردەن آیاقغا تزلەندی: «میرحیدر، میرحیدر، یوق مین عریضەمنی کیری آلام، مین قالام، مین بلمەدم... مین کیچەگی کیچەدەن صوك یوقلی آلمادم، وجدان عذابی بیلەدی. شوندانغنا اشلەدم. نی قوشاك سینک امرکده» دیدی. تیمرعلی آنی ایدەندەن طورغزوب اولکرمەدی، ابراهیم پشنوب، بورتوب کیلوب کردی: «پولقوونك، خراب بولدق؛ بوکون تونله ۲۰ صالدات، پولق یازوچیسی واحد فخرالدینف برله تورك یاغینا قاچقانلار. بزنک چیك قاراولچیلارمز آلارنی طوتوب آلغانلار. حاضر آلار بارسیدا قولدا، بزنک اورمان اچندەگی قشلادان حاضر تیلیفون برله خبر ایتدیلەر...» دیدی. تیمرعلی دە، قاپیتان فخرالاسلامدا آبدراب قالدی. تیمرعلی اوزینک فکرن دوام ایتدرگەن کبك: «بولارنک ایمانلاری قاپیتان فخرالاسلامفنیقندان نغراق ایکەن شول...» دیدی. —«بو مسئلەنی نیچك بولسادا چیتکه چغارماسقا کیرەك، بزنک عسکر اچندە شوندی آغم بارلغی اشتابقا بلندیمی؟ حاضر بزنی بوندان آلالار. قاپیتان فخرالاسلام حاضر شوندا بار، مسئلەنی طاوشسز - طنسز بتر، کیرەگی بولسا ملانی دا آل.... یاشرن رازویتقاغا جیبەرلگەن توسن بیررگه طرش... اوزمزنک روسلارغا دا بلنمەسن، بلنسه ایندی ئەرمەنلەرگه چقماسن!...» دیدی.

تیمرعلی ششنک طولغانن حس ایتدی، تیمرنک قزغان وقتدا صوغارغا تیبشلیکن طاغی اویلادی، طاغی بلانی قزولارغا بولدی. سویمنک کیلوب جیتمەوی، خریطەلارنک حاضر بولوب اولکرمەوی، عسکر اچندەگی یاشرن تشکیلاتنک اشلەنوب بتمەوی، قولنی - آیاقنی بەیلەدی؛ آنی طاغی عادی اشلەر برله مشغول بولورغا قوشدی. تکی قاچقنلارنک آزین یوغاتور اوچون مولد بایرامی حقندا معروضه برله کیلگەن ملانک معروضەسن طکلادی. آنی قبول ایتدی. بایرامغا مسجدنی

رەتکه کیتررگه قوشدی. شونک واتقلارن توزەتور اوچون کوکلی ایتدیروب عسکریلەر آلورغا رخصت بیردی. کیچکه طابا تیفلیسدەن سویم برله فریدەنک چنویندان تیلیغرام کیلگەنی کبك، فخرالاسلام دا اشنی تمام جایلاب، تکیلەرنک برسن ده طوتماینچا، بر یاگلشلق بولغان توسندە مسئلەنی حل ایتوب قایتدی و بوتون یگرمی بر عسکر طاغی اورنلارینا اورونلاشدی. ۲۱ قاچقننک یاشریلوی، آلارنی عسکری محکمەدەن صاقلاب قالو ایتوب آکلاتلغانغا، عسکر آراسندا شول اشنک باشندا بولغان تیمرعلی‌نک بازاری بیك کوتەرلدی. صوگنی کونلەردەگی، آکارغا قارشی توشکەن اوشانچ طاغی قایتدی. عسکر اچینگ، ئلله قایبر یری برله اوزینک پولقوونیکینک کورەلەته اوطاچینه آلوب کرمەوینه، کورەلەته مسلمانلقغا ضررلی اش اشلەمەوینا ایمانی قوتلەندی.

*

سویم برله فریده برنیچەکون صوك کیلوب چقدی. سویم: وطن قهرمانلاری - عسکرلەرگه یاردم ایتو تیبش دیگەن اوی برله؛ فریده: بو بختسز تورك بالالاری تورکلەرگه جیگللك یاصاو فرض دیگەن فکر برله کیلگەنگه، ایکیسی ده بیك کوب اش/اشلەمەکچی بولدیلار؛ آندا چابدیلار، بوندا چابدیلار، خستەخانەدان قایتمادیلار، آورو عسکرنک یاتدان کیتمەدیلەر. عسکرنک بوتون محتاج یاقلارینا جیتەر اوچون کبك قشلالارغا کیتدیلەر، آقوپلارغا قادار باردیلار. عسکرلەرگه خطلار یازدیلار، کتابلار اوقودیلار، توبمەلەر طاقدیلار. بر نیچه کون اچندە موگغانچا آلایدا بولماغان بر یاگالق کرتدیلەر، کوتورمه قوبارديلار. ئاکەری عسکر بولارغا کولوب کنه قاراسادا، برسی پولقوونیك قزی،ایکنچیسی ایدەشی بولغانلغنا جبرلەنوب حرمت ایتکەن کبك کورنسه دە، بولارنک آرمی-طالمی چابولارن کورو بولارغا قارشی یاگی بر حس اویاتدی، بولارنک ایکیسن ده سویدردی. عسکرلەر اوزلەندیلەر،

آلار برله، سینلی‌مینلی سویلی باشلادیلار، کولشه باشلادیلار، شایاریشا باشلادیلار. اوزله‌رن قوماندیر برله به‌یلی طورغان یاگی بر یول طابوب، بولار آشاسندان ئلله‌نی قادار اشله‌رن اشله‌ته باشلادیلار. خصوصاً بولار-نگ موزیقا دا اویناب عسکرله‌رده‌ن تاتارچا، تورکمه‌نچه، آذربایجانچا خورلار یاصاولاری بیك کیفله‌رینه کیلدی. پولق تمام جانلاندی. تکی کیله‌چه‌ك بایرامغا آلار بر ادبی کیچه ده یاصارغا حاضرله‌ندی.

لکن بولار بارسی‌دا تیمرعلی‌نگ کیفن بوزدی هم ده آنگ پلانن‌دا جوالتدی. فریده‌نگ شول قادار عسکر اچینه کروب کیتوی، کویا بوندا بوتون عمری بویی طوررغا کیلگه‌ن، بر ده کیتمه‌سکه پیرله‌شکه‌ن کبك حس قالدرا باشلادی. پولقوونیك آگارغا چیتده‌ن‌چیتده‌ن کنه آگلاتورغا طرشسا دا، اول برنه‌رسه ده آگلامادی، کیته‌رگه اویلامادی همان اشنده دوام ایتدی. آرسلان اولماس اوغلی نی قادار سزنگ قزگز بولغان پیرده بزنگ قزمز بولودان بر ده قورقمیمز، سزگه تمام اوشانامز دیب یازغان بولسا دا، فریده‌نی بیکره‌ك آلارنگ عائله‌سن شول اشنگ صوگندان کیله‌چه‌ك بلاگه ئله‌کترمه‌س اوچون، آنی کیری جیبه‌ررگه کیسدردی. آنگ بوندالغی پولقوونیك‌نگ آیاغن-قولن طاغی باغلادی. اول بایرام اوتکه‌چ مطلقا جیبه‌ررگه قرارنی اشله‌دی.

مونا بایرام جیتدی. روس ئه‌فیسه‌رله‌رینگ زور قسمی کورشی آلاپلارغا باررغا رخصت آلوب کیتدیله‌ر. واق - تویه‌ك روس، قالمق صالداتی قالسا دا، آلار بایرام اشله‌رنده برگه أروب کیتکه‌نکه، آگارغا اهمیت پیرلمه‌دی. عسکرله‌ر توزه‌تکه‌ن مسجدکه اویله نمازینا تمام طهارت آلوب پولقوونیك اوزی ده باردی. بوتون مسلمان ئه‌فیسه‌رله‌رینه ده کیلورگه قوشدی. آلتی - جیدی مگ مسلمان عسکری برله برگه نماز اوقودی. آلار برله برگه سجده‌گه کیتدی، دعا قیلدی. آلار برله برگه ملانگ اوزون وعظن طگلادی. مخصوص حاضرله‌گه‌ن آشنی دا آلار برله برگه آشادی. کیچ برله ادبیات کیچه‌له‌رنده بولندی.

فریده، سویم‌نگ اویناولارن، ئلله نیچه تورلی عسکر تورکمله‌رینگ برلاولارن، بیبوله‌رن قارادی. بر عسکر برله فریده‌نگ لیزکینکه بیبون، سویم‌نگ بر ئه‌فیسه‌ر برله قایتارما بیبوله‌رن—همه‌سن جنتکله‌دی. شونداغی عسکرینگ ملی روحی آچلوین، آنگ تمام ایکنچی کشیگه ئه‌وریلوین کوروب عجبکه قالدی. بر وقتی: ئلله حاضر مونا امر بیروب، همه‌سن برگه جییوب، آچقدان آچق تورککه چقامز دیب ئه‌یتوب؛ کوته‌ریلوب چقارغامی دیگه‌ن اویغا دا کیلدی. طاغی اشلیسی اشله‌ر بتمه‌گه‌نکه، طاغی طوقتاب قالدی. لکن فریده‌نگ عسکر آراسنداغی حرمتینی کوروب بر آز قورقدی. بو قز بو پلاندان خبرسز قز، آندی-موندی بر نه‌سه اشله‌مه‌سن دیگه‌ن فکرگه کیلدی و آنی طاغی بر مرتبه جیبه‌رتورگه قرارن نفتدی.

***

بر- ایکی کونده‌ن هر نه‌رسه حاضرله‌نوب جیتدی. تیمرعلی کیره‌کلی یاشرن سرله‌رنی ایکیشه‌ر - اوچه‌ر نسخه‌گه یازوب اولگردی. یاشرن پلانی ایکیگه کوچردی. بوتون آلای‌دا باشدان آیاقغا قادار یاشرن بر بیکه تزلدی. باشندا پولقوونیك، آندان صوڭ اوچ‌دورت ئه‌فیسه‌رده‌ن برقومیته، آندان توبه‌ن: آلتی-جیدی اوتزئه‌فیسه‌رله‌رده‌ن بر قومیته، آندان توبه‌ن: آلتی - جیدی عسکرده‌ن بر قومیته. شولار آشاسندان بوتون عسکر بر امر برله برده‌ن کوته‌ریلوب اوزی تله‌گه‌نچه حرکت ایته‌رلك حالگه کیلدی. ئه‌فیسه‌رله‌ر برله کیگه‌شله‌شوب، کیتو پلانی تمام حاضرله‌ندی. اول دا بیك ساده ایدی: بر-ایکی، اوچ کون آلدان تورك قوماندانینا خبر جیبه‌ریله‌چه‌ك، آندان خبر بولغاچ برکوتی پولقوونیككه اشتابدان یالغان قوریر کیله‌چه‌ك ده هجوم دیگه‌ن امرنی کیتره‌چه‌ك، پولقوونیك بوتون آلاینی اوزی حاضرله‌گه‌ن یولدان آلوب کیته‌چه‌ك ایدی. یولغا چقوب تورك فرونتینا یاقنلاشقاچ دا، قومیته کشیله‌ری روس ئه‌فیسه‌رله‌رن توقیف ایته‌چه‌کله‌ر. پولق آق بایراق کوته‌روب،

آقساق تيمر مارشن اويناب، تورك عسكرينه قوشلاچاق و قولنداغى بوتون كوچنى توركله‌ر اختيارينا بيرچه‌ك. طبيعى بو اش بيك قيمتلى صوغش سرله‌رن آچوب، اتفاقچيلارنگ بوتون پلانن آست ـ اوست كيتره‌چه‌ك و توركيه‌نى هلاكتده‌ن قورتاراچاق ايدى. مونگ اوستينه ميرحيدر تورك قوماندانن ديمله‌ب، تورك صوغشينگ مركز ثقلتن تورك ايلله‌رينه طابا بورورغا، كيره‌كمه‌كه‌ن عرب يورطلارى اوچون تورك قانى توكونى طوقتاتوب: قافقازنى، توركستانى، ايدل بوين، حه‌زه‌ر ديگگزن مقصد ايتدروب آلديررغا اجتهاد ايتله‌چه‌ك و قولنداغى معلومات، تجربه برله شول يولدا خدمت ايتله‌چه‌ك ايدى.

آلاينگ بوتون آگلى، ايمانلى ضابطى، آگلى عسكرى مونا شول فكر برله جانلانغان، مونا شونى تيزره‌ك بولديرر اوچون بوتون كوچى، قوتى برله آياقغا قالقغان ايدى. همه‌سى ده اش اشكه جيتمه‌سده‌ن ئلك ميدانغا چغوب يوغالوب قالودان قورقغا شونگ اوچون تيز-تيز حركت ايته‌ركه طرشا ايدى.

مونا بر كوتى اوزون كيكه‌شده‌ن صوك، عادى بر عسكر تيكشريلوى توسنده اوز پلانلارينگ تجربه مانيورى ياصارغا قرار ايتلدى. پولقوونيك قوميته‌كه اوزينگ بوتون آكتيف كوچله‌رن مخصوص پلان بوينچا تورلى يرده، تورلى وظيفه‌له‌ر باشندا بولوغا قوشدى. وقتى جيتكه‌چ اوزى شونى تيكشرركه چقدى. ئه‌فسه‌رله‌رنى اوز اورتندا، اوترئه‌فسه‌ر-له‌رنى اوز اشى باشندا، عسكرنى كيره‌كلى يرنده طابدى. كچكنه براشاره امرى برله اوطكبك حركتكه حاضر بولدى. لكن بر بولكنگ ياشرن قوماندبرى يرنده فريده‌نى كوروب عجبكه قالدى و اشنى بو قادارگه جيبه‌روكه سبب بولوى اوچون بيك پوشندى، طاغى آرسلان اولماس اوغلينگ عائله‌سى، آلارنگ كيله‌چه‌ك بختسزلكله‌رى كوز آلدينا كيلدى. اول بيك تيز ياشرن قوميته‌نى جيبوب قورقوين آگلاتدى، فريده‌نى اوينه

جيبه‌رونگ لازملگن سويله‌دى. آلار: ئه‌فيسه‌رنگ ايگ كويسى روس بولغان بو بولكده باشقا ئه‌فيسه‌ر يا اوتر يوقلغن، عسكرله‌رنگ بر آوزدان فريده‌نى صايلاولارن سويله‌ديله‌ر. فريده‌نگ چيتكه قالدريلوى عسكرله‌ر آراسندا آگلاشلماو چغوغا سبب بولماسون ديب قورقولارن بيان ايتديله‌ر. آخردان پولقوونيك مسئله‌نى اوزى حل ايته‌ركه بولدى. شول كوتى اوك اوچ كشيده‌ن تورك فروتينا طابا، واحدنگ رئيسلكى آستندا، قاچقن هيئتى جيبه‌رلدى و شول پلان آندا قبول ايتلكه‌چ ده اول بر مرتبه طوب آطوب جواب بيرلوى صورالدى. بو طرفدان آطلغان اوچ طوب — كوته‌مز، معناسندا؛ بيش طوب — بيك كوته‌مز؛ جيدى طوب — كوته ـ كوته آقتق چيكينه جيتدك معناسندا آگلاشلورغا تيش ديلدى و اوچ كون اچنده بوتون مسئله حل ايتلوركه سوز بركتلدى. هيئت كيتدى.

پولقوونيك سويم‌كه مسئله‌نى آگلاتماغان بولغانغا، آگلاتاسى كيلمه‌كه‌نگه، فريده‌كه سويه‌ده‌ن باشقاغنا اوزينه كيلوركه خبر جيبه‌ردى و آنى كوته ـ كوته اشنده دوام ايتدى. مونا توتنگ صوگغى ساعتله‌رنده‌گنه فريده كيلوب كردى. بيك آريغان بولغانغا، تكلفسزگنه اورونغا اوطردى. وآق تويه‌ك سوزله‌رده‌ن صوك پولقوونيك: «بزنگ تيفليس‌ده سزنگ برله بر شرطمز بار ايدى طوتاش، مين قاى وقت سزگه كيته‌ركه وقت جيتدى ديسه‌م، سز كيته‌ركه سوز بيركه‌ن ايديگز، حاضر مونا شول كون جيتدى سز ايرته‌كه كيته‌ركه تيشسگز، يوق ايسه بوتون عائله‌گزنى بيك آور اوگغايسزلقغا توشره‌چه‌كسز و مينى ده عائله‌گز آلدندا بيك اوياتلى بر حالگه قوياچاقسز. سز ايندى ايرته‌كه رحيم ايتوب قايتوب كيتگز. كشيگه بلدرمه‌س اوچون بر تيليغرام كيلگه‌ن ديرمز.» ديدى. فريده: كوبده‌ن معلوم نه‌رسه‌نى طگلاغان كبك ايرينوب كنه طگلادى و ايرينوب كنه جواب بيردى. اشنى آلاى بولاى اوتكه‌رمه‌كچى بولدى. تيمرعلى اوز فكرنده قاتى طورغاننى كوركه‌چ ده: «مين پولقوونيك

حاضر کیته آلمیم. اوزگز کوردیگز، مینم وظیفهم بار. مین حاضر آرسلان
قزی فریده‌گه توکل ــ سیکزنچی بولکنگ ملی قوماندیری. شوندی
زور ملی بورچ آلدندا طورغاندا، مین وظیفه باشندان کیته آلمبم...»
پولقوونیك قزاردی، بورتندی؛ شول قطعی سویله‌نگه‌ن سوزله‌رگه جواب
طابا آلمادی. آخردان: «عائله‌گز؟!..». دیدی. فریده اویلاندی: «ایبو
عائلهم قزغانچ، بلکه آندا آلارغا بیك زور آورلقلار بولور. لکن یت
بولار همه‌سی ــ شوندی قللقلار، روس اختیارندا اوینچق بولوب
یاشاو بتسون اوچون اشله‌نه؛ آلار آنی آگلارلار. عفو ایته‌رله‌ر. بایرام
قربانسز بولمی پولقوونیك... بز تورکلك اوچون بر بایرام یاصارغا
حاضرله‌نه‌مز ــ قربانمز حاضر بولورغا تیش. بزنگ عائله‌نگ شول
قربانننی بیررگه حاضرلگی جیتکه‌ن. تورکلك اوچون بر آرسلان
اوغلی عائله‌سی فدا بولسا بولسون! مین اوزم قربان بولام ایکه‌ن،
سوینوب بولام. مین کیتمیم پولقوونیك!» دیدی. تیمرعلی‌نگ ایرنن بیك
قاتی تشله‌ب، تیره‌نده‌ن اویلاغانن کوروب: «سز آگلاگز، مین کیته
آلمیم... کیتسه‌م، بو مینم اوچون بوتون عمریمه بر قارا طاب بولاچاق.
بوتون عمریمه، وجدانم جراختلی قالاچاق... شونگ اوچون اول وعده-
له‌رنی پولقوونیك خاطرله‌مه‌گز، مین کیته آلمیم... مین یت تیفلیس‌ده
وقتا اوق، سزنگ باشدا شوندی بر پلان بارن ئلله‌نیچك سیزندم.
شونگ اوچون کیلورگه امطلدم. بوندا کیلگه‌چ، اوزمده‌ن اوزم ده
شول پلانتی اشله‌رگه کرشدم. سزنگ قومیته اشله‌نوب بتکه‌نچه، بزنگ
بولکده ایندی اول قومیته بار ایدی... مین ایندی آنی یاصاغان ایدم.
سز کچکته کوگللیلك کورسه‌تسه‌گز، مین سزگه تأثیر ایته‌رگه طرشا-
چاق ایدم. مونا نی اوچون بزنگ بولك مینی قوماندیر ایتوب صایلا-
غانلار... حاضر اش اوز یولن آلدی. مین ده پولقوونیك شول اشده،
خدمتم آز بولسا دا، سزنگ یولداشگز بولورغا تلیم... بو یت ئه‌لی
پولقوونیك، بزنگ برنچی آدوممزغنا، بز یت ئه‌لی بو یرله‌رگه ملی

بایراق آستندا ــ هجومچی بولوب، طاغی کیله‌چه‌کبز. بز یت بونداغی
ئه‌رمه‌نله‌ر، روسلاردنی سبروب - توکوب، کنجه‌سینه، تیفلیسینه، باقوسینه،
بوتون قافقازقا تورك بایراغی تکه‌چه‌کمز. بو اشنگ باشندا سزنگ
بولویگز برنچی شرط... باشقا آندی کشیمز یوق. حاضر سزنی صاقلاو
ملی بورچ. بو اشده مینم وظیفهم ده بار، کیره‌کم ده یوق توکل.» برآز
طندان صوك ــ «پولقوونیك، مین حاضر عسکریله‌رنگ ملی جانینا یول
بولدم؛ بوتون اویلارن، بوتون توشونچه‌له‌رن بلم. آلار یت بالا...
کوته‌ریله کیته، قزیشا، یاخشینی ناچاردان آیرمی؛ واطا، صندیرا، قرا...
مونا نکی ئه‌رمه‌ن قوماندیرلاری کیلگه‌ن کونی، ئه‌فیسه‌ر قلوبینا بومبا
ارغتورغا حاضرله‌نگه‌ن بولغانلار. اللّه‌غنا صاقلاب قالغان... ئه‌لی مین
کیلگه‌نده ده برگروه سزنی روسچی دیب أوتوررگه یوری ایدی. مین
گه آراغا کردم».

پولقوونیك آچقدان آچق سویله‌نگه‌ن بو سوزله‌رده‌ن کوتلمه‌گه‌ن
واقعه‌له‌رده‌ن آبدراب قالدی. بوتون دقتینی جییوب، آنگ هیچ بر
حرکتن یوغالتماس اوچون کوزن تکوب، آنگ حکایه‌له‌رن طگلادی.
اوزاوزنده‌ن: بوکم بو قز؟ بو قوة بوگارغا قایدان کیلگه‌ن؟ بو یاشده
یاشلگن قربان ایتوب، نیچك بو فکرگه بو غایه‌گه قاپلنان؟ نیچك اوزن
اوزی اونوتقان؟ سوأللارنگ برسینه ده قناعتله‌ندیررلك جواب طابا
آلماسا دا، فریده‌نگ زورلغینا، بویوکللکنه کوگلنده‌ن باش أیدی. آنگ
هر تورلی قربانغا حاضرلگی آلدندا کوگلده‌ن تز چوکدی... پولقوونیك
نگ باشنداغی شول اویلارنی سیزنگه‌ن کبك، شولارغا جواب بیرگه‌ن
کبك، فریده باطرلانوب سیکروب طوردی، پولقوونیك‌نگ قولن کیلوب
قصدی. آنگ زور درفا قوللارن اوزینگ نچکه، نازك بارماقلاری
آراسندان چنارماینچا امید طاشقان کوزن تیمرعلی‌نگ کوزینه باطر-
دی. جواب آلا آلماغاچ موك‌غنا طاوش برله: «بتدی بو کیتو سوزله‌ری،

یولقوونیك! شولایمی؟ بتسن...» دیدی. آبدراب قالغان پولقوونیکنینگ قولن صیپی - صلی باشلادی. پولقوونیك‌نینگ آغاروب کیله طورغان چەچلەری آراسینا بارماقلارن صوقدی. مامق کبك بارماقلاری برله آلادنی آرالاشدردی، سویدی، صیپادی... طاغی موگراق ایتوب: «بتدیمی پولقوونیك؟ مین سینگ برله قالدممی؟» دیدی. آنگ کوزندەن جواب کوتدی. فریدە: آندا بوتون تلەکینه جواب بولدیمی، بوتون اچینی پوشورغان اشلەرگه یول بولدیمی، بردەن پولقوونیك‌نینگ باشن قوچاقلادی، آنی ماگلایندان، باشندان - بیتندەن اوبەرگه طوتندی. اوزی: «مین کیتمیم، مین کیتمیم... سز شوندی آورکونلەر آلدندا بولغاندا مین کیتمیم، آگلیمسز؟ کیته آلمیم... کیته آلمیم!» دیدی. کوگلی طولدی. قچقروب یغلاب جیبەردی. آنگ برکوز یاشی تەگەرەب توشوب تیمرعلی‌نینگ ماگلاینا طاموب، آنگ بیتن قتقلاندیروب یوزندەن آقدی. اوزندەن اوزی قورققان کبك، اویالغان کبك، فریدە پوچماققا باروب، پصوب یغلاوندا دوام ایتدی.

تیمرعلی کوتلمەگەن بو واقعەدەن ئلگەری قاوشادی، آندان آیرادی نی اشلەرگه دە، نیندی یول برله دە حرکت ایتەرگه بلمەدی. فریدەنینگ اوکروب - اوکروب یغلاوی آنگ یورەگینینگ ئلله قای یرلەرندە یوروب آنگ‌آستن اوست ایتدی. اول اوزینگ پولقوونیکلگن، بوکون ایرتەگه ملتینگ تاریخندا هیچ اونوتولمایاچاق زور بر اش اشلەرگه حاضرلەنوین اونوتدی. اون جیدی یاشلك یگت کبك فریدەنینگ یانینا چابوب باردی. آنگ قولن آلدی، باشن صیپادی. فریدەنینگ موینی کوچسزلەنگەن آریغان کبك باشن طوتا آلمادی. اول پولقوونیك ایگسەسینه یغلدی. یفەك کبك قوللاری برله آنگ ئیلمی طورغان موینلارینا صارلدی. فریدەنینگ قالووی حل ایتلدی. قورقنچلی قاچو پلانلاری آگارغا پولقوونیك بولغاندا هیچ کبك کورندی. تیمرعلی

گه دە فریدە کبك پاك، صاف بر فرشته یاندا طورغاندا طوب‌دا، مطلق دا بر نی توکل کبك حس ایتلدی.

***

خبرچیلەر کیتکەندەن ایکی‌کون وقت اوتدی. جواب طوبی آطلمادی. بو یاقدان اوچ طوب آطوب سوأل بیرلدی. خبرکیلمەدی. اوچ‌کون أوتدی—بیش طوب آطلدی. جواب کیلمەدی. دورتنچی‌کون بولدی، جواب کیلمەدی. جیدی طوب آطلدی—خبرکیلمەدی. یاشرن قومیته جیلدی، طاغی برکون‌کوتەرگه قرار ایتلدی. مونا کیچ بولدی. هر کشی اچ پوشو برله: تکیلەر روسلارغا توشمەدیمی ایکەن، سر آچلمادیمی ایکەن دیگەن قورقولی اویلار برله، یوقوغا یاتدی. پولقوونیك دە پوشنوب اش آچلماسون، بوتون پلان، بوتون اش یوققا چقماسون دیگەن اویلار برله یوقلامایںچا اویلانوب یاتقاندا، ایشك توبنه پك قاتی چابوب کیلوب آط طوقتادی. پولقوونیك: ئللەنی چقدی، ناچار برنەرسه بولدی دیب حس ایتوب، سیکروب طوردی. ایشکدەن اوق‌کبك آطلوب فریدە کیلوب کردی: «پولقوونیك، خراب بولدق، بوتون نەرسه بلندی: قاپیتان ایوانوف اشتاب برله سویلەرگه تیلیفون صوراغان، طوتاشدرودا بزنینگ کشی بولغان، شول طوتاشدردم دیب یالغانلاغان، اوزی طگلارغا طوتونغان دا تکی کینیرالنی چاقروب، بونداغی بزنینگ بوتون حاللەر حقندا خبر بیرگەن. تیزرەك قورالسزلاندرونینگ کیرەك لکن، روس ئەفیسەرلەرینه باشقا، باشقرد پراپورشچیکی آطناغولوفقا غنا اوشانورغا یاراوین سویلەگەن. کینیرال اسمندەن بو دا: ایرتەگه تیلیفون بیررمن دیب سوزن کیسکەن... بوکون کیتمەسەك هربر نەرسه آچلا!..»

پولقوونیك سوألی کوز برله فریدەگه قارادی. فریدە: «تون قاراگنی، ئەلی تون یارتیسیغنا، بلکه اوتەرمز» دیدی. پولقوونیك اویلاندی، اویلاندی، باشندان تورلی پلانلار کیچدی. آخردان ایدەشلەری برله

سوپلەرکە بولدی. قومیتەنی طوپلادی: قسقا برکیکەشدەن صوڭحرکتکە، ایوانوفنی یولداغنا أوتررکە قرار ایتلدی و تون یارتیسندا پولقوونیك جیلو بورغوسن اویناتدی. یول کیمندە اشتابقا باروب، اشتاب ناچالنیك‌دەن کیلگەن یالغان امرنی اوقودی. کورشی آلایلارغا تیلیفون برلە حرکتدەن خبر ایتلدی. یول صاقچیلارینا معلومات بیرلدی. آیرم بولکلەرکە آیرم یوللار کورسەتوب، تورك چیکینگ تکی یاغنداغی طاو آرتندا برک طوپلانورغا: ملطق آطماسقا، طاوشلانماسقا بویوردی... اوزی بولمەسینە کیلوب، یاشرن سرلی کاغدلەرنی برسن فریدەکە بوتی‌ایتدروب طاقدی، برسن اوزینە آلدی، برسی ابراهیمغا یاشرلدی. یولدا آندی‌بوندی اش بولوب یاگادان روسلارغا توشلەچەك بولسا، بوکاغدلەرنی یوق ایتونگ، تورکلەرکە قایدا توشلسە دە، ایگ باشلارینا بیرونگ تیشلکن آگلاتدی.

بر ساعتدەن یولغا چغلدی. عسکر آطلارینا منوب، آقرین‌غنا حرکت ایتدی. تون جیلی، بولوطلی بولغانلغا، اول طاوشسز - طنغز روس فرونتین اوتدی. مونا یول ایکی طاو آراسینا کیلوب کرەچەك بولدی. بونگ برسندە روس طوبچیلاری یرلەشکەن کبك، ایکنچیسنە تورك طوبچیلاری یرلەشکەن ایدی. یولدان کمنگ، دە اوتوی ممکن توکل ایتوب طوپ، پولیموت‌آستینا آلنغان‌ایدی. پولقوونیك، بونداغی روس‌لارغا: امر آلدم‌کیچەم دیب تیلیفون برلە خبر بیرکەنکە، اول یاقدان قورقمی ایدی. آنگ پلانی بوینچا تکی اوچ‌کشی تورکلەرکە دە مسئلەنی آگلاتقانغا، آندان دا قورقنچ بولماسقا تیش ایدی، لکن خبرنگ کیلمەوی آنگ پلانن بوزغان، آگارغا صاق بولورغا قوشقان ایدی. شونگ اوچون اول ئلکەری کوریلمەگەن کبك ایتدیروب آقرینلاب اوتەرکە دیگەن قرارنی بیرگەن ایدی. لکن طاو یانینا کیلگەچ، بولغان واقعە آنی باشقاچا حرکت ایتەرکە قوشدی. اول دا بردەن پلانن اوزگەرترکە مجبور بولدی. واقعە موندان عبارت ایدی:

کیچوکە کیلوب جیتەر آلدندا اوز بولگندە کیلە طورغان پراپورشچیك آطناغولف آرتدا قالوب بورلوب چابا باشلاغان و آنگ آرتندان کیتکەن ایوانوف طوتلوب أوتریلسە دە، آطناغولف قوواق آراسینا کروب یوغالغان. شول اشدە بر نیچە ملطق آطلغانغا، طاونگ قاراولچیلاری اویانغان ایکی یاقدا برەم - سەرەم ملطقلار آطارغا طوتنغان ایدی. شونگ اوچون کورنمی کیچو امکانی بتکەن، فقط بیك قورقنچلی تهلکەلی بولسا دا چابوب اوتەرگەکنە یول قالغان ایدی. تیمرعلی هر یوغالتقان مینوت برنیچە جان طوراسن بلگەنگە، بردەن چابوب کیچەرکە امر بیردی. ایکی-اوچ چاقرم کیگلکدەگی کیچو آط برلە طولدی. ئللە قایدان آی عسکر بوتون قوتی برلە چابوب کیچوکە کردی. ئللە قایدان آی چقدی. بوتون عسکر یالتراب کیتدی. روس یاغندامی، تورك یاغندامی آطلغان طوپ کورلەب کیتدی، عسکرنگ آلدینا توشوب یارلدی. آنگ آرتدان، برنچی، ایکنچی، اوچنچی‌لەر آطلدی. ئللە قایدان پولیموت جلطراوغا کرشدی. عسکر همان چابدی؛ ئللە‌کملەر ییغلدی، قانی آغا طورغان برآط تیلی‌کبك چابدی، ئللە‌کم‌اگراندی، صقراندی، طوپ، پولیموت طاوشینا آط غزلاوی، آلغا، آلغا دیگەن قوماندیرلارنگ طاوشی قاتشدی. کیچو قیامتکە ئەورلدی. پولقوونیك تیمرعلی بر قارادی: یانینداغی عسکرینی، آنگ کورشیسندە قزی سویم بیکەنی کوردی. طاغی بر آز وقت اوتدی: عسکر بیرندە کوزلەری قزارغان فریدەنی کوردی. طاغی بر قارادی: آلدینا توشکەن طوپ یادرەسندەن آلدنداغی صف یارلدی، بر عسکر مەتەلەدی، بر آط دورت آیاغن کوتەروب ییغلدی. آگارغا ئللە نەرسە تیکەن کبك بولدی. کولمەگی اچندەن یلی برنەرسە آغارغا طوتندی. اول آطن صوقدی، آلغا چقدی. بیك زور طاوش برلە آلغا! دیب قچقردی. یتی قالغا بویالغان فریدەنگ قووب جیتکەنن، قزی سویم بیکەنگ آطندان قان آقغانی کوردی. طوب طاوشلاندی، اولادی، گورلەدی، پولیموت طوقتاءادی—چز-چز

ایتدی ، ملطق اوزولمەدی شارتلادی. آطلی عسکر رەتن یوغالتوب کوتو کبك چابدی ، آطلار ایسرك کبك دولادی ، یارالیلار ئگراشدی.

مونا کیچو أوتلدی ، عسکر سلامت یرگە چڧوب جتدی ، آنگ اوستینە ئللە قایدان پروژیقتور توشدی: سونگیلەر ، قلچلار ، ئژانلار یالتراب جواب بیردی. پولقوونیك عقلن یوغالتقان کشی کبك: «رەتلەنگز! بولگی بولککە!» دیب قچقردی. بر مینوتدا رەتلەندیلەر ، برمینوتدا بولگی بولککە آیرلدیلار... اول اچندە آغا طورغان یلی نەرسەلەرگە اهمیت بیرمەینچە بوتون عسکرنی یوروب چقدی. جراختلەنگەنلەر کوب بولسادا أولگەنلەر بیك آز ایدی. قوماندیرلارنگ کوبی ایسەن ایدی ، صاو ایدی... یارالیلارنی بەیلەرگە ، جراختلیلەرنی اورنلاشدیرغاقوشدی. آق بەز باغلاملاری برلە کیلوب جیتکەن فریدە گە: «مینم جراختم کچکنە» دیب اهمیت بیرمەینچە ، عسکرنگ آلدینا چڧوب قانلی قولی برلە آق بایراق کوتەردی. شونگ یانینا کیلوب جیتوب ، فریدە ئللە قای بر یرینە یاشریلوب قویلغان قزل یرلکدە تورك بایراغی قالدردی. «یاشاسن تورکیە!» دیب قچقروب جیبەردی هم عسکر قچقروب جواب بیردی.

تورك بولگینگ طوبی طوقتادی. دشمان عسکری دیب اویلاب قارشی چققان تورك سواریی نیاشلەرگە بلمەینچە آبدراب قالدی. مونا بردەن روس طاوی کورلەدی. آندان برەملەب ، کومەکلەب طوب آطیلا باشلادی. تیمرعلی: «آلغا!» دیب امر بیردی. آطلی عسکر اوق کبك آلغا چابدی. روس طوبی ، ملطغی بولارنی تورکیەنگ اچندەن ، اچینە قودی.

مونا طاڭ آطدی. طووا طورغان یاگی کوتنگ موڭ یاقتیسی آنا یورتقا آشغا طورغان تورلی قبیلەدەن جیلغان تورك بالالارن سلاملادی ، یراقدا توگلگنە برنیچە منارەلی برکچکنە تورك شهری کورندی. پولقوونیك شوندا یول طوتدی. شهرنگ آلدینا کیلوب باصو برلە ، عسکرنی طاغی رەتلەدی ، طاغی بولگن بولککە آیردی. موزیقاغا حاضر بولورغا

امر بیردی. عسکری ترتیبدە شهرگە کررگە قوشدی. اوزینگ قانی برلە بلچرانغان آطی شهرنگ بوصاغاسینا باصوب اولگرمەدی ، دورت-بیش منارەدان ایرتەنگی آذان باشلاندی. اختیارسز پولقوونیك آطنگ تزگنن طارتدی ، امرگە اویرەنگەن آط بردەن طوقتادی. آنگ آرتندان بوتون آلای طوقتادی ، حتی اچندەن آغا طورغان قان دا طوقتادی. آذان بتدی. پولقوونیك موزیقا دیب قچقردی. آقصاق تیمر مارشی کورلەدی ، شوگارغا باصا طورغان جیدی-سیکزمگ آطلارنگ طاوشی برلە شهر دو کیلدی. بو یاگی موزیقادان ، یاگی طاوشدان بوتون شهر آیاقغا قالقدی. تورك بایراقلی ، روس کیملی بو عسکردەن همەسی بردەن قورقدی ، ایکنچیدەن آبدرادی ، اوچنچیدەن حیران بولدی. عسکر کیگ اورام بویلاب آقرینلاب باروینداا دوام ایتدی... آنگ بوتون آطلاوینا: اوراملار ، بنالار سلام بیرگەن کبك طاوشلانوب جواب بیردی. بوتون تەرەزەلەرگە خلق طولدی. دائرەلەر ، قشلالار آیاقغا قالقدی. موزیقا طوقتار- طوقتاماس عسکرنگ «یاشاسون تورکیە» دیگەن طاوشی شهرنی طوتدی...

مونا عسکر شهرنگ اورطاسینا ، ئلگەریگی بلدیە دائرەسی ، حاضرگی عسکری اشتاب یانینا کیلوب بولك - بولك تزلدی. بنانگ باشنداغی صاللانا طورغان تورك بایراغی اوزون یولدان کیلگەن بو تورك اوغللارینا جان کوگلدەن سلام بیرگەن کبك ایرتەنگی یل برلە صاللاندی ، ئللەنی سویلەگەن کبك! فر - فر کیلدی. واقعەدەن یاگیغنا خبردار بولغان ، آبدراب قالغان تورك ضابطلارینگ قشلادان چققانن کورو برلە ، پولقوونیك سلام طور! امرن بیردی. اون ایکی قبیلە اوغللارینگ سونگیلەری بردەن کوککە چقدی. کوگللەرندەن ایتکەن آنطلارن تورك بایراغی فر - فر ایتدروب کوکلەرگە قادار کوندەردی ، لوح محفوظغا یازارغا قوشدی. پولقوونیك تیمرعلی بر یاغندا قزی

سویم، بر یاغندا فریده، آرتندا آلتندا تورك ئەفیسەرلەری برله روس بایراغن اوسترەب کیلوب، سلام طرزندا طوروب آلغا چقدی: «بز ده سزنگ کبك تورك بالالاری. تورکیەنگ شول آور کونلەرندە، دشمانلار برله بوتون طرفندان قامالغان کونلەرندە، سزنگ برله برگه بولوب، آنا یورط اوچون اوزمزنگ قانمزنی فدا ایتەرگه بولوب، روس صفن طاشلاب چقدق! همەمزنی قبول ایتوب، تورکلك وظیفەمزنی اوتەرگه امر بویورویکزنی کوتەمز!» دیدی؛ قولنداغی روس بایراغن ضابطلارنگ آیاغی آستینا طاشلادی. «یاشاسون تورکیه» دیب قچقردی، عسکر ده قچقروب جواب بیردی.

کوزلەرندەن ملدرـملدر آققان یاشن طوتا آلماغان تورك مکباشی پولقوونیك تیمرعلی‌نی کیلوب قوچاقلادی. یللار بویی کورشمەگەن آغاسن ـ أنیسن کوتلمەگەندە اوچراتقان کبك اول آنی کوکرەکینه صقدی، باشندان آوبدی، یتندەن أوبدی، طاغی قوچاقلادی، طاغی أوبدی. یاش ملدرەب آغا طورغان آنگ کوزلەرینه شادلق، بخت، کولمسرەو چقدی، کوز یاشی برله یلمایو برگه قوشلدی. آنگ آرتدان بوتون ضابطلار کیلگەن آرقاداشلاری برله کورشدی، أوبشدی. تورك بایراغن کوتەروب طورا طورغان فریده برله سویم‌بیکه‌گه قارشیلقسز قالدی... آلارنگ شول اوزون یراق یردەن کیلولەرن قوتلارغا، آلارنگ روس بویندوروغی آستندا اوتکەرگەن شول اوزون عذابلی کونلەرن صورارغا همشیرەلەری، قارداشلەری کیلمەدی، آلارغا آتالق، آنالق، طوغانلق بوسەسن برکم ده بیرمەدی...

مونا بردەن تورك موزیقاسی کورلەدی. اول اوردو مارشن اوینادی. آنگ آرتدان مکباشی یوغاری بر یرگه چغوب: «قارداشلەر! مین سزنی همەگزنی روس بویوندیرغندان قورتلویکز و آنا یورطقا ایرشویکز برله قوتلیم! بوتون طرفدان دشمان صارغان بو یورط تورك ایلی‌در.

بو بزنگ وطنمز بولغان کبك سزنگ ده طوغان یورطگزدر. بزنگ برله برگه، بزنگ قاراگغی کونلەربزنی بولشورگه کیلگەن سز قارداشلەرمزگه بزنگ بختلی کونلەرمزده ده ایلمز، یورطمز آچقدر...» مکباشی سوزنده دوام ایته آلمادی. سلام طور طرزندا باسقان میرجیدن قالتراندی، سلکندی، اول فریدەنگ اوستینه آودی. کیترلگەن دوقتورلار آنگ هوشن کیترگەچ ده، تیمرعلی باش اوچنداغی مکباشن کوررگەمس، اوزینگ کوکرەگندەگی خریطەلەرن، یاشرن عسکری سرلەرنی خاطرلەدی و شونی آلورغا قولن صوزدی. کوچسز قولی شول اشنی اشلی آلماغاتی کورگەچ، اول کوزی برله فریدەگه اشاره ایتدی. فریده شولارنی آلوب مکباشینا بیرگەنچه کوزن کاغدلەردەن قالدرمادی. فریده: «روسیه عسکری اشتابینگ گیزلی سرلەری» دیگەچ کنه تیمرعلی یلمایدی. مکباشینگ شول کاغدلەرنی آچقانلارن قاراغاندا آنگ یوزندەن، کوزندەن یلمایوی کیتمەدی. شول ملتمنی صاقلادم کیفندەن چققان کولو، یلمایو آنگ روحن کوکلەرگه قادار اوزاتدی — یلمایوب جانی چقدی.

***

بویوك بر حرمت برله پولقوونیك کوملدی. آنگ بهادر عسکری انگلیزلەرگه قارشی باروب، آلارنی اسیر آلشدی. آنگ کیترگەن گیزلی سرلەری روس اتفاقچیلارینگ صوغش سرلەرن آچوب، پلانلارن بوزدردی.

تورکیه حکومتی طرفندان سویم‌بیکه استانبولغا آلدیرلدی و بر مکتبکه یرلەشدیرلدی. فریدەگه جبهەنی طاشلامادی، اول همشیره بولوب صوغش صفندا قالدی. کیلەچەك فرصتده: باطومغا، گنجەگه، باقوغا تورك بایراغن آللاندرو، تورکستانغا، قریمغا، ایدلـاورالغا آلتون اوردو بایراغن صاللاندرو کونن کوتوب قالدی. شول طاتلی کونگه

حاضرلەنور اوچون عسکرلەر آراسندا فکردەشلەر، ایدەشلەر، آرقا-داشلار طوپلاویندا دوام ایتدی. طوغان کونتنگ هر برسندە، اول شول امیدنگ طاغی بر کون یاقلاوینا اوشانوب، طنچ - طنچ کوننی تونکە قوشدی. ایریشەچەکینە ایتکەن ایمان برلە آیلار، یللارنی صفدا اوتکەردی. بختلی قورتلوش کونی بەکلەدی.

بتدی

ملی مطبوعاتنی اوقگز!

«ملی یول» ایدل-اورال استقلال فکرن طاراتوچی آیلق مجموعەدر. بیك کوب آورلقلار اچندە اون یلدان بیرلی اوزینگ یولن قاقشاتمیچا آلوب کیلە طورغان مجموعەمزغا مادی و معنوی یاردمدە بولو هر ملتدەشنگ وظیفەسیدر.

یازلو بهاسی: بریلغا—اوچ یارم، یارتی یلغا—ایکی آمیریقا دوللاری.

آدریس:

REDAKTION „YANA MILLI YUL"
BerlinCharlottenburg 1
Postfach Nr. 8
(Germany)

*

«ملی بایراق» گەزیتەسی بیك بای اچدەلك برلە هر آتنا منتظم روشدە اوچ یلدان بیرلی چقب طورادر. بو، یراق شرقداغی بردەنبر ملی مطبوعاتمز، هر تورلی بیك قیمتلی و فائدەلی یازولار برلە برگە، یراق شرق ملتدەشلەرمزنگ ملی طورموشلاری برلە دە طانشدروب کیلەدر.

«ملی بایراق»نگ دوامی و آنگ طارالوی یالغز مهاجرلك طورموشمزنگ معنیلەنویگنە توگل، بوتون ملی بارلغمزنگ قوتلەنوی دیمەکدر.

آبونە بهاسی: بریلغا ۱۰ یەن، یارتی یلغا ٦ یەن.

صوراتو آدریسی:

THE „MILLI BAIRAK"
NIP. P. O. BOX 104 MUKDEN
(Manchuo-Tikuo)

صوراتو اوچون آدریس:

REDAKTION „YANA MILLI YUL“
Berlin-Charlottenburg 1
Postfach Nr. 8

بهاسی: بر مارق ٥٠ فینیک.